

АБДУҚАНОМ ЙЎЛДОШ

ТИМСОҲНИНГ КЎЗ ЁШЛАРИ

Қиссалар

Тошкент
«Янги аср авлоди»
2003

ТИМСОҲНИНГ КЎЗ ЁШЛАРИ

*Йигит... Йигит билан қанча ишим бор!
Аммо қиз йигитни шундай суярди –
Ки, гоҳ термуларди ҳазин, беозор,
Гоҳ қўлларин маҳкам ушлаб қўярди...*

Усмон АЗИМОВ

I

...Билмадим, ё умр ўртаси аталмиш тепаликчани бир пасда ошиб ўтасола уфқдаги (балки оёқ остидадир – жонга ишонч борми) манзил шакл-шамойилини ғира-шира илғай бошлаганингдан сўнг шундоқ туюладими, ё чиндан-да кўп тушунчалар аралаш-қуралаш бўлиб кетган давримизда замин ўз ўқи атрофида тезроқ айланиб, қуёш Ер гирдида илдамроқ ҳаракат қилмоқдами (дарвоқе, нафасни иссиқ қилайин-у, ривоят қилишларича, охир замон яқинлашганда ҳам фурсат арғумоғига шиддатли қамчи уриларкан), ишқилиб, сўнгги беш-олти йил ичида вақт жуда-жуда шошиб ўтаётгандай-у, мен ҳеч нарсага улгурмай қолаётгандайман. Ваҳоланки, ойнаванд қафас ичидаги олмахон янглиғ тиним билмайман – ҳазил гапми, нақ тўрт жойда ишлайман-а! Балки, эски замонлар бўлганида, пулга ботиб қолармидим?! Бу кун эса рўзгордан, ошқозондан орттириб, дейлик, ишсиз ёнги маошсиз қолишим эҳтимоли мавжуд “қора кунларим”га уч-тўрт танга жамлаб қўйишга-да қурбим етмайди-ю, яна “ишляпман!” дея миннатнинг каттасини қилиб ўтиришимнинг ўзи ортиқча.

Бироқ, шукрки, гап камина хусусида эмас. Йўқса ўпка-гинамнинг ўзи бир аравага юк бўлишига шубҳа йўқ. Гап маош миқдори бўйича учинчи ўринда турувчи ишхонамда одатдаги “бўл, ҳа, бўл!”у, бош кўтармай ишлашлар ораллиғида мен бирров кўз ташлашга улгуриб-улгурмай қолганим бир воқеа борасида.

Мен Н. газетаси таҳририятига ҳафтасига икки кун келардим: чоршанба – компьютердан чиққан мақола-лар гранкаларини ўқирдим, жума – саҳифаларни. Газета, назаримда, кейинги пайтларда урчиб кетган ўрта-миёна нашрлардан бири бўлиб, савия ҳам шунга яра-ша, инчунун, баъзида бирон-ярим жузъийроқ имло ха-тоси ўтиб кетсаям биров билиб, бошқаси билмай қола-верарди.

Икки ёнбошидаги алмисоқдан қолган, эшикларсиз икки шкафи қоғоз ўрамларига тўла каталақдек хона-даги бир яримта стол (каминанинг столи хонага сиғ-магани боис шартта ўртасидан арралаб ташланиб, етишмай қолган оёқлар ўрнига қоғозга ўралган ғишт қўйилганди) атрофида уч киши ўтирардик. Беўхшов семириб кетган, йўлакка чиқиб келсаям, дарров ҳан-сираб, юрагидан шикоят қилаверадиган эллик ёшлар-даги, лекин мудом тилию дилидан тушмайдиган ҳасрат онг ила вужудини оғулаб улгургани сабаблими янада қаримсиқ кўринадиган, нимаси биландир узиб, пайкал-да қолдириб кетилган, кун уриб, сарғимтир тусга кир-ган, ичи пишиб кетган каттакон қовунни эслатадиган Саломат опамиз бўлим мудираси, ўзларининг таъбир-лари билан айтганда, “истаршой корректор” эдилар. Мен ва университетни бултур битириб келган Муниса оддий мусаҳҳиҳлар эдик. Бироқ, ёшимни ҳисобга олиб-ми ёинки кечаги толиба билан бир сафда туришни эп кўрмаганимданми, мен ўзимни “ўртанча мусаҳҳиҳ”, қиз-ни эса “кичик мусаҳҳиҳ” деб атардим.

Аёл кишига ярашмаган тарзда қорин қўйиб юбор-гани учун тили заҳаргина ходимлар томонидан (ажаб-ки, бу журналистлар бутун мақтов-мадҳия, тилидаги болларини мақолаларга тўкишиб, ортиб қолган ниш-хўртларини ғийбатларга сарфлашарди) чекка-чекка-да “абдий иккиқат” ёки “хроник ҳомиладор” унвони билан тилга олинадиган мудирамизнинг иш самара-си сал пастроқ эди. Опа, соғлиғини эринмай кавлаш-тираверишдан чарчаган маҳаллари, маош чўғининг пастлигию, нарх-наво оловининг баландлигидан ши-коят қилиб, оҳ-вой қилишга ўтса бас, бу аниқ рақам-

лардан иборат далил-дастакларга тўла дийдиё жилғаси кечга довур тўлиб оқавериб-оқавериб нақ уммонга айланарди-да, сизни ҳам ютиб юборишига бир баҳя қоларди. Устига-устак, бирон ходим андаккина бепи-сандроқ салом берган ёхуд мақоласини хушламайроқ тутиб кетган бўлса, худо урди деяверинг – опа бу шўрликнинг ижод намунасини тўппа-тўғри маънода тагига босиб олганча одатдаги машғулотини давом эттири-иб ўтираверарди. Опа бундай пайтлари метин қояга айланарди – бечора ходим ёки масъул котиб-нинг жон аччиғида ялиниб-ёлворишлари, ҳаттоки пўписалари зиғирдак таъсир қилмасди. Табиийки, ечим беҳад қадимий усулда бўларди: озгина қанд-қурс, печенье, тўрттагина қайноқ сомса ва ёки юмшоқ феъл, қачон пенсияга чиқишини интизорлик билан санаб юрадиган бош муҳаррир – гарчанд шундай қўшни хо-нада ўтирган бўлса-да – шахсан ўз қўли билан ёзиб юборган илтимоснома. Шундаям опа эгардан тушгис-и келмай бир чақиб оларди – гоҳ совға конфетни аввал шошилмасдан оғзига солиб кўргач, афтини бу-риштирганча сифатдан нолишга ўтар, гоҳ сомсани совуганга чиқарар, ижикилашга ҳеч баҳона тополма-ганда эса “шеф”нинг нима учун бу мақола зарурлиги ҳар томонлама асослаб берилган ярим қоғозча илти-мосномасини қизил ручкада эринмай тузатиб чиқар-кан, ўзи мансуб бўлган эски “корректурма мактаби”нинг афзалликларини мадҳ этишга тушарди.

Мана шу жараёндан сўнггина жафокаш мақола гу-воҳлар иштирокида ўқиш учун менинг доғ босган яримта столимга ўтказиларди. Масаланинг дастлабки кўринишда ҳал бўлиши бизнинг оғзимизга ҳам у-бу егулик олиб келиши сабаблими, бунақанги текин то-мошалар чоғи бир туким қилт этмай, унсиз хайрихоҳ-лик ила ишимни давом эттираверардим. Ахир дўхтир-лар опахонимизга таомдан озгина тийилиб юришни маслаҳат беришган, биз сингари ҳақирларнинг эса қорни беш-у, бири мудом бўш...

Бу дунёда кимнинг кўнгли нимага сушт кетмайди дейсиз. Айтайлик (ўтлаб кетганим учун узр-у, шу бир

гап келиб қолди-да), табиат ҳам бир кўзу, ҳам бир оёқдан қисган ҳамсоям бўларди. Шу йигитча денг, қачон қишлоққа борсам оқсоқланиб олдимга чопиб келардию, филлай кўзларини пирпиратганча: “Мен Ҳиндистонга бораман!.. О, Ҳиндистон, Ҳиндистон!” дерди гердайиб, баайни гап қўшни овул хусусида кетаётгандай. Бирон ўн йил ушбу ваъдани эшитавериб, тоза безор бўлгач, ахийри пичинг қилдимки: “Нима, у ерга боргач кўчада ўтириб, кўчада ухлайдиган қоравой тиланчилар сонини биттага оширасизми?”. Шунда денг қўшним ҳеч қандай иштибоҳсиз, гўё икки карра иккиям, иккини иккига қўшсаям натижа тўрт бўлишини мактаб боласига уқтираётгандай қатъият ила маълум қилиб қолди: “Мен Ҳиндистонга бориб қўшиқ айтаман... Мана бундай... – Шундан сўнг палағда овозда хониш бошланди: – “Машал, тў наи...” Бу соҳадан ҳар қанча йироқ бўлсам-да, барибир чидаб туролмай қўшиқни бўлдим ва пайровни жуфт қилишга уриндим: “Ўҳ-ҳў, зўр-ку! Бу дейман, жўра, мабодо Ҳиндистонга бориб қолсангиз бутун профессионал қўшиқчилари ишсиз қолиши аниқ!” Шунда қўшним илжайиб туриб, ўзини уялгандай тутишга уринаркан, камтарлик ила ноилож тан олди: “Ҳа, энди, бизам жа инсофини еганлардан эмасмиз, ҳаммаси бўлмасаям, бирон беш-унтасининг ўрнини босармиз”...

Хуллас, Саломат опамизнинг ишдан бўш вақтлари – аёнки, бу муддат бир иш куни давомида энг камида етти ярим соатни ташкил этади – жон-дили билан бериладиган машғулоти мунажжимлар башоратию туш таъбирлари эди. Ҳар қалай, газетанинг доимий эзма муаллифларидан бири, ёши етмишни қоралаб қолгандирки мудом йилтир калласи қимирлаб, дол жисмиям қалтирабгина юрадиган, бироқ фаҳми ожизимча, ўзи анчагина зукко, таҳририятга ташрифининг аксар вақтини бизнинг хонамизда, ийиғи чиқиб кетган курсида кўзларини юмиб олганча, бешиктерватардай тебранибгина ўтказадиган Калоний домла опамизни бежиз “муаббира”, яъни туш таъбирловчи аёл, деб атамасди.

Опанинг столи устида, стол тортмаларида, қалингина сумкасида доим ўн-ўн бешта таъбирнома китобчаларию ҳафталик ёки кунлик мунажжимлар башорати битилган газеталар бўларди. Шу билан бир қаторда мудирамизда фавқулподда салоҳият зуҳур этганини тан олмасдан илож йўқ эди: опа истаган мавзуда истаганча вайсаб ўтириш ёинки егулик тамадди қилиш асносида ҳам китоб-газета варақлашни ва ўзига лозим маълумотни бир зумда топа олишни уддаларди.

Дастлаб – бир йилча муқаддам – ишга келган кезларим опанинг ҳадеб қайси мучал остида туғилганимни кўрган тушларимни ижикилаб суриштиравериши асабимни бузарди. Йўқ, бора-бора кўникиб кетдим. Ҳатто, очигини айтсам, бир гал тушимда каттагина, муздай бир илонни кўриб келганимда опа менга тузуккина бойлик ваъда қилганида одатдагидай ишонқирамай кулиб қўя қолгандим. Лекин, худонинг каромати билан худди шу куни таҳририят ходимларига мукофот улашилиб қолиндию, мендек меҳнат дафтарчасисиз, шартнома билан ишлаётган муваққат ходимга ҳам энг кам ойлик маошининг икки баробари миқдориде ёрдам пули бериб юборишдики, беихтиёр: “Шу туш деганларида ҳам бир сир-синоат бор-ов”, деганча ҳайрат бармоғини тишлаб қолавердим. Яна денг, беадад яйраб, мисоли ўз чўнтагидан пул санаб бергандай димоғи шишиб кетган опанинг қистови ила у киши тутган газетани олиб ўқисам, менинг буржим остида туғилганлар айнан шу куни молиявий омадга учрашлари аниқ-тиниқ қилиб ёзиб кўйилган. Ана шундан кейин ҳам бунақанги ёқимли башоратларга ишонмай кўринг-чи...

Аҳли ижодкор борки омаднинг, хушxabарнинг гадоси. Балки мутлақо тасодифан, балки, яна ким билди дейсиз, биз англаб-англамаган қандайдир илоҳий қонуниятлар асосида амалга ошиб қоладиган бундай башоратлар чоғи киши ҳаттоки яққол кўриниб турган номутаносибликларга-да унчалик аҳамият бериб ўтирмайди. Мисол учун, опанинг бетиним кутқуларига учиб, башоратномаю таъбирномаларга салгина ружу қўйга-

ним дастлабки кезлар айнан бир хил мазмундаги туш, дейлик, уч манбада уч хил шарҳланишига, учта баобрў газета эса каминанинг бурждошларига келаётган ҳафта учун бир-биридан мутлақо фарқланувчи уч хил башорат чоп этишаётганликларига гувоҳ бўлдим, кўнгилда уйғонган иштибоҳни, сал пардалироқ тарзда бўлсада, опа билан ўртоқлашдим (У пайтлари биз муносабатлари самимийроқ тарздаги опахон-укахон эдик, ҳали бу унвонларимизга истехзо чоғишиб улгурмаганди). Аммо ўз машғулоти дунёдаги ягона ва мутлоқ ҳақиқат сифатида қабул этадиган мудирамиз пинак ҳам бузмади-да, бамисоли боғча боласига кўп ширинлик ейишнинг зарар эканлигини уқтираётган тоқатли тарбиячидай бир газетани кўлига олиб лутф этдики: “Буниси – бу жиҳатдан ёндашган”. Сўнг кўлимда турган иккинчи газетага ишора қилиниб, ташхис шу заҳоти қўйилди: “Униси – у жиҳатдан”. Шу сўзларнинг ўзида ноқ учинчи газета тақдири қандай ҳал бўлишини тушиниб олдим. Албатта, камина ҳали бу соҳада сирли “жиҳат”ларни илғаб оладиган даражада саводхон эмасдим ва, табиийки, шу заҳоти қўйилиб келган саволларни ирод этиш учун оғиз жуфтладим. Бироқ, худди ўзидай кекса ва лиқилдоқ курсига омонат чўккан кўйи чой симириб ўтирган тақирбош домла Калоний ногоҳ кўзларини очганча, менга диққат-эътибор ила тикиларкан, бамисоли шундай оддийгина нарсани билмаслигимдан афсуслангандай бош чайқаб қўйди. Сўнг қалтироқ кўлини юқори кўтариб, менга бош, шаҳодат ва ўрта бармоғини намойиш қиларкан, беҳад мулойим товушда сўради: “Буларни кўряпсизми, ўғлим?” Мен дарҳол бош ирғадиму, мўъжиза кутаётган ёш боладай жонқиб, жойимда тинч ўтиролмай қолдим. Домла янада майин овозда давом этди: «Мана шу уч бармоғим – опангиз назарда тутаётган уч жиҳат. Энди натижани қаранг...» Мен кўзларимни катта-катта очганча нафас олишгаям журъат этолмай, «учлик»ка термулиб қолдим. Шунда домласи тушмагур... бош бармоғини иккала бармоғининг орасидан ўтказди ва ўша нарсани бурнимга олиб келиб тақаганча пихиллаб қолди: «Мана натижа...»

Қарасам оғзини кафти билан маҳкам ёпиб олган опа овозини чиқармасликка уринаяпти-ю, аммо улкан гавдаси силкиниб-силкиниб кетяпти. Лавлагим чиқиб, ташқарига отилдим... Болпади, лекин домла Калоний...

Ваҳоланки, камина бу масалаларда анчагина материалист-моддиюнчи эдим. Дейлик, ҳаддан ташқари кўп овқат есам тушимда алпақандай қўрқинчли уруш-жанжалларни кўриб чиқишим ёки аксинча, оч ҳолида ухласам тушимда лаззатли таомлар аён бўлишига кўникиб қолгандим (албатта, ёшлик йилларидаги... рўёлар бундан мустасно). Шу боис, мисол учун, тушдаги ўлимнинг воқелиқда қувончга айланишига, тушдаги денгиз соҳили ўнгда меҳмон бошлаб келишига, тушдаги узук ўнгда айрилиққа эврилишига, тушдаги майсазор ҳаётда ғийбатлару миш-мишларни болалатиб юборишига, умуман, бундай боғлиқлик мавжудлигига ақлим бовар қилмайди. Лекин кимлардир астойдил меҳнат қилиб бу тарздаги таъбирномаю башоратномаларни яратаётган ва кимлардир уларни мук тушиб ёдлаётган, наинки ёдлаётган, балки уларга оғишмай амал қилмоқда экан, яъни кулфат хабари бўлса қўрқа-писа ўша кулфатни кутаётир ҳамда баъзи ҳолларда бунга эришаётир ҳам экан, ҳай, майлида, нимаям дердик, янги замон оҳанжамасида айтадиган бўлсак, талабга яраша таклиф мавжудлиги ҳар томонлама мақбул иш бўлиб кўринадир...

Мендан уч ойча кейинроқ ишга кирган Мунисанинг ўзимизга тушунарли лаҳжадаги яна бир унвони "читчик" бўлиб, бу дегани қиз асл матнга қараб туриши, камина эса гранка ёхуд саҳифани шариплатиб ўқиб кетаверишим лозимлигини англайди. Очиғи, буниям қистириб ўтиб кетай, ҳар нечук, мақтанчоқлик бўлиб туюлмас (мақтанчоқлик бўлганда-чи, ахир замон ўзгарди, энди одам ўзида борини кўз-кўзлашнинг эплаши керак деган гаплар оралаб қолганига анча бўлди-ку), мудирамиз ҳар турли башорат-машоратларга қанчалик жон-жаҳди билан ёпишганлардан бўлса, мен ўз ишимга шунчалик қаттиқ киришганларданман. Ҳали айтганимдай, вақт шусиз ҳам зипиллаб ўтиб кетаётир,

буёқда яна учта иш оғзини очиб кутиб турибди, бундай пайтлари одам наинки бекорчи валақлашларга фурсат топади, балки астойдил ишлашга мажбур ҳам бўлади. Илло, менинг вақтимни истаган кас ўғирлаши мумкин, аммо ҳеч ким менинг ишимни қилиб беролмайди. "Аввал иш, кейин миш-миш!" – мана менинг шиорим. Пухта ўқилган, имло хатоларидан холи ҳар бир катта-кичик матн менинг юмушимни енгиллаштиради, холос. Айниқса, фурсатни ўзингдан ҳам қизганиб турганингда бундай талабга қатъий риоя қилиш ҳам профессионалликнинг бир кўриниши-да. Мен эса профессионалман, тўғрироғи, ўзи мутлақо амал қилмаса-да, бош муҳарриримиз баъзан-баъзан эшилиб ёзганидек, ихтисослашганман.

Балки шу сабабдир, кечагина университет аудиториясидан чиқиб келган гўр қизча иш суръатимга етолмай аввалига мени анчагина қийнади, тузуккина таъна-дашном эшитиб, анчагина қизариб-бўзарди ҳам. Ёдимга тушиб қолди, мухтасарроқ айтиб берай. Бир кун қарасам, қизи тушмагур "ҳўкиз" сўзини қаттиқ "х" билан ёзиб қўйибди. Жон-поним чиқиб кетди. "Қани, уч марта "ҳўкиз" деб айтинг", – дедим. Қиз ноилож айтди. "Хўш, бош ҳарфи юмшоқмикин ёки қаттиқми?" – дедим тишимни тишимга қўйиб. Қиз ўйланди, ўйланди, ахийри журъатсизроқ тарзда, кўрқа-писа: "Қаттиқ эшитилаётгандай..." – деган бўлди. Шунда ўзимни босиб туролмадим. Заҳарли илжайдим-да: "Хўкизнинг бирон нарсаси қаттиқ бўлса қаттиқдир, аммо ўзи юмшоқ "ҳ" билан ёзилади, тамом-вассалом. Ҳайронман, беш йил нимани ўқитишган!" дея узиб олдим. Қизнинг бўлари бўлди. Юзининг шолғоми чиқиб, қўллари қалтираб кетди. Ўзи одатим бор: ишни менинг кўнглимдагидай қилолмаётган одамни кўрсам пичинг гап қилмасдан, кесатмасдан туролмайман. Танқид борасида териси юпқалардан чоғи, Муниса бунақа пайтлари қочишга жой тополмай қолар, кўрққанидан қалтираб-титраб кетарди. Назаримда, хуружни давом эттираверсам қиз бечора пиқиллаб йиғлаб юборишдан ҳам тоймасди. Аммо алам, чорасизлик зуридан

жиққа ёшга тўлган кўзларга ортиқча қараб ўтирмасдан: “Отасининг қизига енгилроқ иш йўқмиди?!” дея тўнғиллаб охирги зарбани берардим-да, яна матнни шариллатиб, айтиш мумкинки, ҳузур қилиб ўқишда давом этардим. Худо ҳаққи, бировдан яққол устунлигини ҳар бир ҳужайрангга қадар аниқ-тиниқ ҳис этиб турган бундай сурурли онларда ўзингни ўзинг беҳад яхши кўриб кетаркансану, қўйиб беришса, ўзингни ўзинг ялаворишга ҳам тайёр бўларкансан...

Йўқ, ҳар тугул, тиришқоқлиги ҳам бор экан шекилли, пуғат-пуғат, махсус адабиётларни қарай-қарай қиз ахийри мен талаб қилган даражага етай-етай деб қолди.

Ўрни келиб қолди-ёв, кичик мусаҳҳиҳамизнинг чим-хўрлиги хусусида ҳам андаккина тўхталиб ўтай. Э худо, сиз чумчуқ дастурхондан ушоқ чўқилаганини кўрганмисиз? Баайни шундай. Ўзи денг, жисмиям ушоққина эди-да. Яна эсимда қолгани: ингичка бармоқлари шу қадар нозик эдики, қаламни сал қаттиқроқ қисса бас, улар дув тўкилиб тушадигандек эди. Озғин қиз-жувонларга нисбатан ғайирликгини яшириб ўтирмайдиган Саломат опа ҳам тан бериб, қизнинг бармоқларини “пианиночиники” деб юборганди бир гал... Қисқаси, икки ярим-уч соат мобайнида бир дақиқа ҳам тин олмасдан босим ишлаганимиздан сўнг томоғим қуруқшаб, овозим бўғила бошлардию, шунда мен Саломат опа инқиллай-инқиллай, лапанглаб юриб дамлаган чойдан бир пиёла ичиш, товон сифатида ундирилган ширинликми-сомсадан озгина тановул қилиб олиш учун ўн дақиқалик танаффус эълон қилардим. Одмигина кийиниши бизнинг давримиздаги сипо ўнинчи синф қизларини эслатадиган Муниса илдам бориб пиёлаларни ювиб келар, чой сузиб берар, аммо ўзи сира биз билан эмин-эркин ўтириб овқатланмасди: нари борса битта печенье ёинки яримта қатлама сомса ерди, холос. Тасаввур қилаяпсизми, оғизни каттароқ очсангиз иккитаси сиғиб кетадиган қатлама сомсанинг ярмини!.. Тамом. Астагина раҳмат айтиб орқага силжирди-да, қўлига илинган биринчи қоғозни диққат

билан ўқишга тушиб кетарди. Яхши ишлаган – яхши ейиши ҳам керак-да. Аччиғим чиқиб у-бу десам баттар қизариб кетадиган Муниса айбдорона жилмайганча эрталаб овқатланиб келганини рўкач қилиб тураверар, сўнг яна ўзини мутолаага андармон этарди. Бундай сўровни давом эттиришим қиз учун оғирроқ кечишини савқи табиий ила ҳис этганим боисми, индамай кўя қоладиган бўлдим.

Ҳар қалай, салобатли эркакман, узоқроқдан кўрган одам мени корректор эмас, камида – бўйнимдан тушмайдиган бўйинбоғнинг ўзи, эҳ-ҳе, нималарни ваъда этмайди! – бўлим бошлиғи деган тусмолга борса керак, шундай экан, мендан (“Важоҳатимни кўриб...” деганларидай) ийманаётгандир десам, йўқ, опахоним ҳам қизнинг доимий чимхўрлигини айтиб адо қилолмасди. Ва ҳар гал паризод буржи остида туғилган қизларга бундай хусусият албатта хос бўлишини таъкидлаб ўтишни унутмасди. Боқувдаги совлиқдай шишиб кетган мудирамизнинг синчалақдай нозик ходимасига нисбатан олдиндан чиқариб қўйган ҳукмига гашим келибми, – қулф солинган оғиз кимга ёқмайди, ахир! – бир сафар ўхшатиб бир пайров қилишга уннаб кўрдим: “Қишлоғимизда Михлибой гулли деган одам бор. Мақтов деса ўзини томдан ташлайди. Мабодо бирон маъракадами-тўйдаими энди ҳаммага овқат улашилган маҳал бир-икки киши кўпчиликка эшиттириб: “Михлибой акамиз бунақа овқатни сира емасдиларку, бекор сузибсизлар-да”, – деб қолса бас, ўлгудай оч ўтирган бўлсаям, бу акамиз: “Туври, туври, мен бундайчиқин овқат жемайман, қорнимам тўқ эди”, – деб тураверади маъсумона илжайиб...” Бироқ томдан тараша тушгандай беўхшов ушбу муқоясам орқали не демоқчилигим ўзимга-да ноаёнлиги боисми, эришган муддаойим шу бўлдики, Муниса бир қизариб олди, ҳеч нарса тушунмаганлиги бепарво кўзларидан шундоққина билиниб турган опа бўлса чапиллатиб сомса ейишда давом этди.

Кийинишдаги одмилигидан ташқари, фикримча, Муниса жуда унақанги кўзга “ярқ” этиб ташланадиган,

кўрганингда ич-этингни жимирлаштириб юборадиган хусндор қизлардан эмас эди. Ёш, табиийки, ўн саккиздан ошган, либослар ҳам ҳалигидақа – ёмон эмас-у, кўзни уйнатадиган даражада эмас-да, тақинчоқлар йўқ ҳисоби, упа-элик таъсири ҳам сезилар-сезилмас. Фақат қизнинг катта-катта кўзлари одамга жуда самимий, фикри ожизимча, андаккина ғусса аралаш майинлик билан боқардики, ўлай агар, салгина фаҳм-фаросатдан қисилмаган исталган эркак қаршисида маъсума, ишонувчан бир қушча турганини дарҳол ҳис қилар-қўяр, инчунун, айнан ушбу таассурот туфайли Мунисага нисбатан ёмонроқ хаёлга бориш имконияти дярли йўққа чиқарди. Янглишмасам, сингиллар, андаккина ғариблиқда ўсган сингиллар акаларига шундай қарайдилар: ҳам топиниб, ҳам жигари эзилиб...

Таассуфлар бўлсинки, мен руҳшунос олим эмас, бор-йўғи филология факультетининг сиртқи бўлимини тугаллаган оддий корректорман, холос. Бас, шундай экан, билимсизлигим мени маълум даражада масъулиятдан соқит этса-да, бу мавзуда ортиқча тафсилотлару хусусий мулоҳазаларга оид чизгиларга берилмасдан, воқеанинг қуруқ баёнига ўтсам.

II

Адашмасам, қизи тушмагур шиғир-пиғир ҳам ёзиб юрарди чоғи, бир-икки сафар хонага эшикни тақиллатиб ўтирмасданоқ ошиғич кириб келганимда унинг мук тушганча аллақандай қўлёмаларни ўқиб ўтирганининг шоҳиди бўлгандим. Муниса қоғозларни апилтапил йиғиштириб сумкасига тикқан, бу эса улар шахсий байтлар битилган дафтарлар деган ишонч аралаш тахмин уйғотарди кўнгилда. Аммо менинг яна бир ақидам: бировларнинг машғулотига бурун суқмаслик. Бекорчи экан, миясига келган нарсаларни ёзавермайдими “конфет сўриб ўтири-иб”. Асосийси: талабим даражасида ишлаб турса бас-да.

Муниса ҳафтада бир-икки марта гоҳ ширинлик, гоҳ қуймоқ пишириб келиб қоларди. Уйники барибир уй-

ники-да: мазасиям, тўйимлигидам бошқача бўлади. Биз мақтаб-мақтаб ердик, муаллифнинг ўзи бўлса одатдагидек тотиниб қўярди, холос. Шу билан бир қаторда бировники барибир бировники-да: минг беминнат бўлгани билан кўнгилнинг туб-тубида хижолатпазликми, андишагами ўхшаш бир туйғу ора-сира ғимирлаб қўяётгандек: айниқса, осонми ҳозирги даврда... Эҳтимолки, айнан ушбу ҳиссиёт боисдир, мен йўқ пайтларимда мудирамиз уёқ-буёқдан гап кавлаштириб кўрган шекилли, бир кун Муниса цехга кетган маҳал опа оҳвой ила ёзғиришга тушиб кетдики, қиз бечора анави савил қолгур ўқишига икки йил киролмаган экан, охири учинчи йили бир амаллаб илинган экан, мана, битирганига ҳам йилдан ошибди, демак, жами кўшиб ҳисоблаганда ёш савил ҳам йигирма олтига бориб қопти. Бу ичимдаги топ қиздан эса – қўғирчоқ ўйнаб юрган болакайдай – бир садо чиқмасмиш, яна денг, озгина топган-тутганиниям аллақайси тупканининг тубидаги қишлоқда яшайдиган уйдагиларга қўшқўллаб олиб бориб тутармиш ёки танишларидан бериб юборармиш. Хуллас, қани эди йўллари боғланиб турган бу қизнинг бахти очилиб кетса... Равшанки, мен дарҳол бу тилакка жон-жон деб қўшилдим: “Баҳонада тўйиб тўй еб оламиз”. Шунда опа гапни баттар чувалаштирди, узоқ-узоқларга улоқиб келди, Мунисанинг туғилган оини ва йилини дастак қилган кўйи қизнинг умри аввалига оғир кечиши қонуний ҳол эканлигидан огоҳ этиб менга тасалли берган бўлди. Ва ниҳоят алқиссага ҳам етиб келинди: худога шукр, эрга тегса ҳаммаси яхши бўлиб кетаркан, муҳими – оила қуриб олишда экан. Шунга, мабодо бирон мучали кўйми, йўлбарсми бўлган, иложи топилса ўқотар буржида туғилган сўққабош ўртоғимми-жиянимми ўз пешонасига битилган иккинчи ярмини излаб юрган бўлса, икки ёшни учраштириб дегандай... Буям бир савоб-да...

Хом сут эмган бандамиз, ахир: бировнинг ғам-ташвиши ҳеч қачон юрагимизни астойдил жизиллатмайди, сал-пал қитиқлаб ўтади, холос. Каминанинг ҳам даставвал кўнглига келган мулоҳаза шу бўлдики, ҳа,

афтидан, Мунисага осон эмасга ўхшайди – ҳар куни мунақанги илмоқди минғир-минғирларни эшитиб ўтираверишнинг ўзи бўлмаса керак...

Сўнг, опани бир амаллаб гапдан тўхтатдим, жуда жуда истаб турган бўлсам-да, – худо ҳаққи, рост! – бу масалада ёрдамим тегиши даргумон эканлигини ётиғи билан тушунтиришга уриндим: очигига кўчсам, опахон, кейинги пайтларда иш шу қадар кўпайиб кетдики, юз қадам наридаги анави жойга бориб келишгайм вақтни қизғанадиган бўлиб қолганман, бироқ, бундан ташқари, асосийси, менинг танишларим, дўст-биродарларимнинг бариси ўзим қатори ўттиздан ошган-қирқни қоралаган, деярли бариси оилали эркаклар бўлиб, кичик мусаҳҳиҳамизга эса, менинг фикримча, ҳали уйланмаган навжувон йигит муносиб... Аммо бу ҳолат ҳам асосийси эмас. Асосийси шундан иборатки, никоҳ шартномаси, ҳисоб-китобга асосланган оила сингари замонавий тушунчалар ҳаётимизга дадиллик билан кириб келаётган айни кунларда мен ёр-биродарларимга, укажиянларимга тавсия этаётган номзод хусусида кўпдан-кўп маълумотларга эга бўлишим лозим. Дейлик, биринчи навбатда уй шароити, моддий аҳволи, ана ундан кейин кутилаётган келажаги, қолаверса, пропискаси... Шулар ҳақида иложи борича батафсилроқ сўйлаб берсангиз, токи мабодо қизиқиб қолиб, сўраб-суриштиришга тушишса, “али” деб турганларида мен бемалоп “бали” деб оғизларига урсам.

Тахмин қилганимдай, бу борада етарли маълумотларга эга эмас экан, мудирамиз нима дейишини билмай каловланиб қолди. Яхшиям бировнинг олдида мумтишлаб қолишни асло ёқтирмайдиган опамизнинг бахтига гийбатимиз қаҳрамони қайтиб келиб қолдию, шу билан гап-сўзимиз ўз-ўзидан барҳам топди.

Очиғи, ташвишларга ўралашиб бу гурунг сал ёдимдан кўтарилиб кетган экан, бунинг устига Мунисадан гап суғуриб олиш ҳам осон кечмаганми, ишқилиб, орадан бирон ойлар чамаси вақт ўтгач, яна қизни цехга юборган мудирамиз боз ушбу мавзуга қайтди ва ўзи тўплаб улгурган маълумотларни етказишга ошиқди.

Аён бўлдики, қиз радиода ишлайдиган бир дугонаси билан ижарада тураркан. Оилада уч фарзанд эканлар, учаловиям қиз экан. Иккита катта опа турмушга чиқиб кетган, супрақоқти Муниса шаҳарда ризқини тегиб еб юрибди. Табиийки, аллақайси тупканнинг тувидаги овулдан пойтахтга шоира бўламан деган ниятда келган. Ота пенсияда, бунинг устига қулоғи оғир. Она бир марта инсультни бошдан кечирган: эс кирарчиқарли, ёш боладан фарқи йўқ. Иккала опа бир этак бола ташвишларига андармон, инчунин, улардан кўмак йўқ ҳисоби. Шу боис Муниса иложи борича уйга ёрдам беришга уриниб, гоҳ топганини ўзи обориб тураркан, гоҳ таниш-билишлардан бериб юбораркан, илло битта пенсияга кун кўришнинг ўзи бўлмайди. Яхшиям сал ҳаракати бор ота ориқ қўйми, молми сотиб олиб, семиртириб сотаркан. Аммо буям кўп фойда келтиравермаскан – биринчидан, ем қиммат, иккинчидан эса умрини оддий ўқитувчиликда ўтказган содда ота даллолларнинг аёвсиз кўп силташларига чидай олмасдан аксар ҳолларда кўй ё молини арзонгаровга бериб қайтаркану, сўнг ўз қилиғидан ўзи кулиб юравераркан. Энди прописка масаласига келсак, ўйлаганимдай, қиз ўқишни битирган пайтиёқ шаҳарда яшаш муддати ҳам тугаган ва ўз қишлоғига бориб қайддан ўтиб келган. Моддий аҳволими? Ҳавас қилгулик эмас. Ҳалиям радиого “Баҳор келди...” ёинки “Зумрад қиш...” қабалида чучмал бадианамо сценарийлар ёзиб, ҳар нечук, ижара пулини чиқариб тураркан. Шифирларими? Беш-олти газета-журналларда чиққан экан, аммо уларнинг ҳам аксарияти бир сўм қалам ҳақи тўламаган, бориб сўрашга эса қиз андиша қилган. Китобми? Қай бир нашриётда уч-тўрт йилдан буён бир жимитдай тўпламчаси ётган экан, лекин қачон китоб ҳолида чоп этилиши номаълум экан. Ҳар қалай, босилмаслиги аниқроққа ўхшайди – зеро, Мунисанинг маблағ ёки ҳомий топиши эҳтимоли... тахминан қирқ саккиз миллиондан бир чиқар... Келажаги? Бу ҳақда аниқ бир нима дейиш мушкул. Таниш-билишлари ҳам ўзи қатори: шоиру шоирчалар, қалам тишлаб юрган

романтиклар. Равшанки, кино, театр, дискотека деган жойларга борилмайди...

Хуллас, шунақа гаплар.

Нимаям дердим, очигига кўчганда, маълумотлар одамни руҳлантириб юборадиган даражада эмасди, ҳатто аксинча эди. Ахир бундоқ нимжон кўрсаткичлар билан бирон нимага умид боғлаш мушкул иш-да...

Ҳай, майли бир заифа юрган бўлса юрибди-да. Бировга зарари тегмаса. Мабодо бу дунёда мўъжиза деганлари чиндан ҳам бор бўлсаю, бир куни шу мушфиқанинг пешонаси ярқираб кетса эҳтимол мен биринчи бўлиб дўпимни осмонга отарман. Бироқ мен хаёлий саробга эмас, реал воқеийликкагина ишониб яшайдиганлар тоифасидан эканлигимни ҳали қистириб ўтиб кетгандим чоғи.

“Сичқон сизмас инига...” деганларидек, шу ҳолида яна бизга пишириб келган егуликларини майда чайнаб ўтирарканман, баъзан ҳадеб мендан ҳайиқавермасин, шу қизгаям бир оғиз ширин сўз айтиб қўйиб деган ниятда бир-икки оғиз жуфтлардим-у, аммо мия қурғурга сира жўяли бир фикр келмай, бунинг ўрнига нари борса “Фалон сўз қандай ёзилади?” дея дўқ ургандай тарзда навбатдаги имтиҳон-саволни беришдан нарига ўтмасдим. Йўқ, ҳар тугул, бир гал жуда ўхшатиб пиширилган қуймоқни ҳузур қилиб паққос туширарканман, беҳад ийиб кетдим, қишлоғимиздаги ўша Михлибой гуппи нотаниш одамларга ҳузурланиб, камоли донишмандлик ила берадиган бир саволни такрорлаб юбордим: “Ўғри қариса сўфи бўлади, бўри қариса-чи?”. Қиз ажабтовур саволимга жавобан пешонасини тириштириб анча ўйланди, сўнг гуноҳкорона жилмайганча шаҳар берганини тан олди. Опа ҳам жавобни билмаслигини бўйнига олди. Жавоб эса ўтакетган даражада бачкана ва бемаъни, яъни: “Нима қиларди, ўлади-да”, эди. Буни Михлибой гуппи боппарди, тишининг оқини кўрсатмасдан, ўта жиддий айтарди. Лекин биз кулавериб ётиб қолардик. Мен эса аввал бошданоқ саволни ҳазиломуз оҳангда эмас, зўрмазўракироқ тарзда берганлигим боисми, жавобим яна

да беўхшов чиқишини англадим, “Кейин айтаман, яна бир уйлаб кўрингизлар”, дейиш билан қутулдим.

Шу билан ўзимни қизга нисбатан ҳурматимни изҳор қилгандай ҳис этдим, яна юмушларимга андармон бўлиб кетдим. Зеро, азал-азалдан аён ҳақиқат борки, биз ҳатто жуда-жуда истаган тақдиримизда ҳам барча-барчани бахтиёр эта олмаймиз.

Бироқ, ҳамишагидек, опа бошқача фикрда экан. Тўғриси, бекорчи одамдан бундан бошқа ниманиям кутиб бўларди.

Бир куни сал эътибор бериб қарасам, опа Мунисани қийин-қистовга солганча туш тафсилотларини эринмай сўраб-суриштираяпти. Бунга унчалик аҳамият бериб ўтирмадим, албатта. Аммо бу машғулот кейинги кунлар ҳам узлуксиз давом этаётганини илғагач, айниқса, сўровлардан безиллаб қолган қизнинг сесканиш аралаш изтиробли қиёфаси бот-бот назаримга тушавергач, ахири ноилож сал зингил солиб кўрдимки, опа миясига нимадир маҳкам ўрнашиб қолган бекорчи аёлларга хос ўжарлик ва қатъият билан Мунисанинг онгига ҳам ниманидир тиқиштиришга жонжаҳди билан ҳаракат қилмоқда эди.

Шунда тузатилган нусхани асл нусха билан солиштиришни бас қилдим-да, без бўлиб устоз-шогирднинг суҳбатига қулоқ солиб ўтиравердим. Ҳа, шубҳасиз, опа нимагадир қатъий аҳд қилган эди. Ва бу қатъият ўзига хос бир кўринишда намоён бўлмоқда эди. Столига турли газета-журналлардан, китоблардан қирқиб олинган тимсоҳ суратларини тўлдириб ташлаган Саломат опа зўр бериб... мана шу сўхтаси совуқ жониворни ташвиқ қилмоқда эди. «Э, одамнинг ҳар нарса бўлгани маъқул!» дедим ичимда ғижиниб. Айниқса, эртаси куни мен ўтирадиган стул ортидаги деворга, шундоққина Мунисанинг кўзи тушиб турадиган жойга бу лаънати маҳлуқнинг бир қулоқ рангли сурати ёпиштириб қўйилганини кўрганимда сесканиб кетдим, жоним бўғзимга келгудай аҳволимда опага аччиқ-тизиқ гап қилишдан ўзимни тийиб туролмадим. Зеро, сувдан лапанглаб чиқиб келиб, ялтираб турган баданини кўз-кўзлаётгандай

сизга бақрайиб қараб турган улкан тимсоҳнинг кўри-нишиёқ ҳар қандай одамнинг этини жунжиктириб юбо-рарди. Бунинг устига, етти, яшарлик чоғларимда, Мир-зачўлнинг қоқ киндигида, айни саратон кечаси дала-да, кичкинагина пашшахона ичида пашшаларга талан-ганча нафасим қисилиб ётганимда бирваракайига бир сариқ илон оёғимга ўрмалаган, бир қурбақа эса кўкра-гимга сакраб чиққанида юрагим ёрилиб кетгудай кўрқ-қанману шундан буён бу тасқара совуққонларнинг но-мини эшитиб қолсам бас, лабимга учуқ тошиб, эгим ўз-ўзидан учаверарди. Тимсоҳ эса, менинг қатъий ишон-чимга кўра, айнан қурбақа билан илоннинг қовушуви-дан ҳосил бўлган ёвуз мавжудот эди... Опа эътирозим-нинг аввалини эшитар-эшитмаёқ бир гап билан оғзим-га урди: “Э, укаҳон, каллавараммисиз нима бало, неча марта айтганман ахир: тушида тимсоҳ кўриб чиққан қиз шу кунёқ ўзининг шаҳзодасини учратади. Бу си-новдан ўтавериби-ўтавериби қонунга айланиб қолган гап”. Ноилож тилимни тийдим-у, аммо отдан тушсам-да, эгардан тушгим келмасдан пичинг гап қилдим: “Ай-нан кимларда синовдан ўтган экан бу шаҳзодаларга ай-ланадиган тимсоҳлар, билсак бўладими?” Опа менси-масдан лаб бурди: “Миллион-миллион одамларда. Қо-лаверса, масалан, менинг ўзим ҳам кечаси тимсоҳни кўриб чиққанману, эртаси куни поччангизни учратиб қолганда ҳеч бир ўйлаб ўтирмасдан шартта этагига ёпи-шиб олганман-қўйганман”. “Ҳа, – дедим ўзимни тан бер-гандай тутишга уринганча, – сиз шаҳзодангизни учрат-ганингиз аниқ, – Сўнг салгина бўлсаям аламдан чиқиш қасдида минғирлаб қўшиб қўйдим: – Афсуски, ҳамма қурбақаларам маликаларга айланавермайди-да, юра-веришади шаҳзодаларни жонларидан тўйдири-шиб...”

Булар ҳали ҳолваси экан. Икки кундан кейин кел-сам опа Мунисага бир китобни ҳижжалаб ўқиб ётиб-ди. Мундоқ муқовасига разм солсам, ўқлоғдай-ўқлоғ-дай ҳарфларда “Туш кўраётган одам ўзини қандай ту-тиши керак?” деб ёзиб қўйилибди. Э худо, тушни ух-лаётган одам кўрмасмиди, ухлаётган одам эса ярим

ўлик билан баробар эмасми, шундай экан, қандай қилиб салкам мурда ҳам туш кўриши, ҳам ўзини бошқариши мумкин?! Қурақда турадиган гапми шу? Сал инсоф ҳам керак-да энди...

Қарасам, устоз машғулотга астойдил шўнғиган. Индамадим. Фақат бир қулоғим билан эшитиб қолганим шу бўлдики, кранни очиб кўйиб ухланса сувнинг шовуллаши киши тушига дарё-денгизлар бўлиб кираркан, уларда эса тимсоҳ Геналар уёқдан-буёққа сузиб юраркан.

Энсам қотганини илғади шекилли, Муниса безовталаниб мен томонга қараб-қараб қўяверди. Баттар хўмрайганча жойимга ўтирдиму, столимдаги тўртинчи саҳифа латифаларини баланд овозда ўқий кетдим. Қиз, афтидан, меъдасига урган машғулотни бас қилишга баҳона топилганидан суюниб кетиб жон алпозда қаршимдаги стулга ўтдию, латифаларнинг асл нусхасини кўлига олди.

Ёмон жаҳлим чиққан экан, тўрт соатдан кўпроқ вақт мук тушиб ишладим. Саҳифалар вақтида келмай қолганда эса атай кўзимга муҳимроқ ва маъқулроқ кўринган мақолаларни икки-уч марталаб қайталаб ўқийвердим. Хуллас, қиз хомлаб қолди: кўзлари қизариб кетди, ранги эса кўкарди. Ўзимнинг ҳам бўларим бўлди: томоғим қуруқшаб, бошим ғувиллай бошлади.

Ниҳоят, қишлоқ хўжалигида маҳаллий ўғитнинг фойдаси ҳақидаги зерикарли ва узундан-узоқ мақолани шартга ярмида тўхтатдим, қизга тик қараган кўйи яна ўша ҳамқишлоғим Михлибой гуппи одатда нотаниш кишиларга бениҳоя донишманд қиёфада, салмоқланиб туриб айтадиган саволни бердим: “Хўш, совқотсангиз нима қиласиз?” Эсимда қолгани шу эдики, бу саволга то “жон олов – жон эр” ёки “жон олов – жон хотин” тарзида жавоб бўлмагунча акамиз мийиғида илжайганча, минг кўйли бойдай яйраб ўтирардилар. Бир муддат менга анқайиб қараб қолган Муниса уйланиб турди-турди-да, ниҳоят хижолатимиз кулимсираб, ҳадик аралаш: “Курпа уртаймиз-да, деди. Ҳа, “курпа” эмас, “курпа” деди. Энди мен ажабланиб мудирамизга қара-

дим. Опа бажонидил изоҳ берди: “Шева бу, “кўрпа ёпинамиз” дегани...” Чин сўзим, бунақанги лаҳжани илгари сира эшитмаган эканман. Шу билан бир қаторда мени бу ғалати сўз бирикмасининг оҳангими, андакки-на чучиклик аралашган ширин талаффузими, ишқилиб, нимасидир мафтун этди-қўйди. Аммо мен ҳиссиётларимни сездириб қўймай деган хавотирда дарҳол энгашидим, гўнгни қандай тайёрлаш лозимлиги хусусидаги қимматли маслаҳатни баланд овозда ўқий кетдим...

Аёл киши бир нарсага астойдил киришмасин экан. Эрталаблари Муниса кириб келар-келмас, на салом бор ва на алик, опанинг биринчи тағдор саволи “Хў-ўш?” бўларди. Қиз бечора аянчлироқ жилмаяр, қисинар, ўзини қаерга қўйишни билмай қолар, юзи ловуллар, ахийри бир амаллаб бош чайқаган бўларди-да, ўзини юмушга урарди. Шунда опа баттар авж оларди: баайни кимдир арпасини хом ўриб келгандай пишиллаб уҳ тортар, хўрсинар, олдидаги қоғозларни мақсадсиз нари-бери сулар, столни ғижирлатиб жойидан силжитар, сўнг йиғламсираган алфозда нолишга тушиб кетарди: “Э худо, бунинг нимаси қийин ахир, шундоқ ётиб, шундоқ ўйласанг бас, киради-қўяди...” Бу тарздаги серид-дао шиква-шикоятлар шу қадар асабимни ўйнатадиган бўлдики, охир-оқибат мен ҳам: “Уша отинг ўчгур тимсоҳни бир марта тушда кўриб чиқиш ростдан ҳам шунчалар қийин ишмикин?!” дея ўзимча қиздан ўпкагина қилиб қўядиган бўлдим. Айниқса, назаримда, айбдорлик ҳиссию изтиробдан бир бурдагина юзи аянчли равишда буришиб кетадиган Муниса “буюртма” тушни кўролмаётганидан эмас, айнан опанинг саволига “йўқ” деб жавоб беришдан юрак олдириб қўйганини тусмол қиларканман, чин гап, юрагим туздек ачишиб, қизга раҳим келиб қоладиган пайтларим ҳам бўларди. Буёқда эса Муниса хонада йўқ маҳаллари опа мени қийин-қистовга олишини қанда қилмасди: “Сизам гапиринг-да энди мундай бир эркакка ўхшаб”. Эркакка ўхшаб гапиринг (ахир, “Тушингда тимсоҳни кўриб чиқасан, тамом-вассалом!” деб дўқ уролмасам) қандай бўлишини сира тасаввур қилолмаганимдан сўнг ахири бир кун қизи-

миз пишириб келган юмшоққина қуймоқларни маза қилиб тановул қилаётганим маҳал дабдурустдан тимсоҳ терисини мақтаб кетдим: “Сумкасини айтинг... Шунақа пойабзал билан... Қайишнинг додаси...” Ниҳоят сал ўзимни босиб олгач, ҳар тугул қовун тушириб қўймадимми деб кўз қиримни ташласам, йўқ, баайни ўзи ҳақида илиқ гап эшитаётгандай опа ишшайиб-яйраб ўтирибди, Муниса бўлса яна бир кўлпёзмадан паноҳ топган...

III

Ниҳоят, ниҳоят насиб этди ўшандай кун!

Астойдил йиғласанг, сўқир кўздан ёш чиқар деб бежиз айтишмаган-да.

Аниқ ёдимда бор, хосиятли жума куни эди. Яна денг, ўтган чоршанбада гап тополмасдан туйқусдан тимсоҳнинг ўткир-ўткир тишларини мақтаганим ҳам эсимда. Галабанинг эгаси кўп бўлади, аммо охир-оқибат эришилган ушбу ютуқда ўзимнинг ҳам ҳиссам борлиги хусусидаги фикр каминага мойдай ёқиб, кўнглимнинг бир чеккасига мустаҳкам ўрнашиб олди.

Рутубатли хонамизда сичқон дори ва чирий бошлаган қоғоз иси анқиб турарди. Биз, бир-биридан мутлақо безор бўлган икки ҳамхона, тақдирнинг қайси ўйноқи шамоли бизни бу торгина хонага қамаб қўйганига ҳайрон бўлгандай гаранг, тунд алфозда мум тишлаб ўтирардик. Муниса эса кечикаётганди. Мен ҳатто қизга сал қаттиқроқ гапириб қўйсаммикин деган халларга ҳам бораётган эдим.

Худди шу маҳал нечукдир эшикнинг иккала тавақаси ҳам ланг очилиб кетди ва хонага ёпирилиб кирган илиққина қуёш нурлари, соф ҳавога чулганганча остонада Муниса пайдо бўлди.

Ҳа, воқеа содир бўлган эди!

Мен бешарм қуёш нурлари юпқа қўйлагини остидаги қоматини кўз-кўзлаб турган қизга бир қарашдаёқ ҳаммасини тушундим. Гўё елкасидаги зил-замбил юқдан халос бўлгандай қиз қаддини мағрур ростлаб турар,

кўзлари чақнар, юзи повуллаб ёнар, бу туриш-турмушда ҳар кунги Мунисани эмас, камида ўн йилга яшариб кетган, бахтиёр, қувончи ичига сиғмаётган, аини етилган, агар таъбир жоиз бўлса, диркиллаб турган навжувон қизни кўриш мумкин эди.

Мен ҳали шу кунга довор бахтиёрлиги бунчалар ошкора барқ уриб турган қиз зотини учратмагандим...

Ҳатто ҳафтафаҳмроқ Саломат опа ҳам барисини тушунди ва беихтиёр ҳайқириб юборди:

– Бўлдим?

Қиз фақат бош ирғаш билан кифояланишга уринди-ю, аммо ич-ичидан босиб келаётган шодон кулгусини яширолмай қолди.

Худойим-эй, қиз бола яйраб кулгани маҳал бу қадар чиройли бўлиб кетмаса-я!..

Стол тарақлаб кетди: олти пудлик вазнини унутган мудирамиз ўрнидан отилиб турган эди. Опа кўллари кенг очди, учиб келган Муниса бу улкан қучоққа сингиб, эриб кетди гўё. Шунда мен... мудирамизнинг кўзларида ёш кўрдим! Қарасам, қизнинг ҳам пиқиллаши эшитилаётгандек. Бунақанги сентиментализмга, элбурутдан хайрлашувларга кўшилиб ўтириш эркак кишига ярашмайдиган иш бўлиб кўринди менга. Шу боис сирғалиб хонадан чиқиб кетдим.

Қайтиб келганимда бурни қизарган Саломат опа зўр бериб китоб титкилар эди. Муниса эса нигоҳини менадан яширганча саҳифанинг асл матнларига мук тушиб ўтирарди.

Томоқ қириб қўйгач, худди ҳеч нарсадан хабари йўқ одамдай хотиржамлик билан ишга киришдим.

Матни уқияпману, тез-тез хаёлим бошқа жойга кетиб қолади. Худога шукр, қайсар тимсоҳ ахийри тушга кирипти, отасига минг раҳмат ўша тимсоҳнинг. Аммо энди бу ёғи нима бўлади? Олдимда ҳамон ҳаяжонланиб, нозик бармоқлари титрабгина ўтирган манави қушчанинг аҳволи не кечади? Наҳот шаҳзода деганлари шундай тўппа-тўсиндан хонага кириб келса-да, ўзини, айтайлик: “Салом. Мен – шаҳзода...” деб таништира. Ақл бовар қилмайди. Ё аввал қизни кино-

пинога таклиф этармикин? Қизиқ... Мен, мисол учун, “мурдалар чалғи ушлаб турган” кўрқинчли ёхуд одамлар пашшадай қирлиб кетадиган жангари фильмни томоша қилаётган шаҳзодани тасаввур этишга уриндим, кулиб юборишдан ўзимни базўр тийдим. Бироқ хаёлпарастлик – корректорнинг биринчи душмани. Олдинги устунни қайта ўқиб, иккита оддийгина хатоний ўтказиб юборганимни кўргач, барисига тупурдим, бор диққатимни саҳифага қаратдим.

Ҳар қандай, ҳатто ташқаридан қаралганда ўта зерикарли туюладиган машғулотнинг ҳам ўз ички оҳанрабо си бордай назаримда. Гарчанд кўп танқид қилиб турсам-да, оддийгина ўроқда сип-силлиқ, ажойиб кетмон дасталари ясаётган маҳаллари тўлиқиб, ҳаяжонланиб кетадиган, ҳатто олдидаги одамни унутганча минғирлаб хиргойи қилиб юборадиган Михлибой гуппи мисоли мен аста-секин ўз ишимга шўнғиб кетдим. Балки шу сабаблидир, қаршимда муштдайгина бўлиб ўтирган, етовимда ишлаётган қизча менинг берилиб ўқиётганларимни эшитмай қўйганини савқи табиий ила ҳис қилароқ, ҳайроналик аралаш ғазаб отига минганча аста-секин ўзимга келган кўйи машғулотимнинг онгни сархуш этиб қўйгувчи жодусидан қутула борарканман, Мунисанинг ҳайкалдай қотиб қолганини кўрдим. Шу заҳоти, ҳали аламли қаҳр отига қамчи урмасимдан бурун асл воқеликни англаб етгандай бўлдим, миямда нимадир чирсиллаб кетди.

Илло, эшик тақилламоқда эди.

Тақиллаганда ҳам анчайин назокат ва эҳтиёткорлик ила, тўхтаб-тўхтаб, ҳар сафар уч мартадан, баайни “Мен кел-дим... Мен кел-дим...” деяётгандай. Айни чоғда ушбу йўқловда қандайдир таниш оҳанглар шарпаси-да бордек эди-ю, бироқ зориқиб кутиш ҳаяжони бу туйғуни супуриб ташлаб, ўрнига илинжли ҳаяжон ҳамда “Қани, нима бўларкин...” қабилдаги қизиқиш кўчатларини аллақачон экиб, етилтириб, парвариш-лаб улгурганди.

Гўёки хонадагиларнинг нафас олишгаям журъат этолмай жойларида ҳайкалдай қотиб қолишганлари-

ни илфагандай баногоҳ эшикнинг бир тавақаси оҳиста очилиб аввал... – ёраб, унутиб бўладими бу лаҳзаларни! – йилтир бош... сўнг тўрлаган тор пешона, сийрак сарғиш қош, сўппайган бурун кўринди. Ниҳоят, Калоний домла лиқилдоқ бўйни қадар ичкарига чўзилди-да, тишсиз оғзини катта-катта очганча хирқираб:

– Ассалому алайкум, ҳамкасабалар, – деди. Сўнг мен томонга алоҳида ўгирилди ва ҳамишагидек кўзлари йилтираб тиржаяркан, нишини суқиб олишга уринди: – Саломатмисиз?

Ҳар сафар шу, бу чол негадир мени мудирамизга менгзашдан чарчамайди, ўзича пайров қилади. Бироқ мен ҳам аллақачондан бери қарз бўлиб қолмайман, пайровни илиб кетаман-да, ўхшатиб жавоб бераман. Ҳозир ҳам чолнинг оғзига урдим:

– Келин, келин... Ўзингиз ту-узикмисиз?

Чол балодеккина фаҳмли эди. Мен уни аввал жувонга менгзаётганимни, сўнг эса бутун бошли “тузик” лақабли ит томонга ўтиб кетганимни жуда яхши билиб туради, шунга қарамай, мени ҳар сафар бир чандиб олмаса кўнгли жойига тушмайди. Бироқ бу гал пайровимиз узоққа чўзилмади. Домла Калоний энди бирон тагдорроқ гапга оғиз жуфтлаган маҳал ниҳоят ўзини салгина ўнглаб олаётган Саломат опа чидаб туролмасдан:

– Саломинг бошингдан қолсин, сассиқ чол, – деб юборди йиғлаворгудай аҳволда.

Бу қарғиш анчайин баланд овозда айтилгани боис, ўзининг эътироф этишича, “ҳамма аппаратлари қатори эшитиш аппаратлари ҳам яхши ишлайдиган” Калоний домланинг қулоғига чалингани аниқ эди. Лекин катак дафтарга чумолидай майда ҳарфларда битиб келадиган мақолаларию уларнинг қалам ҳақлари учун узлуксиз кечадиган жанг жараёнларида асабий таҳририят ходимларидан бундан баттар писилдоқ ҳақоратлар эшитавериш бети қаттиқ бўлиб кетган домла пинак бузмади, билъакс, опага қараб табассум ҳадя қилган бўлди-да, афсус оҳангида деди:

– Узр энди, редактор бова йўқлаган эканлар, олдиларига бирров кириб чиқмасам бўлмас. Бир дақиқага.

Чол эшикни оҳиста ёпди. Ҳали ҳовуридан тушиб улгурмаган опа қарғишининг иккинчи қисмини шанғиллаб ифода қилди:

– Қоранг ўчсин! Илоё ўша хонадан қайтиб чиқма!

Ана шундан кейин хонага ноқулай сукунат чўқди. Опа пишиллар, ўрнида тўлганар, бироқ бирон тайинли гап айтишни уддалолмасди. Ўзимга келсак, миямга сира бир жўяли фикр келмас; бунинг устига, бу туш – тимсоҳлар ғавғоси айнан қаршимда ўтирган ожизалар ташаббуси ила бошлангани боис бирон нима дейиш, уларнинг ишига аралашини ҳам ўнғайсиз эди. Айни чоғда бирдан ишга киришиб кетишимга ҳам нимадир халақит бериб тургандай эди.

Балки бундай вазиятда кўзга тушган чўпдай бемарид пайдо бўлиб қолган домлани сўкиб қўйиш керакмиди... Бироқ айни сўкиш орага баттар ўнғайсизлик соладигандек туюлди назаримда, илло унда менинг ҳам кечаётган воқеалардан у ёки бу даражада бохабарлигим ошкор бўлиб қоларди. Қиз эса, имоним комилки, бундан баттар эзилади. Шу боис, бир-икки томоқ қириб қўйгач, ҳар эҳтимолга қарши навбатчи жумлалардан бирини айтиб қўя қолдим:

– Бугун иссиқ бўладиганга ўхшайди.

Опа жон ҳолатда қимматли фикримни маъқуллади:

– Ҳа, иссиқ, иссиқ. – Сўнг ишончсизроқ тарзда қўшиб қўйди: – Жуда иссиқ.

Шу билан гурунг ўз-ўзидан барҳам топди. Ҳамон қўлёзмага қадалиб тикилиб ўтирган, қадди янада чўкиб, кичкинагина бўлиб қолган Муниса учун куннинг иссиқ-совуқлиги ҳеч бир аҳамиятсиз эди шекилли.

Саҳифани атай шиқирлатиброқ ушлаб-ғижимлаб олдимга тортдим. Менимча, энди ишни келган жойдан давом эттираверсак ҳам бўларди.

Худди шу лаҳзада, мен энди овоз чиқариб ўқиш учун оғиз жўфтлаганим маҳал туйқусдан Саломат опа кафтларини қарсиллатиб бир-бирига урдию, менинг ҳайрон бўлиб қараганимга жавобан тилла топган гадодай ҳовлиқиб хитоб қилди:

– Анови... анови чол остонадан қайтиб кетди-ку!
Тўғрими?

Ушбу ҳолатда одамни бу даражада руҳлангириб юборадиган нечук сир-синоат борлигини тушунмаганим боис елка қисдим:

– Ҳўш?

Жавоб янада ҳаяжонли эди:

– У ичкарига кирмади, тушуняписизми, кирмади! Демак... демак... – опанинг кўзлари чақнаб кетди, – биз... мен кутган одам энди келади... Хонага кирса ҳисоб...

Кўз қиримни ташласам, шўрлик Муниса уят-номусдан ерга кириб кетгудай бўлиб баттар кичрайган, баттар бужмайган аҳволда... Юрагим орзиқиб кетди. Ҳар нечук, шўрлик ҳеч бўлмаса мени тимсоҳ можаросидан беҳабар деб умид қилиб юргани аниқ... Узи андишаликкина қиз бўлса... Минг лаънат-э ўша шаҳзода-пахзодаларигаям!.. Одамни... шунча хўрлайдими ахир!..

Саҳифани тўғри келган жойидан атай баланд овозда ўқий кетдим...

Орадан бирон соатлар чамаси вақт ўтди-ёв.

Яна эшик тақиллади. Журъатсизроқ. Гашим келди. Домла Калоний бош муҳаррир ҳузурларидан қайтганга ўхшайдилар. Шундай бўлса ҳам бир лаҳза нафасни ростлаб олиш учун ўқишдан тўхтадим-да, яна бесаранжом бўлиб қолган Саломат опага мазахомуз қараб қўйдим. Бунга сездимки ё эшик очилавермаганидан гаши келдимки, ҳар қалай, сал жиддий тортган опа ўшшайиб амри фармон бердилар:

– Марҳамат.

Бир неча сония давом этган узоқ куттиришдан сўнг ахийри эшик очилди ва остонада бир йигитча пайдо бўлди!

IV

Дунё – тор. Баъзан нафасни қайтариб юборадиган даражада. Гўё кўзанинг ичида яшаётгандайсан – у ёққа қарасанг ҳам таниш башара, бу ёққа қарасанг ҳам. Баъзан, мутлақо кутилмаганда эса оёғинг остидан ҳам

ўзинг асло кўришни истамаган қиёфа чиқиб келаве-
ради тиржайи-иб.

Ҳа, мен бу йигитчани билардим. Йигитчаки, “ўтгиз-
да ёши”, балки анча ёшроқдир, ким билади дейсиз,
аммо қаримсиқ кўринишли...

Киши сал улғайиб, ўзига яраша обрў-эътиборга эга
була борган сайин хотира катакчасига жойлашиб ол-
ган баъзи кечмишларни ёдлагиси келмай қоларкан,
қани энди имкони бўлсаю, уларни буткул фаромуш эт-
санг, мабодо бунинг иложи топилмаган тақдирда, ҳеч
курса бирон тирик жон уларни эслатиб, кулни қўзғаб
турмаслигига имонинг комил бўлса. Илло, камина ҳам
хот сум эмган банда, дейлик, бир мунаққид оғзини тўл-
дириб айтиб ўтиб кетганидай, инсонга хос хусусият-
ларга бегона эмасман, инчунун, агар қачондир бир за-
монлар мисол учун ғўрлигим, тажрибасизлигим орқа-
сида бирон хатога, янглишувга йўл қўйган эканман,
нима, энди ўша адашишимни эслаб бир умр ўзимдан
ўзим хижолат бўлиб ўтмоғим позимми? Ахир, беайб –
парвардигор, ойдаки доғ бор экан, биздек ожиз бан-
даларга комиллик абадий ушалмас орзу эмасми...

Холисанилло айтадиган бўлсак, ҳали шиғир-пиғир-
ларгаю қандайдир оламшумул мақолаларга орзуманд
бўлиб юрган талабалик даврларимизда ён дафтарчам-
га қайд этиб қўйган мухтасаргина битигимда ёзиб
қўйганимдай: “Ўтган умрини эслаган чоғда юзи бирон
марта хижолатдан ловуллаб ёнмаган одам “яшадим,
яхши яшадим” деб айтса арзийди. Аммо энди бундай
одаминг топилиш-топилмаслиги – бошқа масала...”
Илло, улкан ғарам ичидан игна топилса топилар, ва-
лекин рубъи маскунда бундайин қанотсиз фаришта
топилмағай...

Хуллас, тўқсонинчи йилларнинг ўрталари эди. Ками-
на аллақачон ўқишни битирган эдим, диплом ҳам ҳимоя
қилинган, энди тузукроқ иш излаб юрардим. Табиий-
ки, прописка масаласи ҳам ҳавода осилиб турарди.

Аниқ эсимда бор: намозшом палла эди. Мен ижара-
да турадиган уйнинг эшик кўнғироғи жириглаб қол-
ди. Ҳамхоналарим ҳали ўқишдан қайтишмаганди. Мени

жуда катта одам деб ўйлаб, соямга салом берадиган икки абитуриент жиянларим дарс қилишаётганди. Бориб эшикни очсам, йўлакда қаримсиққина кўринадиган бир йигитча ўқрайиб турибди. Ноилож салом бердим. Йигитча жавоб ўрнига ички чўнтагидан қизил жилдли бир ҳужжат олиб кўрсатаркан: “Милицияданман”, деди. Сўнг баттар қовоғини уйганча эълон қилди: “Кийиниб, ҳужжатларингизни олиб чиқинг. Биз билан кетасиз”. Оёқларим қалтираб кетган бўлса-да, – уч ойдан бери ижара пули тўланмаган, прописка йўқ, уйда абитуриентлар бор, ишқилиб, осилса топиладиган айбларим бисёр эди, – ҳар нечук: “Тинчликми?” деб сўрай олишни уддаладим. Йигитча баттар қовоқ уйиб, базўр жавоб қайтарди: “Сизнинг Тойир Қаҳҳоров исмли дўстингиз ётибди бизда. Оғир жиноятда айбланаётибди. Шаҳарда сиздан бошқа таниши йўқ экан. Шунга, бориб юзлаштирмоқчимиз”. Дарҳақиқат, қўшни қишлоқлик биз тенги Тойир деган болани танирдим, қайсидир техникумдами ўқирди. Икки-уч марта автобусда бирга қайтганмиз, бир марта, янглишмасам, уйи меҳмонга тўлиб қолганда шу ерга келиб ётиб ҳам кетганди. Тўй-маъракаларда ҳам учрашиб қолардик. Тўғри, салом-алигимиз куюқ эди, аммо жаунақа “дўст” даражасида эмасди. Қисқаси... кўрқиб кетдим. Бориб бир балага илиниб қолмай дедим. Миям ҳам бирдан тез ишлаб кетди. Ахийри “Билдим дедим – тутилдим, билмадим дедим – қутилдим”, деган қарорга келдим. Илло, милиция бўлгандан кейин ишни ҳужжат текширишдан бошлайди... Ким билади, ҳали бу Тойир деганлари нима иш қилиб қўйган... Ёмондан нари... Ичим пўкиллаб турган эса-да, “Қанақанги Тойир? – дедим атай ўзимни бечора, ғарибу ғурабо кўрсатишга уринганча. – Унақа одамни танитайман”. Йигитча энди юзимга қаттиқроқ, айтиш мумкинки, безбетларча ва ҳузурланиб тикилди чамаси. Сўнг: “Отделенияга борайлик, ўша ерда аниқлаймиз”, – деди. Жон-поним чиқиб кетди: “Айтдим-ку, унақанги одамни танитайман. Тинч қўйинг мени. Мен ҳозир... кетишим керак. Срочно. Поезда. Мени... кутиб туришиб-

ди. Узим бир меҳмон бўлсам... Ўзи бугун келгандим..." Роса алжидим.. Ҳатто абитуриент жиянларимнинг эшик ёнига келиб қулоқ солиб туриши ҳам мени тўхта-толмади (Кейинроқ улар қишлоққа бориб мен ҳақим-да нималар деб сасишмади). Меҳмон эканлигим ҳақидаги фикр ўзимга шу қадар жўяли туюлиб кетди-ки, охирига келиб... деярли ёлбордим: "Қўйинг энди, ака, бир мусофирни хафа қилманг. Ўзингиз ҳам бу ернинг одамига ўхшамайсиз..." Лекин йигитча без бўлиб туриб олди: "Ҳеч бўлмаса бунақанги одамни танимайман деб ёзиб берасиз!" Жон деб рози бўлдим. Осон қутулганимга шукроналар айтганча хонага кирасола бир дафтар варағига ёздим: шундай-шундай, танимайман... деб. Олиб чиқиб бердим. Йигитча тантанавор қиёфада, бироқ миқ этмасдан қоғозни тўрт буклади, ички чўнтагига солди ва ана шундан кейингина зина тарафга ўгирилиб: "Айтгандим-ку", деди. Мен ҳам беихтиёр шу тарафга ўтиридим ва зиналардан шошилмай чиқиб келаётган Тойирни кўрдим. Башарасидан анча-мунча довдираб қолганлиги сезилиб турарди. Афтидан, у мириқиб кулмоқчи бўлгану, бироқ ҳазил тагидан чиқиб келаётган зилни кўргач... Иккаламиз ҳам ноқулай аҳволда қолдик. Кўришган бўлдик, ҳол-аҳвол сўрашишлар ҳам қисқа ва совуқ кечди. Индинга дипломини "юваётган" экан, шунга айтиб келган экан Тойир. Йигитча эса бир таниши экан. Қисқаси, ҳазиллашишмоқчи бўлишган экан...

Сўнгроқ, орадан олти ойча вақт ўтгач, орадаги хижолатпазлик андаккина унут бўлаёзган чоғда, тасодифан Тойир билан бир автобусда қайтиб қолдим, йўл-йўлакай чўқилаб-чўқилаб сўраб билиб олганим шу бўлдики, ўша "ҳазилкаш" йигитча штатсиз дружинник деган гувоҳномани кўтариб юраркан, ўзи Тойир билан ўқиган, сўнг, ичкүёвлик мақомида уйланишга мажбур бўлиб қолгач, техникумни ташлаб кетган экан. Тойирнинг гапига қараганда, ҳаётда омади келмагани боис сал аламздароқ бўлиб қолган экан. Ўзининг устига гумбаздай хотини деярли ҳар куни жанжал кўтариб, пул талаб қиларкан. Узунқулоқ гапларга қараган-

да бу шанғи хотиннинг қўлиям сал югурикроқ экан. Ана шундай пайтлари бу йигитча эски таниш-билишлариникига жўнаб қоларкану, аламдан чиқмоқ қасдидами, ўша кундагига ўхшаш томошаларни кўрсатиб юраркан. Тойирнинг тахминича, хотинидан Азроилдан кўрқадигандек ҳолга тушиб қолган бу йигитча, айниқса, бегона қиз-жувонлар устидан кулишдан, уларни хўрлаб қўйишдан бошқача ҳузур топаркан. Айни пайтда, ора-сира бегона эркаклару йигитларни ўнғайсиз аҳволга тушириб қўйишдан ҳам қайтмас экан бу йигитча. Ўша куни ҳам... зиёфатга чақиришга бирга келаётгани маҳал... “Ўртоғингизни бир синаб берайми? Озгина ҳазиллашсак-ҳазиллашибмиз-да”, дея ҳол-жонига қўймапти Тойирни. Афсуски, эътибор бермапман, ўша куни йигитчанинг чап юзида қонталаш бўлиб турган янгигина тирноқ излари бор экан...

Орадан кўп йиллар ўтиб кетди. Тойир билан йўлларимиз бошқа кесишмади. Фақат бир сафар эшитиб қолдимки, у қишлоқ кенгашининг раиси бўлибди. Илойим, омадини берсин. Аммо Тойирни эслаган заҳоти нечукдир тантанавор тарзда тушунтириш хатини буклаб чўнтагига солаётган қаримсиқ юзли йигитчанинг қиёфаси кўз олдимда пайдо бўладию, дилимни хуфтон этади. Назаримда, бир кун эмас, бир кун бу лаънати йигитча ўша қоғозни азот кўтарганча бирон ишхонамга кириб келадигандек. Ўшанда-ку, қоғозни сўрашга истиҳола қилгандим, йигитчанинг ўзи билиб қайтиб беравермади... Шу билан қолди-кетди аҳмоқона “ашёвий далил”...

Ҳа, орадан шунча йиллар ўтиб, ўзингта нисбатан ўзингнинг ҳурматингга дарз кетказиши мумкин бўлган бу воқеа деярли ёдимдан кўтарилган маҳал бу йигитча осмондан тушгандай остонада хоксоргина бўлиб турар ва, назаримда, бутун туриш-турмуши билан ўзининг нақадар содда, мўмин-қобил, камтарин, тортинчоқ, айни пайтда хизмат вазифасини мажбуран бажараётган одамдай тутишга уринарди. Ў, худойим, аниқки, нафрат – нохолислик хамиртуруши, аммо мен йиллар мобайнида ногаҳон бир эслаб қолишнинг

ўзиёқ вужуду руҳимни заҳарлаб келган бу қаримсиқ йигитчага бетараф қарай олмасдим, ахир... Бунинг устига, худди атай қилгандай, вақтидан бурун қариб, режасини ошириб адо этиб улгурган йигитча ўтган йиллар мобайнида сира ўзгармагандай эди...

Тажриба бор: бундай лаҳзаларда миям шиддат билан ишлаб кетади. Ҳозир ҳам ногаҳон бундан етти-саккиз йил бурунги билан айна кунлардаги ташқи кўринишим ўртасидаги анча сезиларли тафовут хусусида ўйларканман, “эҳтимол мени танимас” деган дудмол тусмолга бордим, то йигитчанинг ўзи бирон нима демагунча ёинки мени эслаганлиги ҳақида ишора қилмагунча миқ этмай ўтираверишга қарор қилдим. Мабодо у ҳаддидан ошса, мен ҳам безбетлик қилиб ўтиравераман: “Мен – мен эмасман”, деб. Нима қилти, ўтган сафар ўртоғимдан воз кечгандим, бу сафар ўзимдан...

Иложи борича бошимни қуйи эгганча ўзимни саҳифа ўқиётгандай тутарканман, кўз қирим билан меҳмонни кузатишга ҳаракат қилардим. Мана, йигитча қисик кўзларини баттар қисганча журъатсизлик билан хонага назар ташлаш асносида – ҳар қалай, эшиқдаги менинг ижодим маҳсули бўлмиш “Бегоналар кириши қатъиян ман қилинади – саҳифа ўқилмоқда!” деган эскартманинг салобати босган бўлса керак, илло, ҳали у бу хона учун бегона эди, – андак чўчиётганлиги сезилиб турган титроққина овозда салом берди.

Сўнграқ, орадан йиллар ўтиб, воқеа аллақачон содир бўлган, қорлар ҳам ёғиб, излар босилиб кетгач, камина ўз фикри ожизимдан келиб чиққан ҳолда шундай тусмолга бордим: Дейлик, шу кунни мен ёинки мудирамиз ушбу йигитчага андаккина дағалроқ тарзда муомала қилиб, мисол учун хонадан чиқиб кетишни талаб қилганимизда, саҳифа ўқиладганлигини дастак этиб туриб олганимизда, эҳтимолки йигитча шу билан бадар кетар ва қайтиб бу томонларга қадам босмас, мабодо қадам босган тақдирда ҳам қайтиб бизнинг хонамизга мўраламас эди. Аммо тасодиф отлиғ хилқатнинг юзлаб-минглаб унсурлари мутлақо кутилмаганда айна лаҳзаларда мутаносиб ҳолда жамули-

жам бўлган ва айнан ушбу лаҳзаларда хонамизда кимнидир кутишмоқда эди. Тақдирдан эса қочиб қутулиб бўлмайди...

Стул гичирларди, стол тарақлади – Саломат опа ўрнидан турган эди.

– Ваалайкум ассалом, келинг, келинг, марҳамат. – Мудирамиз ялтоқланиб хушомад қиларди. – Хизмат, яхши йигит.

Мен ҳамон кўз қиримни ташлаб турардим ва айнаи дамда йигитчанинг иккиланаётганини сезиб турардим.

– Мен... милицияданман. – Йигитча кўйлагининг кўкрак чўнтагидан қизил жилдли хужжат чиқарди.

Мен беихтиёр ғудраниб қўйдим. Ҳа, шунча вақт ўтганига қарамасдан усул эскирмаган эди.

– Жудаям яхши-да. – Опанинг оғзидан бол томарди. – Мақола олиб келдингизми?

Ўзига мададкор топилганидан сал руҳланган йигитча энди опага қараб равонроқ гапира бошлади.

– Мен фалон квартал участкавойининг ёрдамчисиман. Тегишли шартномаларсиз квартирада туриш масаласида келдим. Шунга...

– Хўш, хўш? – бамисоли муҳим янгилик эшитаётгандай оғзининг таноби қочиб кетган опа йигитчага далда беришга уринди.

– Шунга... сизларнинг бир ходимингиз, фалон уй, фалон хонадонда турар экан. Бир-икки телефон қилдим, трубкани қўйиб қўйишаяпти. Тётя Маша Россияга кетган экан. Опасининг олдига. Шунга... – Йигитча чўнтагидан бир парча қоғоз чиқарди. Юрагим дуқиллаб кетди – худди ўша, мен ёзиб бергандагига ўхшаш ўқувчилар катак дафтарининг ярим саҳифаси. – Қизлар турган уйга кечқурун бориш ноқулай бўлгани учун... шу ерга келавердим.

– Ким экан у шартномасиз ижарада турган? – хавотирланиб сўради ниманидир ўйлаб қолган опа.

Йигитча қоғозчани очиб, ўқиди:

– Пистончиева Муниса.

Мен ана шундагина қизга қарадим ва унинг ранги кўрқувдан қув ўчиб кетганини кўрдим.

– Ҳа, ҳа. Бор, бор шундай ходимамиз. – Яна хурсанд бўлиб, яшнаб кетган опа Мунисага ишора қилди. – Мана, ўзлари ўтирибдилар... Тур, қизим, салом бер аканга... Ўзбекона одобга эътибор бердингизми, – опа энди менга мурожаат қилмоқда эди. – Қиз болалар турган уйга кечқурун бостириб бориш ноқулай бўлади дея тўғри бу ёққа келиптилар азамат укамиз.

Аммо мен бу “одобли азамат ука”га эътибор берадиган даражада эмасдим – бошимни кўтармай зўр бериб мақолани ўқиётганга солдим ўзимни.

Муниса ўрнидан турди ва эшитилар-эшитилмас тарзда “Яхшимисиз” дея салом берди.

Йигитча томоқ қириб қўйди, аммо яхши тайёрланиб келмаганми, буёғига нима дейишни билмай қолди-ёв чамамда. Опа унинг жонига ора кирди.

– Мунис, қизим, кўрқма, аканга вазиятни тушунтир, квартирда вақтинча турибман де, яқинда уй олиб чиқиб кетаман де. Хўжайкам ҳам яқинда қайтиб келади, де. Хўжайканг телефонни ишлатманглар деб кетганиниям айтавер бемалол. Бунинг уяти йўқ, тўғрими, укажон?

– Ҳм, – деб қўйди опанинг янги топилган “укажон”-иси. Кейин расмийроқ оҳангда гапиришга уринди: – Битта тушунтириш хати ёзиб берсалар...

Мен кўз қиримни ташлаб, опанинг нордон нарса егандай афтини буриштирганини кўрдим.

– Шу... шартми қоғозбозлик?

Йигитча сал дадиллашди.

– Хизматчилик, опа. Мен ҳисобот топширишим керак. Қонун шуни талаб қилади.

Қоним қайнаб кетди. У, қани имконимда бўлсаю, “қонун” деган тилларингни бураб-бураб суғуриб олсам!

Опа яна ялтоқланишга ўтди.

– Энди, ука, ўзингиз биласиз, Мунисахон катта бир обрўли газетанинг ишонган ходимларидан, бунинг устига эл таниган шоира. Шундай экан, шундоқ ходиманинг номини қандайдир ҳисоботларингизга тиркаб юрасизми?! Ундан кўра, келинг, сизларнинг ишингиз-

ни матбуотда ёритайлик, чиройли суратларингизни-ям қўшиб берайлик. Бунақа топшириқларни Муниса-хоннинг ўзлариям бошлаб ташлайдилар.

– Майли-ю, – йигитча иккиланиб қолди, – аммо, ўзингиз тушунасиз, ҳозир вазият нозик, кварталимизда бир-икки ўғри болачалар пайдо бўлиб қолитти, булар бўлса хозийинсиз туришади, шунга, одам хавотир ҳам олади...

– Ҳа, яшанг, ука! – Опа кафтларини бир-бирига қарсиллатиб урди. – Ана шундан гапиринг-да! Биз ҳам мана шундан хавотирда эдик-да! Бироқ, мана, худога шукр, сиздай меҳрибон акалари бор экан, кўнглимиз анча жойига тушди. Қўриқланг, ука, бизнинг олтиндан қиммат қизимизни яхшилаб қўриқланг.

Энди ўзини анча босиб олган йигитча бемало проқ гапирди ва, назаримда, дастлабки жумласи биланоқ хатога йўл қўйиб, ўз сирини ўзи очиб қўйди:

– Қўриқлаш бизнинг вазифамиз, опа, лекин хабар олайлик деб борсак булар эшикни очишмаса...

Аммо нечукдир тобора ҳаяжонланиб-жўшиб бораётган опа бунақанги майда-чуйдаларга эътибор берадиган аҳволда эмасди.

– Очади, укажон, очади. Аввал очмаган бўлса, мана энди очади. Танимаган-да сизни. Буни менга ям айтган, кечқурун эшик тақиллаб қолса очмаймиз, чироқларни ўчириб ўтираверамиз, шеър-мақолаларни ярим кечаси ёзамиз, деб. Менам буни маъқуллаганман. Ахир, ўзингиз айтгандай, укажон, яхши бор, ёмон бор, билиб бўладими. Ундан кейин, хўжайкаям қаттиқ тайинлаб кетган, уйга бировни киритманглар деб. Қиз бола нарса бўлса, қўрқади-да...

Фаҳмимча, шу билан “опа-ука” ўртасида кечган мазкур сермулозамат суҳбатга яқун ясаса ҳам бўларди – ҳар қалай, ҳамма гаплар айтилди, саволларга зарур жавоблар олинди. Тўғри, опа асосий ҳолатлардан бирини, яъни йигитча қандай қилиб Мунисани топиб келганини сўрашни унутди, аммо бунинг ажабланидиган жойи йўқ, илло бундай фаромушхотирлик опанинг ягона қусури эмаслигини яхши билардим.

Дарҳақиқат, гурунг мароми илимиқ-иссиқ хайрлашув бекати томон борарди. Буни савқи табиий ила ҳис қилди чоғи, оғзидан чиқаётган гапларга бутунлай мос келмаган бошқа нарсаларни мулоҳаза қилиб кўраётган опа баногоҳ таклиф қилиб қолди:

– Яхши ишни чўзиб нима қиламиз, укажон. Как рас эртага шанба, биз ишламаймиз. Мунисахон ишхонангизга борсин, сиз фактларни, суратларни тайёрлаб қўйинг, насиб қилса, келгуси сонда мақолани бериб юборамиз.

Саломат опа, фикримча, газетанинг хўжайинидек ваъдани қуюқ қилиб юбориш асносида ўзи ҳам кутмаган ҳолда мўлжалга аниқ уриб қўйди-ёв: йигитчанинг безовталаниб қолгани аниқ эди.

– Энди, опа, биласиз, бизнинг ишимиз матбуотда унчалик ёритилавермайди...

Ўз таклифидан ўзи жўшиб бораётган опа лаб бурди:

– Бо худо, шунчалик секретниймиди нима бало!.. Биз ҳам биламиз нимани ёзиш, нимани ёзмасликни... Қанча милисаларни чиқарганмиз.

– Тўғрику-я, – баттар чайналиб қолди йигитча, – лекин мен ҳали янгиман... Сал нокамтарлик бўлар...

– Э, у томонини ўйламанг! Камтарлик керак бўлса, камтар қилиб ёзамиз! Бу ёғини Мунисахонга қўйиб бераверинг!

Опа томонидан ҳа деганда исми орага тиқилаётган Мунисанинг ўзи бу пайт қайтиб жойига ўтирган ва қандайдир қўлёзмадан паноҳ топганди.

Ҳа, опада сал фаросат бўлганида эди, йигитчанинг доводирашида камтарликдан бошқа нимадир бор бўлиши мумкинлиги борасида андак мулоҳаза юритиб кўрармиди. Қаёқда дейсиз!

– Унда бундай қиламиз, – миясида дабдурустан пайдо бўлиб қолган янги режа ҳовлиқтириб юборган опа титраб кетди. – Мен якшанба кунини Мунисахонларникига меҳмонга бораяпман. Абед пайтига. Сиз ҳам келинг. Ўша ерда бафуржа гаплашиб ўтираемиз. Келишдикми?

Йигитча жон-жон деб рози бўлди:

– Келишдик.

Албатта, ўзинг ёмон кўриб турган одамнинг ҳақида бирон бир яхши фикрга боришинг гумон. Аммо, шунга қарамай, назаримда мен янглишмаётган эдим: йигитча мақола тимсолидаги бало-қазодан осонгина қутулганига шукроналар айтганча секингина жуфтани ростилаб қолмоқчи эди. Бироқ сўнги лаҳзаларда опа қарталарни салгина очиб ташламоқчи бўлдими, ишқилиб, фақат йигитчанинг ўзига эшиттирадиган қилиб ва иложи борича тағдорроқ оҳангда айтишга уринган биргина жумласи кўп нарсаларнинг тақдирини ҳал қилиб ташлади:

– Профессорни ўн минут кутади, дейишади. Лекин мени бир соатдан кам кутманглар. Бозор куни автобусларга ишониб бўлмайди. Бемалол гаплашиб ўтираверинглар.

Ҳа, жумла, айниқса, айтилиш оҳанги жуда беўхшов чиқди, бамисоли сатанг хотин ёш болага ўнғайсиз ҳазил қилаётгандай. Айни дамда опа Мунисани патнисга солиб узатаётгандай эди...

Ким билади, аслида бундай эмасдир, опанинг нияти эзгу бўлгандир-у, фақат менга шундай туюлгандир. Бироқ, орадан йиллар ўтиб ҳам мен ўз фикримдан қайтмадим ва комил ишонч билан ўйлай бошладимки, мабодо опанинг оғзидан ушбу машъум ва яланғоч сўнги жумла чиқмаганида эди, орқаси очилиб, сири фош бўлишидан кўрқибгина турган йигитча шаталоқ очиб қочган, инчунун, Мунисанинг хонадонига қадам босмаган бўларди. Демак, ўшал ҳодисот ҳам рўй бермасди. Аммо опа айтди, ўзининг “холис” хизматини адо этди ва воқеалар ривожини тўхтатиб бўлмас тезликда қуйига қараб учиб кетди, илло, мудом оч йигитча аҳмоқ эмас эди, патнисда тутиб турилган тайёргина таомдан тотинмасдан кетолмасди...

Йигитча кетди. Мен бош кўтармай ишлайвердим. Ана шунда... Қиз учун катта бир иш қилиб қўйгандай талтайиб ўтириб олган Саломат опа неча бор оғиз жуфтлаб ҳам недир бир гап қилмоқнинг иложини қилолмагач,

ахийри ҳеч чидаб туролмади-да, бир гал менинг ўз оғзимдан рус тилидан нўноқлигимни эшитгани ёдига тушди шекилли, Мунисага қараб шу тилда гапириб юборди:

– Не забудь мои слова: это и есть твой сужений.

Ушбу ҳукм маъносини тушунган қиз бечора қўл-ёзмадан кўз узмай тураверди, аммо мен унинг қўйи лаби титраб кетганини илғадиму, элдан бурун бундай тасқарага қўшқўллаб берилаётган инъомга ичим ачиганимданми ё эски аламим қасдидами, Мунисадан бир чойнак муздек сув олиб келишини илтимос қилдим, қиз ташқарига чиққан заҳоти опага эшиттириб тўнғилладим:

– Бу укангизнинг эса, опахон, лўмбоздеккина хотини бор...

Мудирамиз бир сапчиб тушди.

– Сиз уни танийсизми? – Менинг бош чайқаганимни кўргач эса, жаҳл билан бобиллаб берди: – Ичиқоралик қилманг-да, укахон, тўғрисин айтинг, нимага бундай хаёлга бордингиз?

Мен шошилмай бош кўтардим ва опага тик қарадим:

– Чунки у... жуда озғин ва қаримсиқ. Бунақалар, албатта, уйланган ва албатта, хотиндан ёлчимаган бўлади.

Опа ёйилиб ишшайди ва яна битта ўрисча мақолни эслади:

– Хотин – девор эмас, суриб қўйса бўлади... – Сўнг таъкидлаб қўйди: – Бу дунёда тасодифий нарсанинг ўзи йўқ, укахон. Ҳамма нарсада ички қонуният бор. Шундай экан... Умуман олганда эса, укахон, бировни қари деб камситишдан аввал ойнага бир қараб қўйсангиз ёмон бўлмасди. Шунда баъзи бировлар сизнинг олдингизда қирчиллама йигитдай кўринишини билиб олардингиз...

Ғашим келди. Қип-қизариб кетган, пешонасига тер тепчиган ва афтидан ўзини жуда ноқулай ҳис қилаётган Муниса олиб келган чойнақдаги сувдан бир қултум ичган бўлдим-да, амр қилдим:

– Ишга! Шусиз ҳам анча вақтимизни йўқотдик. Бекорга.

Ҳар кимнинг гўри бошқа.

Бировнинг ҳаётига хўжайинлик қилишдан худонинг ўзи асрасин. Зеро, у дунёдаям ҳар ким ўзи учун ўзи жавоб беради. Кимнингдир ҳаётини тузатиш, таҳрир қилишга уриниш эса, менинг назаримда, дуппа-дурустгина ишлаб турган бош мияни омбур билан очиб кўришдек гап.

Аммо Саломат опамиз бу борада ўзгачароқ фикрда эди. Чунончи кимгадир чин кўнгилдан, беғараз ёрдам бераётганлигини ҳис қилиб туриш опага дармондори каби бемисл куч-қувват, қудрат бағишларди. Бу туйғудан мосуво чоғлари опа саломатлигидан нолиб «оҳ-вой» қилишга тушар ва, дарҳақиқат, ҳафта ўтар-ўтмас кўрпа-тўшак қилиб ётиб оларди. Айни чоғда опа миясига ўрнашиб қолган ўжар бир эътиқоддан келиб чиққан ҳолда ким учундир қилаётган барча ишларининг буткул савоб эканлигига мутаассибларча ишонар, бу борада шубҳа билдирган кимсани биринчи рақамли душманига чиқариб кўяр ва мазкур душманга қарши, айтиш мумкинки, тиш-тирноғи билан курашарди. Бунақалар бир ёпишган жойига қаттиқ ёпишиб оладилар, “Ўлдирсанг ўлдир – меники тўғри” деб тураверадилар. Энг асосийси, опада ўзидаги собит эътиқод воқитасида – аёнки, ҳар қандай эътиқод ҳурматга лойиқ! – баъзи бировларга таъсир кўрсата олиш, уларни ўз ҳукмига ишонтира олиш салоҳияти ҳам бор эдики, узоққа бориб ўтирмасдан ўзим мисолимда айтган тақдиримда ҳам, янги ишга кирган чоғларим бу таъсирга тушиб кўрганимни эслаш кифоядир...

Кейинги ҳафта-ўн кун менинг шаънимга гоҳ ошкора, гоҳ шаъма тарзида айтилган таъна-дашномларда ўтди. Менинг салгина гумонсираганимни ҳам кечиролмаган мудирамиз ишончли қуролини ишга солганди. Очигини айтай, кейинроқ мен шундай қисир мулоҳазаларга ҳам бордимки, бошидан опанинг жиғига тегиб ўтирмасдан, “сизники тўғри, ўроқдан ҳам тўғри” деб ўтираверганимда эҳтимол мудирамиз бунчалар

менга ўчакишмаган ва ўз назариясининг амалдаги исботи учун яна битта далил топиш мақсадда бунчалар ўлиб-тирилмаган бўлармиди. Яна, ким билади дейсиз, қисмат ўз битигини пешоналарга муҳрлаб қўйган экан, бас, уларни ўзгартириб бўлармиди...

Яна не ёлғон-яшиқларни орага тикди, яна не афсоналар тўқиди ("Ҳеч бўлмаса яқинда олинадиган асли таг-туби йўқ уй ҳақида гапириб ўтирмаса бўларди – ким билади, бола бечоранинг кўнгли нимага кўпроқ суст кетганийкин..."), бунисини билмадим-у, аммо опа мана шу муддат ичида тантана қилгулик зафарларга эришиб улгурганди назарида. Менга дакки беришлардан, гап билан ўйиб олишлардан чарчаган маҳаллари мудирамиз Мунисани цехга юборарди-да, ана шундан кейин чакаги багтар очилганча дийдиёлар ўқиб кетардики, худога шукр, дунёда ҳақиқат деган нарсалар ҳам бор экан, айрим ўртоқларнинг чандон бадхоҳлик қилишига қарамасдан, бундан неча ўнлаб йиллар бурун ёзиб қўйилган илоҳий ҳақиқатлар яна бир бор ҳаётда ўзининг исботини топган эмиш...

Айтиб ўтганимдай, бировнинг ҳаётига бурнимни тикишни ёмон кўраман, аммо ўсмоқчилаб-ўсмоқчилаб сўраб олишни яхши кўраман: бу энди, айтайлик, мутлақо бурун тикиш эмас, билъақс, узоқда туриб ҳидлаб кўришга мувофиқроқ безарар бир машғулот бўлиб, фаҳмимча, ҳали ҳеч ким искаб кўришни ман қилган эмас.

Билиб олганларим эса кўнгилни шодумон этар даражада эмасди. Аввало, тусмол қилганимдай, йигитча милицияда ишламас экан. Бироқ негадир бу фактга унча аҳамият бериб ўтирмаган опа зўр бериб унинг дўжинникми, маҳалла посбоними эканлигини уқтиришга ўтиб кетдики, баайни гап қандайдир алихўжа-хўжаали касблар хусусида кетаётгандай. Йигитчанинг номини аташни ҳам истамай турганим боис дарҳол унга Посбон деган лақаб-тахаллусни ёпиштирдим-қўйдим. Мана шу Посбонча Мунисага мени илгари қаердадир кўргандайми-ей бўлганини айтибди. Буни эшитиб жон-поним чиқиб кетди. Бошимни кўтарма-

ган бўлсам, нима, ансамдан танибдимми?! Йўқ, бир марта изза бўлганим етар, ҳассасини икки марта йўқотадиган аҳмоқ йўқ. Мен танитайман ҳеч қанақа Посбон-мосбонни! У ҳам мени танитайди! Ақли бўлса тушунар бу сўзсиз битимимизга деган илинжда опага икки-уч марта такрорладимки, – етказиб бориши аниқ! – шу-унча йил Тошкентда юриб, кўрмаганман бунақа йиғитни. Хотирамга эса ишонаман. Умуман, бундан кейин ҳар хил бегона одамлар хонага бостириб кириб мени ишдан чалғитадиган бўлса, мен... Табиийки, мен унда нима қилишимни билмасдим. Аллақайси латифадагига ўхшаб “Отам қилган ишни қиламан!” дейишга ор қилганимдан, бош муҳаррирга арз қилишни нақд қилиб қўйдим. Токи нормал ишлаш учун нормал шароит яратиб берсин! Тамом-вассалом.

Билмадим, ё бу Посбон деганларида зиғирча эса да фаҳм бор, ё чиндан ҳам хотираси заифроқ, ишқилиб, шундан кейинги ташрифларида умумий салом бериш билан кифояланадиган, зўр бериб ишлашда давом этаверади деган каминанинг шахсига эътибор бермайдиган бўлди.

Воқеаларнинг мен илғаган қисми эса назаримда ўз маромида кетаётир эди. Баъзи шивир-шивирлар аро ногаҳон қандайдир кинотеатрлару хиёбонлар номи қулоғимга чалиниб қолар, бир марта ҳатто зоопаркдаги узун илон тилга олинди, айна пайтда опа зўр бериб Мунисани ўз қисматига кучоқ очиб чиқишга ундаётганини-да пайқаб қолардим. Бундай пайтлари кўз қиримни ташлаб қўярканман, қизнинг иккиланаётганини, нимагадир ишонқирамаётганини, нелардандир шубҳаланаётганини, мудирамиз деярли нақд қилиб қўяётган “порлоқ келажак”ка гумонсираброқ қараётганини сезгандай бўлардим-у, лекин бу ҳақда ортиқча мулоҳаза юритиб ўтиришга фурсатим йўқлиги боис яна ишимга шўнғирдим.

Орадан икки-уч ой шу алпозда ўтиб кетди. Ва оддий юмуш кунларининг бирида Муниса илк бор ишдан эртароқ кетишга изн сўраркан, товуши баробарида нозик бармоқлари титраган, юзи эса ловуллаб

ёнган ахволда эшитилар-эшитилмас тарзда: “Туғилган кунга бормоқчийдим... агар рухсат берсангиз...” деди. Ва мен – ҳар қанча юмушга андармон бўлмай – недир воқеа содир бўлиши кутилаётганини ҳис қилдим. Ҳа, нимадир юз бериши керак эди. Илло, ҳали қиз цехга кетган маҳалдаёқ опа нечукдир ялтоқланганроқ ахволда шаънимга бир-икки мақтов жумлалари айтгач, тўпа-тўсиндан ўз ёрдамини таклиф қилиб қолган, чунки Муниса “бир дугонасининг уйига” – ҳа, ҳа, мудирамиз айнан “дугонасининг” деди ва бу сўзга шу қадар урғу бердики, фақат тентак одамгина гап қандай “дугона” борасида кетаётганлигини тушунмаслиги мумкин эди – меҳмонга бориши керак экан. Ўшандаёқ мудирамизнинг гапларидаги тантанаворлик, ғолиблик оҳанглари кўнглимга ўтиришмаганли боис “Кўрармиз...” дея ноаниқроқ ғўлдираб қўя қолгандим. Энди, қизнинг ўз оғзидан илтимосни эшитгач эса, нечукдир гайирлигим келдими, иш кўплигини, бир ўзим улгуролмаслигимни рўкач қилишга уриндим. Э худо, балки янглишаётгандирман, балки воқеаларга ўз нуқтаи назаримдангина баҳо беришга зўр бериб юборгандирман, аммо, не бўлганда ҳам, рад жавобини эшитган маҳал қиз бечоранинг андаккина бўшашиб, айни пайтда елкасидаги оғир юқдан халос бўлгандай алпанечук енгил тортиб қолганини кўрдиму (ё менга шундай туюлдимикин?!), “Ўламан, лекин жавоб бермайман!” деган ғалати қарорга келиб қўйдим ўзимча. Илло, ҳали иш вақти тугамаган эди, ҳали қизнинг ихтиёри менинг илкимда эди, инчунун, рўйхўш бермасликка ҳаққим бор эди, бунинг устига қизнинг ўзи-да бораман деб ўлиб тургани йўқ эди... назаримда. Камми? Не қилай, ахир, кўнглим ёмон бир нарсани сезгандай ғаш бўлмоқда эди. Бу ҳиссиёт деганлари ақлга бўйсунавермаса... Бўлмаса, менга нима! Титраб-қунишибгина турган, “ўзинг учун ўл, етим!” ақидаси ҳукмрон бўлган шафқатсиз дунё қошида полапондай ожиз-ҳимоясиз манави қизча менинг етти туғиб бир қолганиммиди... Ана шунда қошини чимирганча бизни кузатиб турган опа бобиллаб берди: “Ҳой, инсофингиз борми ўзи,

укахон, қиз бечора шу-унча ишлаб, бир марта жавоб сўраса сўрабди-да. Шунгаям дарров тўнингизни тескари кийиб олдингизми? Катта одам бўлиб кетдингизми? Узи аслини олсак, укахон, Муниса мендан жавоб сўраши керак. Билинг-да қадрингизни. Ҳурмат қилиб сўрагандан кейин..." Ва ҳоказо, ва ҳоказо. Ана шу серидао нутқидан кейин опа қизга оқ йўл тилади: "Бор, қизим, боравер. Электричка бешдаמידиди?...Керак бўлса ўрнингга ўзим ишлайман! Иш қочиб кетмайди. Ҳозир манави акангга ўхшаб ётиб олиб ишлайдиган эмас, айнаи ўйнаб-қуладиган пайтинг". Сўнгроқ, орадан не бир фурсат ўтгач, воқеанинг бўлари бўлиб, бўёғи кўчгач баъзи дудмол тахминларга ҳам бордимки, ўшанда оёғимни тираб туриб олганимдами... балки...

Ҳолбуки, бундай йўл тутганимда ҳам ҳеч нарса ўзгармаслиги аниқ эди. Воқеа бир кунга кечикарди нари борса, ҳа, ана, бир ҳафтага, бир ойга...

Ҳамон иккиланаётган қиз ўйланиб туриб қолган маҳал эшик очилди ва одмигина кул ранг камзул, ғижимроқ шим кийиб олган Посбон кириб келди. Мен бош эгиб ўзимни ишлаётгандай кўрсатишга уриниш асносида беихтиёр йиғитчанинг пойабзалига кўзим тушиб қолдию, сесканиб кетдим: арзон, мойланаверганидан ранги униқиб кетган, устини бир энлик чанг қоплаган чап туфлининг учидаги тешикдан Посбоннинг бош бармоғи кўриниб турарди. Пайпоқ ҳам киймабди-я, номард. Ё бу Посбон деганлари ўтакетган камбағал, ё бўлмаса оёғига илинган биринчи пойабзални кийгану уйдан югуриб чиққан. Ҳар қалай, кейинги тахмин туғрига ўхшайди: эски камзул билан шим ҳам шундан далолат бериб тургандай. Қиз бола билан учрашувга кетаётган экансан, ҳеч бўлмаса шимингни дазмоллаб олсанг ўласанми?! Мен иложи борича масхарао муз қарашга уринган кўйи салгина бошимни кўтариб Посбоннинг юзига қарадим... Юрагим орқамга тортиб кетди. Опага мўлтирабгина қарашга ҳаракат қилаётгани шундоққина сезилиб турган Посбоннинг чап юзида қонталаш тирноқ излари бор эди... Мен зингил солиброқ қарадим ва худди шундай тирноқ излари

унинг бурни устида, бўйнида ҳам борлигини пайқадим. Чап жағида пайдо бўлган олхўридай гудданинг нари бориб-бери келаётгани эса Посбоннинг асаб торлари бениҳоя таранг тортилганидан шоҳидлик бериб тургандай эди. Йўқ, йўқ, бу учрашув ҳаяжонига ўхшамасди. У, адашмасам, уйдан таъзирини еб чиққан ва энди аламини олиш учун қурбонлик қидирмоқда эди. Ҳўв ўша сафаргидай... Беихтиёр Тойирнинг гапларини эсладим...

Қараб қолганимни сизди шекилли, Посбон мен томонга ўгирилди. Унинг чағир кўзларига кўзим тушиб қолмаслик учуноқ жон ҳолатда бошимни эгтанча дуч келган кўлёмани варақлашга тушдим.

Мамнун ишшайиб турган опа йигит-қизни мулозимат билан эшиккача кузатиб кўйди, қайта-қайта хайрлашаркан, туғилган кун яхши ўтишини тилаб қолди.

Ниҳоят эшик ёпилгандан сўнггина юзидаги табасумли ниқобини сидириб ташлагандай бир сонияда қаҳрли қиёфага кирган мудирамиз яна сасиди:

– Одам келгандан кейин одамга ўхшаб кутиб олади-да одам дегани. Баъзиларга “ишш!” бўлса бўлди. Яхшиям “их!” эмас...

Индамадим. Иккала кафтим билан қулоқларимни бекитдим, саҳифани ўқийвердим.

Дашномини тугатолмагани таъсир қилдими, бир пайт опа тўртинчи саҳифаси очилган газетани столим устига ташларкан, бармоғини тагига қизил қаламда чизилган сатрларга ниқтаб кўрсатди. Бу одатдаги “Буржлар сўлаганда” башоратномасининг “Паризод”га оид қисмининг сўнгги жумласи эди. Уқидим: “...Дам олиш кунлари тоғ бағрида мазмунли ҳордиқ чиқарасиз. Якшанба сўнггида сизнинг ҳаётингизда кескин ўзгартириш ясайдиган таклифни эшитасиз”. Тамом. Ҳайрон бўлиб мудирамизга қарадим. Опа “Шунақа! ” дегандай лабларини галати чўччайтириб кўйди. Шундагина эсладим: Муниса мана шу бурж остида туғилган эди...

Бу жума кунги гап эди.

Чоршанба куни келсам хонада опанинг ёлғиз ўзи ялпайи-иб ўтирибди одатдагидай столига газеталарни ёйиб қўйганча. Салом-алиқдан сўнг сўрадим:

– Муниса кўринмайдими, опахон?

Ишшайиб қўйган Саломат опа яйраб жавоб қайтарди:

– Кеча кўнғироқ қилувди. Сал шамоллаб қолган экан. Бугун кеп қолар... Тоғ совуқ-да...

Мен яна бир оз кутиб турдим. Назаримда, кўзлари маънодор чақнаб кетган мудирамиз яна нимадир демоқчи эди. Аммо опадан бошқа садо чиқвермагач, ноилож сўрадим:

– Шу ҳавода тоғда нима бор экан?

Опа, гарчанд унчалик эпполмаган бўлса-да, қув қараш қилишга уринди:

– Сиз билан биз у қариб, салгина шамолдан кўрқадиган бўлиб қолган. Қони қайноқ ёшларга бундай совуқлар чикора.

Шубҳасиз, опа нимагадир ишора қилмоқда, ҳеч бўлмаса менинг ўша ниманидир сўрашимни кутмоқда эди. Ниҳоят муддаони тушундим.

– Нима, Муниса тоққа кетганмиди?

– Ҳа-да, укахоним.

Опанинг без бўлиб ўтириши ғашимга тегса-да, у кутган навбатдаги саволни бердим:

– Электричкада, шундайми?

Опа мамнун бош ирғади.

– Посбоннинг бир ўртоғи туғилгани кунини дачада қилиб бераётти экан...

Мудирамизнинг нимагадир урғу беришга уринаётгани ғашимни келтирди.

– Унда, ҳали сиз айтган... “ҳаётда кескин ўзгартиришлар ясаб ташлайдиган” таклифлардан ҳам бўлгандир.

Опа энди бутунлай ўзини эпполмай қолди – сузилди, чайқалди, кўзларини юмиб-очди ва таманно ила хониш қилди:

– Кўнглим, укаҳон, аж-жойиб бир нарсаларни сезиб турибди. Мана кўрасиз...

Индамай жойимга ўтирдим.

Шу синчалақдай Мунисанинг анча ёрдами тегаркан – ўрни дарров билинди-қолди. Гранкани қарай десам, асл матни кузатолмайман, опадан эса умид йўқ.

Ноилож бир амаллаб иккита мақолани ўқиб чиқдим. Ҳарсиллаб-пишиллаб ўтирган мудирамиз ҳамишагидек таъбирномаю башоратномаларни солиштириш билан овора.

Тушга яқин эшик оҳиста очилди ва ташқаридаги ҳавога унчалик мос бўлмаган тарзда плаш кийиб, бунинг устига қалингина рўмол ўраб олган Муниса астагина кириб келди. Мен ҳамиша эшик томонга кўз қиримни ташлайман ва кириб келувчини пойабзалига, қадам ташлашига қараб таниб олишга ҳаракат қиламан. Қиз ўша ҳамишаги сал путурдан кетган қора туфлисида эдию, аммо, худо ҳаққи, агар шу пойабзал бўлмаганда эди, қадам олишига қараб Мунисани асло танимаган бўлардим. Қиз, нима десам экан, жуда оғир ва жуда секин қадам ташларди. Баайни узоқ давом этган оғир хасталиқдан энди-энди қутула бошлаган бемордай.

Мен ўзимни соғлом мушоҳада одами ҳисоблайман. Аммо шу дамда негадир юрагим ўз-ўзидан орзиқиб кетди ва илкис бошимни кўтардим, иложи борича либосларию рўмолига ўраниб-чирманиб олишга ҳаракат қилган Мунисага диққат билан разм солишга ҳаракат қилдим. Ваҳоланки, бу осон эмасди – ёнбош туриб олган қиз менга қарашдан ўзини олиб қочаётгани сезилиб турарди.

Бу орада оғзини катта очиб илжайганидан товоқдай юзи баттар улканлашиб кетган Саломат опа чинқириб юборди:

– Келдингни, қизалоғим! Соғинтириб юбординг-ку!

Бир қоп гўшт яна стул-столларни тарақлатиб-ғижирлатиб ўрнидан турди ва столини айланиб ўтганча, ҳали хонанинг ярмига етиб келмаган Мунисани маҳкам кучоқлаб олди. Мен шунда... Қизнинг инграб юборганини аниқ-тиниқ эшитдим...

Аммо табиат фаросатдан анча қисган опа бунга эътибор ҳам бермай, менга ўқрайиб қаради:

– Чекиб-пекиб келсалар бўларди.

Индамай ўрнимдан турдим. Нарсаларни йиғиштирган бўлиб тимирскиланарканман, пайт пойлаб туриб зипиллаганча опанинг улкан гавдасини айланиб ўтдим ва безгак тутгандай қалтираётган қизга кўз ташлаб олишга улгурдим. Қонсиз (ўзи азалдан ҳам камқон эди, назаримда) ранги қув ўчган, қовжираб кетган лабларини бир нимага аҳд қилгандай қаттиқ қимтиган Мунисанинг ўнг юзи сал кўкарган, ҳар қанча бекитишга уринмасин, рўмол учини чангаллаб турган ўнг қўлида ҳам бармоқ излари...

Йўлакка чиқдим. Кўнглим бирдан бўм-бўш бўлиб қолгандай эди.

Ҳа, касбимнинг ўзи менга инсонга ишонишни тақозо этади. Ва мен, умуман олинган ҳолда, бани башарни ҳар қанча бошимга кўтаришга минг-минг розиман. Аммо алоҳида олинган одам менинг асл эътиқод кўйишимга арзирмикин? Бу иккиланиш менда одамларга ҳушёр қараш майлини уйғотди. Мен истаган нотаниш одамдан аввал ёмонлик кутадиган бўлиб қолдим. Зеро, бу одам яхшилик қилса-ку, хўп-хўп, нур устига нур, мабодо ёмонлик қилиб қолган тақдирда ҳам унчалик куйинмайман, бундан баттарини кутгандим, деб бемалол юравераман... Бу сийқаси чиққан фалсафа сизга Достоевскийни эслатаётганими? На илож, баъзида ўзингга маъқул келган, кўнглингга ўтиришган тайёр ҳақиқатларни ўзлаштириб олиш анча осон кечади...

Кўп туриб қолмадим. Орадан ё икки дақиқа ўтди, ё ундан ҳам кам. Эшик очилди ва Муниса судралиб чиқиб келди. Унинг ортидан гумбаздай бўлиб эргашиб чиққан опа саволомуз қараб қолганимга жавобан изоҳ берган бўлди:

– Қаттиқ шамоллаб қолпти. Шунга, уйга бориб ётақолай деяпти. Жавоб бердим. Бир-икки кун ётсин, ўзига келиб қолади. Дўхтиргаям бормапти.

– Албатта, албатта, – дедим дарров. – Бемалол, бемалол. Биз ўзимиз эплаб турамыз.

Бошини ерга эгиб олган Муниса ёнимдан ўтаётган маҳал тўхтади. Афтидан, нимадир демоқчи бўлди, аммо журъат этолмади чоғи, эшитилар-эшитилмас овозда “Хайр” деганча яна тошбақа суръатда йўлида давом этди.

Хонамга қайтиб кирдим. Битта кичик мақолани ўқиб чиққаним маҳал опа ҳарсиллаб-пишиллаб кириб келди.

– Вой, жоним-ей. Лифтгача кузатиб қўйдим. Аванс чиқса хабар бериш керак, доригаям пули йўққа ўхшайди. Қаттиқ шамоллатти бечора, овозиниям олдириб қўйипти, гапираман дейди-ю, гапиролмайди, нуқул кўзи филтиллади. Жовдираб қараб турганини-чи бечоранинг, ишга келолмаганидан хижолат чекалпти-да...

Шартта ўрнимдан турдиму...

– У, каркидоннинг урғочиси! Мия борми ё уям кетганми фарчча мойга қўшилиб! Кўрмаяпсизми қизнинг не аҳволга тушганини! Агар шунчалик сўқир бўлсангиз, мана мен айтиб берай сизга нима бўлганини. Турилган кун, меҳмондорчилик – бари афсона! Посбон алдаб-сулдаб, минг битта баҳонани тўқиб ташлаб қизни бирон ётоқхонагами, таниш-панишининг уйигами олиб борган. Сўнг столга сассиқ виноними, коньякними қўйган. “Ич” деган. Қиз ичмаган. Ҳа, ана, нари борса пиёлагами-стакангами лабини теккизиб қўйгандир. Посбон аввал яхши гапиришга уринган. Кейин, кетма-кет ўша пиёланими-стаканними бўшата борган сайин ўзининг хўрланганлари эсига тушибми, асабийлаша борган. Ниҳоят, қизни тўшакка судраган. Қўрқиб кетган қиз жон-жаҳди билан қаршилиқ кўрсатган. Шунда... шунда Посбон солган қарсиллатиб... У қизни узоқ урган, қийнаган... Қиз ўкраб йиғлаб, ялиниб-ёлворган сайин Посбон баттар қутуриб, қўлига эрк бераверган... Посбон роса хумордан чиққан. Ахир у мана шундан завқ олади. Аёл киши ўзига ялиниб-ёлвораётганини кўриб, оёғи остида хор бўлиб ётганини кўриб... ўзини қудратли одам ҳис қилади. Манъяк у... Сўнг, мана шундай узоқ созлагандан сўнг, эрталабгача зўрлаб чиққан... Сиз бўлсангиз бефаҳм тўнкага ўхшаб қандайдир шамоллашдан гапирасиз! Боринг, ишонмасангиз

кўринг, баданида кўкармаган-тилинмаган, тишланмаган жойи қолганмикин Муниса қизингизнинг...

Мен шу гапларни айтдим.

Ичимда.

Зеро, ким билади дейсиз, балки, бир қоғоз қоралашга ҳавасманд муҳандис биродарим газетада ёзиб чиққанидай, “Ишона олмаслик – ўзлари ишончдан маҳрум кимсаларга теккан абадий тузалмас дард” дир. Ўйниким, Посбонга нисбатан ёмон муносабатимдан келиб чиққан ҳолда – буни ўзимдан яшириб ўтирмаман! – бўёқларни жуда қуюқлаштириб юбораётгандирман. Аслида ҳаммаси буткул бошқача, айтайлик, маданий кўринишда бўлгандир, эҳтимол ёшлар чиндан ҳам бирон туғилган кун базмида маза қилиб дам олишгандиру, нозиккина Муниса шамолласа шамоллаб ҳам қолгандир. Ахир Посбон ҳам одам-ку, ташқи томондан менга минг аламзада кўрингани билан, балки бениҳоя олижаноб қалб соҳибидир, балки чиндан ҳам ўзини тушунадиган, ҳурматини жойига қўядиган ёр излаб юргандир. Нима, ҳаққи йўқми унинг бахтли бўлишга?! Беш-олти йил бурунги аҳмоқона ҳазили деб дарров уни ваҳший, ёвуз одамга чиқариб қўйиш инсофдан эмасдир. Бунинг устига, баъзан иқрор бўлиб қўяманки, ўшанда аввало элдан бурун чанг кўтариб, ўзим ўзимни ноқулай аҳволга солиб қўйгандим-ов... Айни пайтда бошқа бир ақидамдан ҳам оғишмайинда: бировнинг шахсий ҳаётига аралашидан ортиқ гумроҳлик йўқ. Ким билади, орада мен тасаввур ҳам қилолмайдиган қанчадан-қанча ўзига хос нозик жиҳатлар бордир. Кейин, мабодо адашган бўлсам, кўнгли қаттиқ оғриган Муниса – гапларимни опа оқизмай-томизмай етказиб бориши аниқ! – эрта-биркун мендан ўпкалаб юрмасмикин. Ҳар қалай, бирга ишлаймиз, кўз-кўзга тушиб туради. “Ўзиям емас, бировга бермас” ичиқора одамга ўхшаб қолмай тагин. Ва ниҳоят, тарозининг бу палласига қўйилган сўнги залворли дастак шу бўлдики, шу-унча ёшга етган қизда ҳаёт лаззатларидан тотиниб кўриш майли уйғонган экан, бу табиий истак қошида биздек чеккадаги одамларнинг хо-

ҳиш-иродаларию ожизона хулосалари икки пулга қим-
мат эмасми...

Шу мулоҳазаларга бордим.

...индамасдан қайтиб жойимга ўтирдим.

VII

Кейинги ҳафта келсам, Муниса сешанбадан ишга чиққан экан. Қаттиқ шамоллаганга ўхшайди бечора: озиб-тўзиб, муштдайгина бўлиб қолибди, кўзлари кир-тайиб, ич-ичига ботган. Анча қорайиб ҳам кетибди. Роса иссиғи чиққандир-да. Бу фикр менинг кулгумни кўзғатади, лекин ўша эринмаган муҳандис биродари-миз бизнинг газетада чиққан "қайдлар"ида шундай деб ёзиб қўйган бўлса мен нима қилай: қуёш нуридан кўра ичдан чиққан иссиқлик одамни кўпроқ қорайтирар-миш...

Шамоллаш бор қувватини сўриб олиш билан ки-фояланмай – ўзи бу жимитдай қизчада қанча қувват бор эдики... – миясига ҳам озгина таъсир қилган ше-килли, Муниса сал ўзгариб қолгандай эди: нима десам экан, ҳардамхаёлроқми-ей, паришонхотирроқми-ей, баъзан фикрларини жамлаб олишга қийналадими-ей... Хуллас, дард асорати сезилиб турарди.

Қийиндан менга қийин бўлди. Бир-икки марта дак-ки берган бўлдим, уришиб ҳам кўрдим – лекин фойда-си унчалик сезилмади. Қиз бунақа маҳаллари дув қиза-риб кетар, шоша-пиша узр сўрар, сўнг, дарҳақиқат, бир-икки соат мобайнида диққатини бир жойга жамлаб рисоладагидай ишлаб қолар, кейин эса, чарчаса керак-ки, яна ҳаммаси бошидан бошланарди: Муниса мени тинглаб туриб яхши эшитмаётгандай оддийгина хато-ликларни ўтказиб юборар, ниманидир сўраганимда дарров диққатини бир жойга жамлаб ололмас, қайта сўрашга уялар, ишқилиб, ҳам мени қийнар, ҳам ўзи эзи-ларди. Энг ғалати томони, қизнинг ўзини тутишлари-да, савол берган чоғларим сесканиб кетишларида, баъ-зида ҳатто менга ҳам ҳуркибгина қарашларида – бари-барисида ботиний бир ваҳиманинг кўланкаси изғиб

юргандай эди. Агар адашмаётган бўлсам, қиз ё нимадандир қаттиқ кўрқар, ёинки вос-вос касалига мубғало бўлиб қолганди. Мен ҳатто Мунисани ўшал борйўқлиги номаълум тоғ дачасида жин-пин чалиб кетмаганмикин, деган хавотирларга ҳам бора бошладим.

Аммо... аммо қизнинг бахтиёр кунлари ҳам бўларди. Э воҳ, ўз ҳиссиётларини яшириш борасида бўйи етган қиздан ношудроқ кимсани топиш амри маҳолдир. Мен ўзимча истеҳзо ила “қуюқ ваъдалар куни” деб атайдиган бундай кунлари, агар таъбир жоиз бўлса, қиз баайни учиб юарди. Юпқа лабларда ним кулгу, юзлар лов-лов ёнган, кўзлар чақнаган, ҳали оғзингиздан чиқмасдан туриб айтар гапингизни англаган, топширигингизни ошиғи билан адо этганча яна хизматга шай турган, лаззатли қуймоқлар ёнига ширин кулчалар ҳам қўшилган, “ҳай-ҳай” демасангиз ҳар ўн беш дақиқада чойни янгилаб турган... Ора-сира, ўз лаззатли хотираларига бериб кетса керакки, ширингина жилмайиб ўтирган қиз ўзи қараб ўтирган матнни-да кўрмас, афтидан, менинг зўр бериб кучаниб ўқиётганларимни ҳам эшитмас, ўзининг, фақат ўзининг сирли оламида кезиниб юардию, бу дунёни – иш-пишлари билан қўшиб – тамомила унутарди. Қизнинг ёноқларида ўйнаган уятчан табассум, гоҳ-гоҳ ўз-ўзидан қипқизариб кетишлари, киприкларининг пир-пир учишию сузилиб бораётган кўзларини юмиб олишлари... Э воҳ, буларнинг бари-бариси фақат ва фақат балоғат ёшига етгач, висол аталмиш ишқ бодасидан бир бора татиб кўрмоқ саодатига ноил бўлган маъсума қизнинг ҳаяжонлари, энтикишлари эмасмиди... Бундай лаҳзаларда беихтиёр Мунисанинг шодумонлигига ошно бўлганча, фақат яхши гаплардан гапиргингиз, дунёнинг, одамларнинг нақадар гўзаллигидан ҳайратларга тушгингиз, наинки барча таниш-билишларга, балки тасодифан учратиб қолган одамларингизга ҳам недир яхшиликлар қилгингиз келаверарди. Бироқ мен бундай юқумли ҳиссиётлар таъсирига тушиб қоладиган гўр ўспиринлик давридан ўтган ишчан ходим сифатида дарҳол ўзимни қўлга олардим ва қовоғим-

ни солганча юмушни ўта жиддий ҳолда давом эттира-
верардим. Шунда қиз менга ажабланиб қарар, афти-
дан, бу қадар совуққону вазмин каминага ачинар, ле-
кин эътироз билдириб ўтирмас, бахт шаробидан сар-
хуш, сарафроз аҳволда ним илжайганча лаънати кўл-
маларга термулиб ўтираверарди. Улай агар, бундай ма-
ҳаллари ич-ичидан бир нур ёритиб турармиди, ҳар не-
чук қиз жуда чиройли, жуда ёқимтой бўлиб кетардики,
беихтиёр инсон табиатининг бу сирли мўъжизаси ол-
дида бош эгмасдан илож йўқдай эди. Мен сўнгроқ, во-
қеалар бўлиб ўтгач, шундай хусусий мулоҳазага ҳам
бордимки, мабодо, худо кўрсатмасин-у, ўшандай сао-
датманд кунлардан бирида дорил бақога рихлат этга-
нида эди, шубҳасиз, қиз бахтиёр бўлиб бу дунёни тарк
этган ва албатта, беҳиштга тушган бўларди...

Таассуфки, бундай кунлар онда-сонда бўлиб турар
ва улар ҳам, назаримда, тобора анқонинг уруғига ай-
ланиб бормоқда эди...

Вақт эса орқа-олдига қарамай шувиллаб елиб бо-
рар, бир пасда тонг отиб, бир пасда кун ботар, кўз
очиб-юмгунча ҳафталар, ойлар ўтиб кетар, мен бу
қадар шиддатдан лолу ҳайрон аҳволда тўрт томон тор-
тқилаётган юмушларимни аранг эллаб улгурарканман,
табиийки, ҳамхонамнинг аҳвол-руҳиятини бафуржа
таҳлил этарга асло фурсат тополмасдан (зотан, бунинг
менга унчалик қизиғи ҳам йўқ эди), охир-адоғи йўқ ма-
қолаларни ўқишдан бир паҳза тин олган ёхуд бирон
нотанишроқ сўзни луғатдан қарашга мажбур бўлган
онларим ва ниҳоят, опа ундирган ўлпондан тотинар
чоғларим Мунисага разм солиб қўйишга уринардим.
Хулосаларим эса кўнгилни қувнатар даражада эмас-
ди. Қиз, назаримда, азоб-уқубатларнинг чексиз уммо-
нига тобора фарқ бўла бормоқда эди. Эҳтимол, бу
уқубатларда ягона нажот кемаси бўлиб, опанинг уз-
луксиз тарзда (исмларни айтмасдан, албатта) киши-
нинг, айниқса, қиз боланинг ўз пешонасига битилган
қисматига қучоқ очиб чиқиши лозимлиги хусусида
фалсафа сўқишлари хизмат қилаётгандир. Ҳолбуки,
яна менинг фикри ожизимча, бу сароб кема ҳатто

ожиз хасчалик қувватга эга эмас эди... Кўзачадан чиқарилган жинни – мен Посбонни ўзимча шундай атай бошлагандим – эплаб бўлмай қолганди...

Посбон хонамизга кириб келганидан буён орадан уч-тўрт ой ўтганди. Бир куни хона иссиқлигига қарамасдан қўлларини ҳам бекитиб турадиган каттагина гулли рўмолини елкасига ташлаб олган Муниса мақоланинг асл матнини менга узатаётган маҳал рўмоннинг бир учи сирғалиб кетганди, билагидаги бир-икки кўкарган жойлари кўзга ташланиб қолди. Одатда, қайдадир ўқигандим, бир қоп ёнғоқ, шалдир-шулдир қизларга нисбатан жимгина юрган ожизалар эҳтирослироқ бўларкан – чуқур дарё сокин оқармиш. Бироқ Мунисанинг мунғайиб юришими, тобора озиб-тўзиб бораётганими, тез-тез кўзларида пайдо бўлиб қолаётган адоқсиз ғуссами, айниқса, эшик ногаҳон очилиб қолган маҳал сесканиб-қалтираб кетишларими – булар ва мен сал-пал илғаган бошқа сон-саноқсиз белгилар, ишоратлар – ҳамма-ҳаммаси қизни эҳтиросли суюклидан кўра кўпроқ таҳқирларга дучор бўлаётган ожиза қурбонликка менгашимга хизмат қиларди чоғи.

Гумон – иймондан айирар. Баъзан кўриб-билиб турган нарсаларингни айтишга-да ийманасан. Баайни хато қилиб кўяётгандайсан, оқибатда эса мазахга, ҳеч бўлмаганда ҳайроналикка (“Нима, бошқалар шу қадар кўру кар, эси пасту, битта сиз ҳамма нарсани кўрадиган ақллимисиз?!.” қабалидаги) учрайдигандексан. Ваҳоланки, айти дамлардаги ҳолатим менга нимаси биландир Азиз Несиннинг эшагини эслатарди: қайсарлик билан “Бу ерларда бўри бўлиши мумкин эмас!” деб юрадиган эшак бўри оёғидан бошлаб, то бўғзига қадар еб келгунича тинмай шу гапни такрорлайверади: “Бўлиши мумкин эмас... мумкин эмас...”

Хайриятки, виждон оловига сув сепиб қўйиш чораси ўз-ўзидан топилиб қолди.

...Қия очиқ эшикка қўл чўзганим маҳал ичкаридан йиғи овози эшитилгандай бўлдию, беихтиёр тек қотдим. Бошимни оддинроқ чўзганча диққат билан эшитиб кўрсам куйиниб йиғлаётган Муниса энтикиб-энти-

киб қўйишлар асносида бир нималарни тушунтиришга уринарди:

– ...Ярим соат тақиллатди... Қўшнилардан уяламан... Охири эшикни очдим... Кира сола дўқ уриб кетди... “Уйда бировни яширгансан”, дейди... “Қараб кўринг” десам, “Бошқа бировни кутаётгансан” деб тармашади... Охири бир баҳона топади... Мен... мен... ахир... Ҳа бўлса нуқул ёлғон гапиреди. Арзимаган майда-чуйда гаплардаям...

Қиз ортиқ гапиролмади – пиқиллаб йиғлайверди.

Шунда мен опанинг... қувноқ овозда гапирётганини эшитдим, ҳайронликдан лол туриб қолдим.

– Тентаквой-ей, шунга шунчами? Рашк қилаяптими, демак севади. Рашки йўқ йиғитдан худонинг ўзи асрасин. Мен сенга неча марта айтдим, қовға буржи остида туғилганлар ўта рашкчи, қизиққон бўлишади деб. Мана, қара...

Газета шитирлади. Ҳозир узундан-узоқ башоратнома ўқиб берилишини билганим учун дарров бир-икки йўталдим ва эшикни очдим. Опа қаршисида бир бурдагина бўлиб турган Муниса саломимга алик ҳам ололмасдан бошини эгачи хонадан чиқиб кетди.

Мен гўё ҳеч нарсани сезмагандай хотиржамлик билан иш столимга ўтирарканман, газета тахлаётган опага бир кўз ташлаб қўйдим-да, иложи борича бепарвороқ оҳангда гапиришга уриндим:

– Топган шаҳзодангизнинг қўли сал югурироқми дейман?

Мудирамиз аввал менга ажабланиб қаради, кейин лабларига қалқиган истеҳзоли табассумни яшириб ҳам ўтирмасдан сўради:

– Бу сизга қаердан маълум бўлиб қолди?

– Ҳа, энди, баъзи бировлар ўйлагандек сўқир эмасмиз. Қизимизни бир-икки марта кўзи қизарган ҳолда кўрдик, бир-икки марта уер-буери тирналгандек ҳам эди. Валлоҳи аълам, агар янглишмаётган бўлсак, албатта. Ҳар қалай, феодал жамиятда яшамаяпмиз, аёл кишига қўл кўтариш...

Сабри чидамайроқ ўтирган опа бирдан гапимни бўлди:

– Хафа бўлманг-у, укаxon, сиз бу ҳақда гапиришга ҳали ёшлик қиласиз.

Ҳар нарсанинг, ҳатто безбетликнинг ҳам чегараси бор. Қоним қайнаб кетди.

– Сиз... сиз кекса бўлиб нимани биласиз? Айтинг, бизга ўхшаган ўсмирлар ҳам баҳонада бирон нимадан бохабар бўлиб қолишсин.

Опа пинак бузмади.

– Биринчидан, укаxon...

Мен ҳамон ўзимни босиб ололмасдим – иззат-нафсим қаттиқ ҳақоратланганди.

– Фақат илтимос, бурж-муржларингизни кўшмасангиз.

Энди бирдан авзойи бузилган опанинг ҳам бурун катаклари керила бошлади.

– Кўшаман, нега энди кўшмас эканман! Кундай равшан ҳақиқатни кўриб-кўрмасликка олганлигингиздан кейин кўшаман-да! Ичиқоралик қилганингиз-чи!..

– Гапни “биринчидан” деб бошлагандингиз. Эсингиздан чиқиб қолмасин тағин...

– Асло хавотир олмасинлар, эсимиз баъзиларга ўхшаб кирар-чиқарли эмас. Сиз эса биринчи ҳам, иккинчи ҳам деб ўтирмай, бир нарсани яхшилаб тушуниб олинг.

– Ҳўш, нима экан у, биз тушунмаётган нарса?

Мудирамиз кўкрагини тўлдириб чуқур нафас олди ва голибона тарзда эълон қилди:

– Кўз ёшидан кейинги муҳаббат ширин бўлади.

Эҳтимол, жумланинг давоми бордир деган ўйда бироз кутиб турдим, аммо емирилмас қоядай ўшшайиб турган опадан бошқа сас чиқавермагач, ноилож ўз муносабатимни билдирдим:

– Бу гапни фалон ёзувчи фалон асаарида айтган.

Опа пинак бузмади.

– Бу гапни ўша ёзувчингизга қадар ҳам айтишган.

Мен барибир тушунмадим.

– Ҳўш, нима бўпти шунга? Энди мен ширин муҳаббат дардида ҳар куни бориб хотинимни қон йиғлатишим керакми?

Опа менга бутунлай менсимасдан, ошкора киёб билан қаради:

– Бу гап ҳақиқий эркакларга тааллуқли. Гап билан чақиб оладиган хотинчалишларга эмас...

Индамасам, мудирамиз ҳаддидан ошиб кетаётир. Айни пайтда каловланиб, жўяли бир эътироз ҳам топа олмай қолганим боис, ўйлаб ўтирмасдан пичинг қилдим:

– Бу гап поччамизга ҳам тааллуқлими? Ҳар кунни пиёла-пиёла кўз ёши тўкиб оласиз шекилли?

Билмадим, гапимнинг нимаси ёқмади – опа бирданга чаён чаққандай сапчиб тушдию, менга еб қўйгудай нафрат билан тикиларкан, гўё ғижимлаб-эзғилаб ташламоқчидай ўрнидан оғир кўзгалди. Худди шу лаҳзада ҳамон бошини ердан кўтармаётган Муниса сасизгина кириб келди ва ниманидир илғадими, остонада туриб қолди. Аммо ўт бўлиб ёнаётган кўзларини менадан узмаётган, нечуқдир чап юзи пириллаб учаётган (“Телба экан-ку!” деган хаёл яшин тезлигида кўнглимдан ўтди) мудирамиз қизга эътибор ҳам бермасдан, қорни билан столни ғичирлатиб миллиметрма-миллиметр сурган қўйи мен томон яқинлашаркан, оғзидан олов сочаётган аждаҳодай вишиллаб-пишқирарди:

– Ҳа, укаҳон, тўғри топдинг: бу гап биринчи навбатда поччанга тегишли. Чунки уям сенга ўхшаш паттачайнар бир эр. Уям сенга ўхшаб кун бўйи минғиллаб ўтиришдан бошқасига ярамайди! Бунақаларга эркак деган номнинг ўзи ҳайф! – Опа столни суришдан тўхтади ва, афтидан, қизнинг ҳам шу ерда эканлигини пайқадую, аммо тоғдан қуйига отилган, жонидан тўйган одамдай ўзини тўхтатолмади: – Олий маълумотли эмиш! Дарс берармишлар! Ўзи бўлса, ўн иккидан уйга келиб олиб, хотинининг йўлига кўз тикиб ўтиришдан бошқасига ярамайди. Ҳа, кутсанг кутибсан, ўтир эркакка ўхшаб. Йўқ, акам уй супурадилар эгилиб, пол ювадилар эгилиб, кир ювадилар эгилиб, мени ҳам эгилиб-иб кутиб олади. Эркак бўлмай кет! – Опа столга қарсиллатиб мушт туширди. – Нима, менга жуда зарилми олтидан кейин ҳам бу ерда ўтириш газит титкилаб. Уйга боргим келмайди, чуч-

мал гаплариям, чучмал башарасиям жонимга теккан! Түрт-беш бекат пиёда юраман, атай кечикиб бораман, зора дўқ-пўқ уриб қолса, жаҳди чиқса деб. Қаёқда! Тура верадилар иршайиб! “Чарчамадингизми?” деб қўядилар яна. “Сиз” лаганини-чи! “Овқат қилиб қўйдим”, дейди... Яхшиям гапириб кўрдим, ёмонам – бир пул! Таъсир қилмайди! Тушунмайди! Қайтанга елпатакликни баттар оширади... Картошка-пиёзниям мендан сўраб олиб келади. Бир жойга бекорга бир тийин сарфлаб келмайди. Мундай бир эркакка ўхшаб пул сочмайди, кутилмаган совға-повға обкелиб қолмайди... Умрида бир марта ичиб келмаган, жанжал қилмаган... Яна шу қилиғи билан мақтаниб қўяди... “Айланайин, ўзимдан”, дейди... Тунов куни, – опа ҳансираб қолди, – тунов куни – тасаввур қилинган! – пайпоғимни ювиб қўйибди... Кўнглим айниб кетди. “Ич қўйлагим қолибди-ку” десам тишимни тишимга босиб, “Кўрмай қолибман, ташлаб кетинг, эртага ювиб қўяман”, дейди астойдил... Ахир эркак номи бор... Тергамайдими тикка турғазиб қўйиб... Сўкмайдими... Солмайдими қарсиллатиб... Тепмайдими оёғи остига олиб... Синдириб ташламайдими суякларимни... Кейин... кейин битта-битталаб йиғиб олсаям майлийди... Кейин... бир марта эркакка ўхшаб... Мен ҳам аёлман, ахир... Қўшнилар... қўшнилар мени “Полвон” деб аташади. Менинг полвон бўлгим келмайди. Ожиз хотин бўлгим келади... Менам йиғласам, кутсам, қийналсам, кутилмаган совғалар олсам, бошимда эркаким борлигини ҳис қилсам...

Опа ҳўнграб йиғлаганча ўзини столга ташлади. Силкиниб-сикиниб тушаётган бу улкан гавдага ортиқ қараб туролмадим – бақрайиб қолган Мунисага эътибор бермасликка уринганча индамай хонадан чиқиб кетдим...

VIII

Инсон табиатини, феъл-хўйини англаб бўлармиди?! Гоҳида арзимаган гап-сўз, ҳатоки ишора сўнги томчи бўлади-ю, қалбда йиғилиб қолган аламлар, армонлар пўртанаси ўз қирғоқларини босиб-янчиб озодликка интилади. Энди бундай одамнинг тилига тушов

солишга уриниб кўринг-чи! Оловга мой сепган бўласиз, холос.

Билмадим, балки адашаётгандирман, ҳар нечук, фақат менинг беўхшовроқ ачитқи гапимгина эмас, йиллар мобайнида қат-қат йиғилиб келган норизолик, тушқунлик таъсирида ниҳоят портлаган мудирамиз эҳтимолки ўша лаҳзаларда баногоҳ ўз-ўзини фош қилаётганини англаб тургану, айнан ушбу англамоқлик туйғуси кутқусидан сармаст ҳолда ўзини ўзи баттар аяб ўтирмасдан, шармандалик ва шафқатталабликнинг тахир шаробини ютоқиб симиравергандир...

Аммо вақт – қодир ҳакам – ўтаверади, ҳиссиётлар олови босилади, қолган-қутган чўғларни эса кундалик турмуш ташвишлари аталмиш абадий қудратли унсур тоғтаб ўчиради. Қарабсизки, ҳаёт яна ўзининг одатдаги йўлида давом этаверади.

Бир-икки кунлик хижолатпазлик, сунъий сўрашишлару ҳол сўрашишлардан кейин ахийри, назаримда, биз ҳам опанинг томдан тараша тушгандай қутилмаганда қилиб қолган тазаррусини – баайни ёш боланинг уятмироқ қилиғи узоқ вақт ёдда турмагандай – унутгандай бўлдик. Бунинг устига, илойим адашаётган бўлмаин-у, фаҳмимча, мудирамизнинг ўзи ҳам ўша кунги ваъзхонлигини тезроқ ёддан чиқариш тарафдори эди: бирон марта бўлсин бу мавзуга қайтмагани, эрлару эркаклар ҳақидаги гап-сўзларни бутунлай четлаб ўтаётгани, ҳатто мен соддалигимга бориб, цехга чиқиб кетган, эрталабдан бери бошини ердан кўтармаётган Муниса қизимизнинг қуйи лаби нечун ёрилиб қолганлиги хусусида сўраганимда, гарчаңд диққат билан қулоқ солиб турган бўлса-да, баайни саволимни эшитмагандай, гоят жиддийлик ила Мирриҳда топилган ҳаёт излари ҳақида ўқиганларини айтиб бера бошлагани ва бошқа қатор бевосита-билвосита дастак-далолатлар мана шундай хулоса чиқаришга олиб келарди.

Ҳаёт эса давом этмоқда эди.

Мудирамизнинг шахсим ҳақидаги асл ҳукмини билиб олганимдан сўнг, – маълумки, эркак киши маст чоғида кўнглидагини гапиради, аёл эса дарғазаб бўлганида, –

ўзини ўзи ҳурмат қилиб юрган одам сифатида (жа унақа “айланайин ўзимдан” даражасига етмасам ҳамки) ҳам-хоналаримдан – ахир, Муниса ҳам эшитиб турувди бари гапни, демак хоҳлайдимий-йўқми, муайян хулосага келиб қўйган, – анча ҳафсалам пир бўлиш асносида яна бир бор ўхшатиб “Менга нима!” дедиму, шу билан улардан қўлимни ювиб қўлтиққа урдим. Айни чоғда ушбу кайфийтимни уларга билдириб қўйиш, шу билан бир қаторда айрим ожизалар томонидан шоша-пиша чиқарилган ноҳолис хулосаларни икки пулга олмаслигимни ҳам писанда қилиб қўйяй деган мақсадда маълум вақт ҳамхоналаримга сал тепадан келиб, менсимайроқ муносабатда бўлиб ҳам юрдим. Ҳар қалай, озгина ниятимга етишдим чоғи, мудирамиз, айниқса, дастлабки кунлари менга иложи борича юмшоқ муомалада бўлишга, ҳурматимни жойига қўйишга ҳаракат қилиб қолди.

Нима ҳам дердим (бу маъқулотни мендан олдин ҳам айтишганига шубҳа йўқ), баъзан аёл зоти сал чумчуқмия бўлади-да: ўзингни тенг тутиб муомалада бўлсанг, дарров менсимай қўяди, сал баланддан келсанг, айланиб-ўргилишга тушади.

Бироқ мен азалдан кўнглимда кек сақламайдиган одамман. Бунинг устига ҳафтада икки марта чой-нонинг, хусусан тўловга олинган ўлпон қўйилган дастурхонинг бир бўлгандан кейин, узоқ вақт тумшайиб юришнинг эвини қилиш мушкул... Опа билан муносабатларимиз ҳам деярли аввалги ҳолига яқинлашиб қолди.

Шундай кунлардан бирида опа менинг бошқа иш жойларимни ўсмоқчилаб бир-икки суриштиргандан кейин ахийри ёрилиб қолдики, Мунисани ўшалардан биронтасига ҳеч бўлмаса ярим ставкага ишга кири-тиб қўйишнинг иложи йўқмикин, қиз бечора моддий жиҳатдан анча қийналаётган экан... Бир-икки ойдан бери уйдагиларига ҳам ёрдам беролмай қопти...

– Ўзингиз билган қиз, – дея салмоқланиб гапида давом этди опа. – Сизни қизартириб қўймайди, ишга астойдил киришади. Жуда улгуролмаса, бир қисм материалларни уйга олиб кетиб бўлсаям ўқиб келаверарди. Керак бўлса, ўзимам ёрдам бериб турардим.

Сўнги жумла беихтиёр истехзоли илжайишимга сабаб бўлса-да, менга илтимос билан мурожаат қилаётганларидан андак кўнглим ўсган ҳолда (“Шу экан-ку аҳволларинг!”), раҳбарларга хос салобат билан жавоб қайтаришга уриндим:

– Мунисахоннинг ишлайман деган ниятини қутлаш керак. Чунки иш ҳеч қачон одамни ўлдирмайди. Лекин бир нарсани ҳам ҳисобга олингки, опажон, негадир кейинги пайтларда сиз айтгандай моддий жиҳатдан, менинг назаримда эса... – шу ерга келганда бир неча лаҳза маънодор сукут сақлаб қолиб, опани ўзимга ялт этиб қарашга мажбур этдим ва гап билан ўхшатиб ўйиб олишни уддаладим: – Менинг назаримда эса жисмонан ҳам қийналаётган қизингиз ҳатто шу битта ишени ҳам кўнгилдагидай, мен талаб қилган даражада бажара олмаяпти. Балки, балки... – шу ерга келганда ўзимга жуда ёқиб кетган битта ақлли гапни қистириб ўтиб кетдим: – ...моддий ва жисмоний азоб кўшилишиб руҳий азоб ҳам келтирган бўлса керакки, қизингиз сал ҳардамхаёлроқ, паришонхотирроқ бўлиб қолган, баъзи пайтлари ўзи ишда бўлади-ю, хаёли бошқа ёқларда кезади. Ҳолбуки менга ўхшаб, бир неча жойда ишлашнинг ўзи бўлмайди. Бунинг учун темир интизом, пўлат асаб, пухта билим ва жуда катта саводхонлик керак... Энг муҳими, ҳар қандай кайфият ёки турмуш ташвишларига қарамасдан, куннинг исталган соати ва дақиқасида дарҳол эс-хушни йиғиштириб олиб, соғлом калла билан ишлаб кетавериш керак. Корректурга эътиборсизликни, ўзи бўларчиликни кечирмайди...

Саломат опа сал қош чимирганидан билдимки, гапларим ёқмади.

– Энди, укаҳон, хафа бўлманг-у, баъзан худди етмиш яшар чолга ўхшаб мулоҳаза юритасиз-да. Муниса ҳали ёш бўлса, аини ўйнаб-қуладиган пайти, бироз ҳамдархаёл бўлса бўлибди-да, шунгаям дарров ота гўри қозихонами? Қиз бола нарса ўйлайди-да уйини, ота-онасини, қолаверса келажагини. Эркак кишига у барибир, бири бўлмаса иккинчисининг этагига эргашиб кетаверади. Қиз болага бундай эмас...

Қарасам, опа ҳали анча фалсафа сўқийдиган. Муниса цехдан келиб қолмасин деган ўйда гапни мақсадга бурдим:

– Шунча пайтдан бери етиб юрган ойлиги нега энди бирдан етмай қолди? Нарх-наво ошмаган бўлса...

– Аввал бир ўзи эди... – дея иштиёқ билан гап бошлаган опа бирдан тилини тишлаб қолди.

Мен фурсатни бой бермасдан, хужумни бошладим.

– Гапираверинг, гапираверинг. Хўш, аввал бир ўзи эди, энди-чи? Ё сиз бошингизга кўтариб юрган шаҳзоданинг чўнтаги тешигу, шу мусичадай беозор қизчанинг топганига ҳам шерик бўлаяптими?

– Нега энди шерик бўларкан? – бобиллаб берди мудирамиз. – Шунчаки... баъзан Мунисанинг ўзи озгина ёрдам бериб турибди.

– Йўғ-э! Наҳотки? – Менга энди худо бериб қолганди. – Наҳотки қўли югурик ҳақиқий эркак бир бечора топган арзимаган уч-тўрт сўмга шерик бўлишдан ор қилмаса? Шуми ҳақиқий эркаклик, шуми...

Опа жон ҳолатда гапимни бўлди:

– Бўлдида-эй! Ҳадеб гапираверасизми, уахон?! Тушунинг-да энди бундоқ, ҳадеб гапни қийшиққа буравермасдан!

– Хўп, гапнинг тўғриси очиқ айтинг бўлмаса, биздек ғофил бандаларнинг сўқир кўзини очинг. Зора...

– Бас қилинг, дедим-ку! Шунчаки... топгани оиласидан ортмас экан, ўзи бир жойда, битта ойликка ишлаб, ҳалол кун кечираркан...

– Йўғ-э! Наҳотки? Наҳотки битта ҳалол ойликка кун кечирадиган шаҳзодани замон бир бечора қизнинг бошини айлантиришдан, унинг топганини туя қилишдан уялмаса-ю, биздек...

Мудирамизнинг ёмон аччиғи чиқди.

– Бас қилинг, дедим-ку! Сиз... сиз ниманиям тушунардингиз! Ахир... ахир улар бир-бирларини севишадил! Масалага шу томондан қаранг!

– Хўп, ана, шу томондан ҳам қарадик. Гарчанд мен учун Америка очмаган бўлсангиз ҳам, сўрашга рухсат этинг: бундан кейин ҳам Мунисанинг, ҳам унинг ота-

онасининг ризқини қийиб еб юравермоқчими Посбонингиз? Ундай бўлса, Мунисанинг ўн жойда ишлаганининг ҳам аҳамияти йўқ – ётиб еганга тоғ чидамайди.

– Нега энди еб юравераркан? – Озроқ ўзига келган опа оддий ҳақиқатни айтаётгандай, бемалол изоҳ берди: – Оиласидан ажрашади, яхши ишга киради...

Мен беихтиёр ўрнимдан сакраб туриб кетдим.

– Тўхтанг, тўхтанг. Сиз жим туринг, бу ёгини мен айтиб берай. Хўш, кейин пул топади, кейин уйланади. Шундайми?

– Худди шундай, – опа аввал безовталанди, сўнг бирдан қувониб кетди. – Демак, сиз ҳам гаплашибсиз-да. Умрингиздан барака топинг, уахон...

– Хўш, фарзандлардан ҳам бордир етарлича?

Опа менга шубҳаланиб қаради.

– Ҳар қалай, кўп болали эмас.

Мен кўл силтадим.

– Қўйинг-э, опа. Мен сизни оқ-қорани таниган аёл деб юрсам...

Мудирамиз ҳайрон бўлди.

– Бу нима деганингиз? Мана, сизга ҳам айтибди-ку...
Энди менинг жаҳлим чиқиб кетди.

– Бунақа гапларни, опахон, истаган эркак истаган содда-гўл, бўш-баёв қизга тугилмасдан айтиб ташлай-веради. Ёддан. Мабодо бундай қизларнинг ортида сизга ўхшаган зўраки ҳомийлар турган бўлса, бундай Дон Жуанга худо қўшқўллаб бериб қолди деяверинг... Ҳеч бўлмаса сўрамадингизми, шу-унча бола орттиргунингча кўзинг қаёқда эди ё аввал кўрмидинг, деб...

Опа пишқириб қўйди.

– Жа баланддан келаверманг, уахон. Бизам сиз ўйлаганчалик ёш болалардан эмасмиз, у-бу нарсаларни тушунамиз. Гаплашдим, ниятларини билиб олдим, ваъдасиниям олдим... Жуда ҳамма нарсани биладиган одам экансиз, ўзи келганида гаплашинг мундай бир эркакка ўхшаб, нуқул ишдан бошингизни кўтармай бўйингизни қисиб ўтиравергандан кўра... Менинг аниқ билганим, – мудирамиз столида турган башоратномани олиб силтади, – Посбонбойдай йигитлар ваъ-

дасини ҳавога совурадиганлардан эмас. Сиз эса, буням шу ерда аниқ ёзиб қўйишибди, ичиқоралик қилиб, элбурутдан ваҳима кўтарадиганлардансиз. Керак эмас ўша топиб берадиган миннатли ишингиз, сиздан бошқа одам қуриб қолганиям йўқ. Фалончипистончи бош муҳаррирларга бир оғиз айтсам бас...

Худди шу маҳал эшик очилиб, Муниса кириб келдию, даҳанаки жангимиз ўз-ўзидан барҳам топди. Менга қолса ҳали анча кескин мулоҳазаларимни айтиб ташламоқчийдим, лекин ушлаган нарсасига ёпишиб оладиган товукмия хотинга гап уқтириб бўлармиди...

Шу суҳбатдан эътиборан опадан ҳам, унинг ногорасига ўйнаётган Мунисадан ҳам тамомила кўнглим қолди. Ваҳоланки, ушбу ҳақди равишдаги норизолик каминани баъзи бир масъулиятли бурчларимдан ҳам мосуво этгандай бўлдики, айни шу жиҳати билан уни норизоликдан кўра кўпроқ бошқачароқ, дейлик “ўзидан кўрсин!” қабилдаги шукроналикка чоғишган ҳиссиётларга менгзаса аниқроқ бўларди-ёв. Чунончи, бир хонада ўтириб, тузини еб ўтирганимдан сўнг ҳеч бўлмаса бир мартагина қизни огоҳлантириб қўймоқ истагида ҳар замон-ҳар замонда кўнгилнинг туб-тубида милтиллаб-милтиллаб қўярди. Энди ўшал чўғ ҳам сўнди...

IX

Энди, бепарволик учун, айтайлик, “объектив-субъектив” асос пайдо бўлгач, мен Н. таҳририятида кечадиган икки иш кунимни соф виждон билан тўлалигича ишга сарфлашга уринарканман, ора-сира, асосан ҳордиқ чиқариш ва чой ичиш маҳаллари воқеалар жараёнига ҳолис кузатувчи сифатида бир назар ташлаб қўйишга уринарканман, рости гап, баъзан юрагим увишиб-увишиб кетиб, ўзимга ҳақиқат бўлиб туюлган воқеликни идрок қиларканман, эҳтимол, бошидан яхши ният қилганим мақбулмиди, қарғага ўхшаб қағиллаб, опа айтганидай элбурутдан ваҳима қилганим боис ҳам ҳамма нарса менга қора рангда кўринмаётганмикин, деган тусмолларга-да борардим.

Илло, кўнглимни қувнатадиган ҳолат, назаримда, тобора изсиз йўқолиб, кундузи чироқ ёқса топилмайдиган даражага етиб бормоқдайди.

Посбонбой мен боримда бир мартагина бир неча дақиқага ташриф буюрди, холос. Ўша куни ўзи кимнидир кутишаётгани сезилиб турарди – опа дамбадам эшикка қараган, керак бўлса-бўлмаса китоб-журналларини тартибга келтиришга уринган, балки кечаги кун ўлпонидан қолган ширинликларни ликопчаларга чиройли қилиб терган... Ўзимни шунча зўрласам-да, бошимни кўтаролмадим – индамай ишлайвериш асносида бир-икки марта кўз қиримни ташлашга улгурдим. Опа йигитчанинг атрофида гирдикапалак бўлиб қолганди. Довдираб-эсанкираган, нечукдир қизариб-бўзараётган – бечора, йигитнинг келишидан умидини узиб ўтирган шекилли – Муниса опанинг эслатишидан кейингина чой қўйди. Аммо Посбонбой нимадир деб гудиллади-да, – худо ҳаққи, шунча диққат қилсам-да, нима деганини англай олмадим, – бир лаҳза тараддудланиб қолгач, индамай чиқдикетди. Иккиланиб қолган қиз опанинг жон ҳалпида мени эшитиб қолмасин деб қаттиқ шивирлаб буюришларидан кейингина (“Бор, айт, бошқа куни келсин, бемалол гаплашамиз! Бугун иши кўпга ўхшайди! Ё бирон жойни айтсин, ўзимиз борамиз!..”) бўйнидан боғлангандай ноилож эшик томон юрди.

Мен мана шундагина бошимни кўтариб сал синчиклаброқ разм солдим ва – билмадим, нега энди менга ҳамма нарса фақат ёмон томони билан кўринади, касалликми бу нима бало?! – кичик мусаҳҳиҳамизнинг оёқ олиши сал залворлироқ бўлиб қолганини илғадиму, беихтиёр юрагим шувиллаб кетди. Ва бунга қўшимча равишда уч-тўрт кун бурун назаримда Мунисанинг шўр бодринг кавшаниб ўтирганини кўргандай бўлганимни, бироқ бу ҳолга ишонмаганлигим туфайли эътибор ҳам бермай қўяқолганимни эсладим, қизнинг беҳаловатлигида недир маъни топгандай бўлдим...

Орадан ярим соатлар чамаси вақт ўтгач Муниса қайтиб келди. Қандайдир бир мақола матнини сўраш баҳонасида унга синчиклаб разм солдим. Бу аввалги Му-

ниса эмасди. Йўқ, йўқ, ҳамон эсанкираши йўқолмаган қизнинг саволимни тушунмай менга анграйиб қараб қолгани, ниҳоят буйруғимни иккинчи марта қайтарганидан сўнггина мақсадимни англагач ҳам талаб қилинган матн ҳақида мутлақо тасаввурга эга эмасдай буткул довдираб (ҳолбуки, бу мақолани бир соат бурун бирга ўқиб чиққандик), эсанкираганча шундоқ столида ётган қоғозни уч-тўрт дақиқа излаганида эмас эди гап. Қизнинг ўзи ўзгарганди. Энди қаршимда тортинчоқ-масъума, журъатсиз, ҳатто бир нарса сўрашга ҳам ийманиб турадиган Муниса эмас, босиб келаётган недир бир хавфдан ваҳимага тушиб қолган, шу боис дарди дунёси қоронғу, кўзига ҳеч нарса кўринмаётган, миёсига ҳеч нарса сиғмаётган, аини чоғда аллақачон руй бериши позим бўлган қандайдир саробий мўъжизани интиқлик билан кутаётган, ўзи жуда-жуда аниқ-тиниқ ҳис қилиб турган, балки кимлардир томонидан оғизда нақд қилиб қўйилган ушбу мўъжизанинг кечикиш сабабини сира англай олмасдан баттар кўрқувга тушаётган, митти юракчаси терак баргидай дир-дир титраётган, бутун мадорини жисми жонигаги улкан ваҳима илони сўриб олиб қўйган ожизу нолон жувон турарди. Киртайган кўзлардаги очиқ-ошкор даҳшат ифодалари, қоп-қорайиб кетган, бир бурдагина бўлиб қолган юз, туртиб чиққан ёноқ суяклари, қалам у ёқда турсин, ҳатто қоғоз тутиб туришга унчалик қовушмаётган бармоқлар, бўғиқ овоз, бўйин-билақлардаги кўкарган излар – буларнинг бариси эҳтимолки ҳамхонаси эшитиб қолишидан чўчигани сабаб тун билан бошини ёстиққа буркаганча йиғлаб чиқадиган, ҳар тонгни сўнгги омонат илинж билан кутиб оладиган, бироқ кун мобайнида ўзи зор мадад-суянчиққа эмас, сохта ҳамдарлик аралаш таҳқиромуз муносабатга, нари борса ёлғонлиги биллиниб турган ваъдалару айб ўзида эканлиги хусусидаги мингинчи бор айтилаётган таъна-дашномларга йўлиқавериб бутунлай юрак олдириб қўйган, ожизона исён кўтаришга журъат этган чоғлари эса бешарм ҳақорату калтаклар дўли остида адоий тамом бўлган, дунё кўзига тор кўриниб кетган, тирикликни фақат азоб

чекиш деб тушуна бошлаган, айна чоғда... ў, даҳшат эмасми бу!.. олисдаги ғарибу ғурабо ота-онасини, муш-типаргина опаларини ўйлаган чоғлари аламдан дод деб юбораётган, изиллаб-ўксиб йиғлаётган мана шу мит-тигина вужуд, мана шу кичкинагина синчалак қизимиз Муниса...

Нималар қилиб қўйдинг, аблаҳ Посбон? Сен-чи, қўшмачидан баттар қилиқлар қилган Саломат опа-хон?! Ўтган куни газета тахламини титиб, қандайдир бир гинекологнинг мақоласини излаб юрганинга хаёлимга бирон ёмон ўй келмапти-я! Ваҳоланки, сен қайта-қайта таъкидлаган табиатимдан келиб чиққан ҳолда дарҳол шубҳаланишим, сўраб-суриштиришим, искаланишим керак эди!.. Ў, бечора қиз...

“Мен ҳам инсонман, ахир! Менда ҳам номус бор, виждон бор, ор бор...” Бироқ Ғофир монологини айтиб ўтирадиган фурсат эмас эди. Бунинг устига, ҳозир, қизиб турган пайтим ненидир айтишга улгурсам улгурдим, улгурмасам кейин, совиганимдан кейин фойдаси йўқ – турли мулоҳазаларга бораману, индамай қўя қоламан.

Шошилинида бошқа баҳона ўйлаб топишнинг ўзи амримаҳол эди. Қизни цехга юбордим.

Муниса индамай чиқиб кетгач, газеталарни титки-лаётган опага юзландим.

– Топдингизми, излаган одамингизни?

Опа менга ажабланиб қаради.

– Кимни айтаяпсиз?

Мудирамизга иложи борича қаттиқ тикилдим.

– Анави гинекологни-да.

Опа баттар ҳайрон бўлди:

– Нимаиди?

Энди нима дейиш керак? Сал шошиб қолдим ва буни сезган опа дадилланди:

– Тинчликми, укаҳон, жа гинекологни сўраб қопсиз? Ўзингизга керакмиди?

Нимадир баҳона топиш керак. Ўзи азалдан маълум эди: яхшилаб тайёрланмасдан туриб опага ҳужум қилиб бўлмайди.

Поилож ёлгон тўқидим:

– Кеча кўриб қолгандим. Сиз... телефон қилган экансиз...

Энди безовталаниш навбати опага ўтди.

– Ҳа, ҳа, қўнғироқ қилиб эдим. Нима, айтдимиз?

Кўзимни лўқ қилиб туриб олдим.

– Ҳа, айтди. – Сўнг, ҳар эҳтимолга қарши қўшиб қўйдим: – Узимиз ҳам сўқир эмасмиз, кўриб-билиб турибмиз...

Тахминан отилган ўқ мўлжалга аниқ тегди шекилли, мудирамиз бу сафар ҳазилакамига чўчимоди: аввал ранги оқарди, сўнг қизарди, стол-стулни ғичирлатиб жойида бир-икки марта қимирлаб қўйди ва ниҳоят ёлгондан ҳиринглади:

– Энди, укахон, ўзингиз тушунасиз, қовға билан паризод бир-бирига ингилиб турганда, уларнинг орасига тушадиган кучнинг ўзи йўқ... Бўлар иш бўлибди... Отаонасиям эскича одамлар экан, тўйдан бурун кўтариб бориб турса, шартта “оқ” қилиб юборишадими... Ҳали ҳаммаси олдинда. Айтгандим-ку, бу бурждагилар ҳаётининг иккинчи ярмида бахтиёр бўлишади деб... Мунисахон ҳали ёш, Посбонбойнинг ҳам бели тўла бола...

Музлаб кетсам-да, ўзимни хотиржам тутишга уриндим. Не балоки, бу сафар ҳам энг ёмон тахминларим ижобат бўладиганга ўхшаб турарди. Ишонгиси келмайди кишининг. Аммо...

– Кейин... кейин таъсир қилмасмикин... Биринчиси... шунақа бўлса... кейин... бўлмайди дейишарди...

Қийин вазиятдан ўтиб олган опа қўп силтади.

– Бекор гап экан... Узим гаплашдим... Олти марта шундай қилиб, кейин туққанларам бор экан... Ҳаммаси врачга боғлиқ экан... Пулга... Посбонбой бир оз берди... Муниса отпускасини олди...

Қўлт этиб ютдим.

– Қиз... Муниса розими?

– Икки ойдан бери тушунтирамиз... Уришдигам, сўқдигам...

– Урдигам...

Ўлай агар бу сўз беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди.

Опа яна беўхшов ҳиринглади.

– Ҳа, энди, биласиз-ку, ургани – яхши кўргани-да...

Ҳа, опанинг томи анча кетиб қолганга ўхшайди.

– Йўқмикан... бошқа бирон иложи?

Бу сафар мудирамиз менга очиқ-ошкора ҳурмат билан боқди – баайни мен бир умр фақат шу иш билан шуғулланиб юриб, анча-мунча тажриба тўплаб қўйган одамман.

– Э, укахон, қилмаган ҳунарим қолмади ҳисоб, – дарров юрагини тўкиб солишга ўтди опа. – Бир ҳафта қайноқ ваннага ёт дедим, бир пақир сув оёғинг орасида қайнаб турсин дедим, буғда ўтиравериб қипқизил гўштга айланиб қолди бечора. – Опа гапираяпти-ю, дарҳақиқат уч-тўрт ҳафта бурун Мунисанинг катта рўмолга ўраниб, бўғриққан ҳолда ишга келганини эсладим, ўшанда мен лақма қизни шамоллаб қолгандир деб ўйлагандим. – Буям ёрдам бермагач, оғир юк кўтар дедим. Икки пақир сувни кўтариб олиб ўн кун у хонадан бу хонага бўзчининг моксидай қатнаб турибди. – Опа оғир уф тортди. – Бўлмади. Анови... Посбонни елканга қўйиб кўтар дедим. Кўтарибдиям...

Мен беихтиёр пичинг гап қилишдан ўзимни тийиб туролмадим.

– Бошдан елкага тушиш қийин бўлмаптими?

Опа энди менга сал шубҳаланиб қаради.

– Менга қаранг, укахон, мен сизни тушунган-билган одам деб кўнглимдагини айтсам, сиз дарҳол мазахга ўтиб кетяпсиз. Сийлаганни билиш ҳам керак-да.

Ўзимни оқлашга уриндим:

– Ёмон гап айтганим йўқ, опахон. Мен фақат Мунисанинг бошига чиқиб олган Посбонтой қандай қилиб елкага тушган экан, шуни билмоқчийдим.

Опа бошини сарак-сарак қилди.

– Ичи қора одамсиз, укахон, ичи қора одамсиз. Ҳеч шу бировларни кўролмаслик касаллигингиздан қутулолмадингиз-да... Билиб қўйинг, – мудирамиз таҳдидли ўқрайди, – қиз бола деган ҳаммани ҳам бошига кўтаравермайди. Шунга муносиб кўрганини бошига кўтаради. Хафа бўлманг-у, мана масалан, сизга ўхшаган

ғийбатчи, искабтопарлар ҳеч қачон бундай мартабага эришолмайдилар. Шунинг учун ҳам ҳасад қиласизлар-да. Мундай бир ҳавас қилиб яшасангиз нима қилади, а, укахон? Кўнгилни кенг қилиб...

Охирги жумлаларда менга ачиниш, ҳамдардлик оҳанглари ҳам бор эдики, беихтиёр қоним қайнай бошлади.

– Менинг кўнглим ҳақидаги ифлос тахминларни кейинга қолдирсак-да, опахон, ҳозир бир нарсани аниқлаштириб олсак: Посбонтой дўпписини осмонга отиб тургани аниқ, аммо қизимиз нима деяпти, ўзи чин дилдан розими?

– Нима, терговчимисиз? – ҳамон шахтидан тушмасди опа. – Ё бирон жойга бориб арз қиласизми? Марҳамат, боринг, айтинг, суюнчи олинг. Зора бир нималик бўлиб қолсангиз...

– Бунақа писмиқ гапларни қўйинг, опа. Бир жойда ишлагандан кейин бир-бировимизни ўзимиз ўйламасак, ким ўйлайди?

Аммо иложи борича самимий тарзда айтилган мазкур жумла ҳам опани юмшатолмади.

– Сизга бизнинг оғирлигимиз тушмай қўя қолсин. Худога шукр, ҳали шу пайтгача бировга қунимиз қолган эмас, худо хоҳласа, бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади. Сиз бемалол... тошингизни териб юраверинг.

Бўғилиб кетдим.

– Ҳалиям сизнинг оғирлигингизни кўтараман деб ўлиб турганим йўқ. Мен фақат қизингизни...

Бироқ энди тамомила тўнини тескари кийиб олган опа бекат-мекатсиз вайсашга ўтганди.

– Қизим билан ҳам ишингиз бўлмасин. Жа ҳаммаларинг бирдан хўжайин бўлиб олдиларинг... Юрардиларинг ишларинг бўлмай...

Ва ҳоказо.

Нима ҳам қилардим, бу борада опага тенг келишнинг иложи йўқ – оғзимни юмиб ўтираверишдан ўзга чора йўқ.

Шундай қилдим ҳам. Опанинг иддаоларга тўла сайраши суръати сал сусайган маҳал сўнги марта ури-

ниб кўрай дедим-у, орага бир гап суқишнинг эвини қилдим:

– Менга барибир-у, опахон, лекин анави врач опа қизнинг ўзи розимикин деб сўрагандай бўлувди...

Навбатдаги сўзга оғиз жуфтлаган маҳал шу ҳолида қотиб қолган опа менга кўкариб-бўзариб, адоқсиз нафрат билан тикилди:

– Сасибсиз-да барибир... Менга қаранг, ухахон, пулини шақиллатиб санаб олгандан кейин ўша врач опахонингиз тилини тийиб юрсин. Бу бир. Иккинчидан эса, буни мендан қизнинг ўзи илтимос қилган.

Бейхтиёр кулгим қистади.

– Наҳотки?

– Худди шундай! Узи илтимос қилган. Шундан кейингина аралашдим. Сабабиям бор экан шундай йўл тутишига.

– Айтдингиз: эскича тарбиядаги ота-она, бу ёқда Посбонтой оёқ тираб турибди...

– Булар, ухахон, асосий сабаби эмас. Асосийси...– Опа нечукдир уёқ-буёққа аланглаб олди ва овозини пасайтирди. – Ушанда... ичишган экан. Кайфда бўлган бола эсипастроқ бўларкан... Кимга керак...

Нафасим бўғзимга тикилди. Ва мен ҳам бейхтиёр овозимни пасайтириб сўрадим:

– Шу гапни... шу гапни қизнинг ўзи айтдимми?

Опа сира иккиланмасдан жавоб қайтарди:

– Ҳа. Узи айтди.

Мудирамиз менга бақрайиб қараб турарди. Нимадир дейиш керак эди чоғи. Ноилож қўлларимни ёйдим:

– Ундай бўлса... майли...

Опа мамнун ишшайди:

– Шунақа...

Муниса кириб келди. Унга қарай олмадим. Дарҳол ишга киришарканман, қандайдир саҳифани овоз чиқариб ўқиш асносида нечукдир бурни шилинган, чап лунжидаги олхўридай гуддаси нари бориб-бери келаётган, оёғига бош бармоғи чиқиб турган эски пойабзал илиб олган Посбоннинг қиёфаси кўз олдимда пай-

до бўлди. Сесканиб кетиб ўқишдан тўхтадим ва қаршимда қатлга ҳукм этилган бегуноҳ норасидадай ўзининг тубсиз-адоқсиз қайғу-аламларига ғарқ бўлиб ўтирган муштдайгина Мунисани, унинг хўрлик-ситамларга мустаҳиқ этилган бир бурдагина, қорайиб кетган юзини кўрарканман, бир нарсага минг-минг имон келтирдимки, мабодо опанинг гапи рост бўлган тақдирда ҳам “мастлик... эсипастлик... олиб ташлаш...” сингари ифлос сўзларни қиз икки дунёда ўз ихтиёри ила тилга олмасди. Инчунун уларни анави пасткаш Посбонтой мажбурлаб, уриб-сўкиб, қийин-қистовга солиб, алдаб-сулдаб, ёлғон ваъдаларни тоғдай уюб ташлаб турибгина айттиргани аниқ... Бундай гапни фақат иши битиб, эшаги лойдан ўтган, энди ими-жимидида қочиб қолишга қулай фурсат қидираётган маккор эркаккина айта олади... Айни лаҳзаларда ушбу фикримнинг тўғрилигига ўз ҳаётим билан кафолат беришга тайёр эдим...

Ғазабим қайнаб кетди. Назаримда, недир алдов юз бермоқда, баайни мени куппа-кундуз куни, катта кўчада шилиб кетишаётгандай ё бўлмаса “Фалон жойга бор, текинга ёнғоқ беришаяпти” деб майна қилишаётгандай-у, мен лақма шу тарафга лўкиллаб чошиб кетаётгандайман.

Шартта ўрнимдан турдим...

Недир демоққа чоғланганим рост. Ва-лекин айнан не демоқ бўлганимни аниқ тасаввур этолмасдим. Ни-мадир халақит бериб турарди.

Индамасдан қайтиб жойимга ўтирдим...

Х

...Йўқ, опа ўйлаганидай, қора кўзойнак тақиб олган эмасман, бировларга нисбатан ғайирлигим ҳам йўқ. Мен шунчаки, ўз-ўзимча айрим воқеа-ҳодисотларнинг мағизига қарашга, тасаввурим даражасида таҳлил қилишга, фақат ўзимга тегишли алқиссалар чиқаришга интиларканман, тан оламан, некбинлик туйғуларим ошиб-тошиб кетавериши билан мақтанолмайман. Зеро, доимий тарзда давом этадиган яшаш учун

кураш, иссиқ қўналға дарди, айниқса, тинчгина, хотиржамгина, муҳтожликларсиз кун кўриш иштиёқи ҳис-туйғуларимни анча ўткирлаштириб, бир томонлама таъсирчан этиб қўйган – озор чекишим осон кечадди. Айни чоғда мен бошқа нарсани-да имкон қадар аниқ тасаввур этишга уринаман: хусусий хулосалар – тўғри-нотўғрилигидан қатъий назар, каминанинг ўзигагина тегишли, бас, шундай экан, уларни дoston қилиб юрмақдан на суд. Илло, бу ҳолда орттирганимдан кўра ютқизганим кўпроқ бўлғуси: аввало, тўғри тушунмай, хато талқин томон оғиб кетадилар, сўнг эса бадбинликда айблай бошлайдилар ва ҳоказо...

Андак бўлса-да кўнгилга ўрнашиб олган хижилликдан қутулмоқнинг ягона чораси – астойдил ишлаш. Мен ҳам ўз юмушимга бошим билан шўнғиб кетишга жаҳд қилдим. Тасодифни қарангки, бу ниятимга эришиш жуда осон кечди – худонинг каромати билан қайдандир арзон қоғоз топиллиб қолинган экан, газета саккиз саҳифа бўлиб чиқа бошлади-ю, том маънода бош қашишга фурсат топилмай қолди. Табиийки, иш ҳажми икки баробар ошганлиги муносабати билан мен дарҳол раҳбарият олдига маошни ҳам шунга мутаносиб равишда кўпайтириш талабини кўндаланг қўйдим. Гапларимни диққат билан эшитган ўта эҳтиёткор кекса ўринбосар ўйчан тарзда қайд этиб ўтдики, албатта, сизнинг ишчанлигингиз мақтовга сазовор, аммо бизда бир бошқа мулоҳаза ҳам бор, яъни эҳтимол яна биронта кўшимча корректорлик штатини очиш керақдир, зеро, назаримизда, сизлар анча қийналиб қоладиганга ўхшайсизлар, ахир саккиз саҳифани ўқиб чиқишнинг ўзи бўлмайди, лекин, агарда сиз иш ҳажминини эплаш кафолатини зиммангизга оларкансиз, биз сизнинг истагингизга пешвоз чиқишга тайёрмиз, шунинг учун, аввал бир-иккига сонни чиқариб кўринг, агар қийналмасангиз биз маош масаласини ижобий ҳал қилишга уриниб кўрамиз...

Назаримда, ишни эплаб ташлайдигандек эдим. Албатта, таҳририят титани бўлмиш Саломат опадан умид йўқ, – уни ўрнидан кўзғатиб бўлмайди, – бор-йўқ ишон-

ганим ўзим ва Муниса эди. Енгни шимардим, ишга киришдим.

Аммо, таассуфки, бир кичкинагина ҳолатни ҳисобга олмаган эканман – Муниса энди аввалги Муниса эмасди. Тобора ҳаракатлари сустлашиб, хаёли пароканда бўлиб бораётган кичик мусаҳҳиҳамиз дастлабки кунларданоқ менинг суръатимга дош беролмай, чангимда қолиб кетди. Бунинг устига, тез-тез матнга қараб туришдан чалғиб қийналганча ютинадим-ей, аввал сира кўрмаганим ғалати одати-чи: ора-сира сўрамасдан-нетмасдан ташқарига чиқиб кетади-да, бир оздан сўнг ранглари ўчиб, кўзлари қизарган ҳолда айбдорона қунишибгина кириб келади. Бир гал эринмасдан изидан чиққан эдим, унинг аёллар ҳожатхонасида кучаниб ўқчиётганини эшитиб қолдим...

Қарасам, бутун машаққат елкамга тушаяпти. Лекин бир киши барибир бир киши-да: жисмонан улгуришнинг ўзи мушкул. Пул эса ҳамиша керак...

Пул ёмон нарса бўлади, биродарлар. Эҳтимол, у ҳамма нарсани ҳал қилмас, аммо кўп нарсага ўз таъсирини ўтказиши шубҳасиз. Айниқса, деярли нақд қилиб қўйган пулинг шундай кўлингдан кетиб бораётганини кўриб-билиб турганингда ўзингни бошқариш осон кечмайди.

Иш масаласида азалдан юраги тор одамман. Ҳар қанча ўзимни босишга уринмай, икки-уч марта Мунисага қаттиқроқ танбеҳ бердим. Бир марта эса атай икки аёлга ҳам эшиттириб тўнғилладимки, баъзи ходимларнинг дангасалиги эвазига ишлаган ҳақимни яримта қилиб беришлари ноинсофликдан бошқа нарса эмас... Уйламасмикан ўзлари... Опага-ку, дашномларим чивин чаққанчалик таъсир қилмади, бироқ Мунисанинг бўлари бўлди: қалтираб-титраб, йиғлагудай аҳволга тушди... Бунга сайин менинг асабим баттар бузиларди. Ахир, холисанилло айтганда, нима учун энди мен уч кишининг ишини бир ўзим қилишим керагу, эвазига биттагина маош олишим керак? Тўғри, аёлларни ҳурмат қиламиз, бошга кўтарамиз, аммо инсоф ҳам керак-да! Тепса тебранмас, пул ҳақида – эҳтимол-

ки латта эрига қасдма-қасд равишда – умуман ўйла-майдиган мудирамизни қўя турайлик, аммо кичик му-саҳҳиҳамиз-чи? Бўлади-ку жонини жабборга бериб ишласа! Шунга яраша оларди ҳам...

Дастлабки саккиз саҳифали газета чоп этилганда – шунча саъй-ҳаракатларим, ўлиб-тирилиб ишлашим-га қарамай, анча-мунча имловий хатолар ўтиб кетганини кўрдиму, тепа сочим тикка бўлди. Афтидан, қизимиз тузатилган хатолар билан сўнгги бор ўқиш учун берилган саҳифани диққат билан солиштириб чиқмаганга ўхшайди.

Ана шунда ҳеч чидай олмадим – анча бақир-чақир қилдим, роса бўғилдим...

Ва худди ана шу куни ўзимча бир аламзада хулосага ҳам келиб олдим: нима учун энди бир йўла иккита аёл ўлигини менга ортиб олиши керак экан? Нима, қарзим борми улардан? Индамас экан деб...

Мол аччиги – жон аччиги.

Пул ёмон нарса бўлар экан, биродарлар.

Мен ҳатто... ётган... мазза қилган кичик мусаҳҳиҳамиз бўлса-ю, – ахир, аслини олганда ҳам, бир умр моҳ-пора ойимқиз бўлиб ўтолмасди-ку, қачондир содир бўларди-ку бу воқеа, табиат қонуни-ку бу, бир кун эрта-бир кун кеч дегандай... – нега энди азобини мен тортишим керак, деган ўйларгаям бордим... Ахир чиқариб олгандир шу-унча йил роҳибалиқда юрганининг – яна ким билади дейсиз, жим юргандан кўрқ деган гапларам бор... – ҳиссасини... Ва бу хулосаларим серпичинг гап-сўзларимда, ошкор таъна-дашномларимда, ҳатто ўзимни тутишларимда ҳам акс этган бўлса керакки, тамомила мунғайиб, ер билан битта бўлиб қолган Муниса ҳатто кўз ташлаганимни сезган заҳоти ранги буздай оқарганча, ўзини қўярга жой тополмайдиган бўлиб қолди. Қани энди иложини топсаю шу хонадан қочиб чиқиб кетса...

Сўнграқ, воқеалар бўлиб ўтгач, қайта-қайта қорлар ҳам ёғиб, излар ҳам босилиб кетгач, кўнгилнинг туб-тубида надоматга ўхшаш бир туйғу бир-икки бор ғи-мирлаб қолдики, балки ўша, пул дардида телба бўлиб

юрган кезларим – ҳолбуки, ўша тўрт сўмдан қуруқ қолсам осмон узилиб ерга тушмаслигини ғира-шира бўлса-да англаб турардим – сал ўзимни босиб олиб, юракдан дардлашишга уринганимда қиз бечора дунёга бошқачароқ нигоҳ билан қарармиди...

Мен ҳамон жон-жаҳдим билан ҳаракат қилардим. Назаримда яна озгина зўр берсам, яна озгина ҳаракат қилсам бас – ишни уддалаб кетадигандек эдим. Мана шу илинж мени не кўйларга солмади – чой ичишни йиғиштириб қўйдим, назаримда энди миннатли бўлиб кўринаётган ўлпон-таомлардан ҳам тотинмасдим – вақтимни қизганардим. Мен ишлардим. Гўё бутун олам, тириклик маъно-мазмуни, эртанги куним – бари-бариси мана шу ҳеч адоғи кўринмас матнлардаю қоп-қора саҳифаларда жо бўлгандай, уларни енгимшиш нафақат моддий, балки маънавий фаровонлик ҳам олиб келадигандай астойдил кураш олиб борардим. Чарчаган, жиғибийроним чиққан кезлари ўз ёғимга ўзим қовурилганча аламимни Мунисадан олардим: бу нима деган гап, ахир, оддийгина фалон сўз қандай ёзилишини наҳотки билмасангиз, беш йил нимага ўқигансиз ўзи, яна икки жойда ишлайман деб юрибсиз, сиз аввал битта ишни эплаб олинг... Кўзлари жикқа ёшга тўлган, лаблари титраб кетаётган қиз баттар бужмайиб қоларди. Шунда... – э, худойим! – шунда бу муштипар, қорайиб кетган юзида дастлабки доғлар пайдо бўла бошлаган қиз кўзимга хунук кўриниб кетарди...

Сўнгроқ, воқеа содир бўлгач, ўзини фариштадай бегуноҳ тутишга уринаётган опадан ижикилаб сўрай-сўрай билиб олганларим шу бўлдики, менинг инжиқликларим бир ҳисса, Посбонтойнинг талабларию дўқпўписалари, ўзини муаммолар гирдобига тушиб қолган асабий одамдек кўрсатган ҳолда қўл кўтаришларию ҳатто баъзан “қорнингни ёраман!” деб пичоқ кўтариб югуриб қолишлари, буларнинг бари ниҳоясида яна... қовушиш талаб қилишлари, қиз рўйхўшлик бермаган чоғлари уриб-сўкиб, зўрлашлари – буларнинг бариси минг ҳисса бўлиб қизни адои тамом қилмоқда

экан. Дарҳақиқат, ўша кунлари мен ўз ташвишларимга андармон бўлиб, шамдай сўниб бораётган қизга эътибор бермаган эканман...

Мана шундай беҳаловат, асабий кунларнинг бирида, юмушимга ҳар қанча жон-жаҳдим билан ёпишган бўлмай, бир нарсани илғагандай бўлдим: опа ўзини ҳаддан ташқари ғамгин кўрсатар, уф тортиб қўйишлари ҳам, хўрсинишлари ҳам бошқа кунлардагига нисбатан сезиларли даражада кўпроқ эди. Мунисага ҳам дардона боқиб қўйишларидаям аллақандай сирли бир маъно бордай эди. Шунда мен андаккина ажабланганча ранг-кути ўчиб кетган, беҳуш-берух аҳволда қандайдир қўлёзмага термулган ҳолда суратдай қотиб қолган қизга қарадим, ука-опа олиб борган "тарғибот-ташвиқот ишлари" ўз мевасини берганини илғагандай бўлдим – афтидан, жонидан тўйиб кетган қиз ҳаммасига умидсиз қўл силтаган ва ҳаммасига рози бўлган эди... Узоқ мулоҳаза юритиб ёки ҳамхоналаримни кузатиб, уларнинг ўзларини тутишларини таҳлил қилиб ўтиришга фурсатим етмаслиги боис мен ҳам яна бир бор ҳаммасига қўл силтадим ушга шўнғидим.

Кейинги чоршанба Муниса ишга келмади. Сўровимга жавобан қизнинг шамоллаб қолганини, шунинг учун уйда ётганлигини астойдил тушунтиришга уриниб кетган опа ўз одатига хилоф равишда сертафсилот изоҳлар беришга ўтиб кетдики, назаримда, маълум маънода чумчуқмиялигига қарамасдан, бу қадар сўзамоллик ҳатто ишга андармон мендай кишида ҳам шубҳа уйғотиши мумкинлигини тушунди шекилли, ўнғайсизланиб, бирдан жим бўлиб қолди.

Муниса жума куни ҳам кўринмади. Иш уюлиб кетган эди. Жаҳлим чиқди. Опага пичинг қилишдан ўзимни тийиб туролмадим:

– Емоқнинг қусмоғи ҳам бор-да...

Мудирамиз бир кўзғалиб қўйди, сўнг менга узоқ тикилиб тургач, афсус билан бош чайқади:

– Асли қора нарса барибир оқармас экан-да... Ҳали бир тўй бўлсин, бир маза қилайлик, баъзи одамлар бир уялиб қолсин... Ана ўшанда гапашамиз...

– Албатта, албатта, – дедим баттар асабийлашиб. – Санасиям маълум: йилнинг ўн учинчи оёи, ҳафтанинг саккизинчи куни. Фақат йили аниқ эмас...

Опа ёмон ўқрайди, аммо бу сафар даҳанаки жангимизни давом эттиришга ҳафсала қилмадим, қўл силтаб қўйиш билан кифояланди.

Орамиз тобора бузилиб бормоқда эди,

XI

Кейинги чоршанба куни, сўрамасам-да, қовоғим тушиб кетганиданоқ норози бўлаётганимни сезди шекилли, опа дарҳол қизимизнинг шифохонага тушиб қолганини маълум қилди.

Ўлганнинг устига тепган тарзидаги бу янгилик жонимни ҳалқумимга келтирди.

– Ун кун бўлди-я, опа, ўн кун! Инсоф борми ўзи?

Опа ҳам бўш келмади:

– Нима, одам ўзи атай касал бўладими?

Ўғри бўл, ғар бўл – инсоф билан бўл-да. Без бўлиб туришини-чи!

– Опахон, – дедим бўғилиб, – кўриб турибсиз, иш кўп, битта ўзим қаёғига бўлайин! Шундай пайти кўрпак тушак қилиб ётиб олгунча, келиб ишласа ҳар қалай уч-тўрт сўм топади-ку... Касаллик варақасига қанчаям тўлашарди... Мен фақат ўзимни ўйламаяпман-ку, сизларга яхши бўлсин деяпман.

Бироқ гапларим қор қилмаётгани яққол сезилиб турарди – опа яна таъбирномаларини қўлига олганди. Деворга гапирдинг нимаю...

Индамай ишга ўтирдим.

Шу лаҳзаларда, рост, ўзимни олижаноб қаҳрамон ҳам ҳис қилардим. Ахир, ҳазил гапми, битта шу ишхонанинг ўзида нақ тўрт кишининг вазифасини бир ўзим бажараяпман-а! Бошқа инсофлироқ ходималар бўлганда-ку, бунинг учун мени миннатдорчиликка кўмиб ташлашган, енгимдан кириб, ёқамдан чиқишган бўлишарди. Булар бўлса... Бири тўнка, иккинчиси... Раҳбарият-чи, раҳбарият? Вазиятни кўриб-билиб

тургандан кейин келиб айтмайдими, отангизга раҳмат, йигит, мана, жон куйдириб, фидокорона меҳнат қилаётганингиз учун ҳеч бўлмаса кичик мусаҳҳиҳангизнинг юмушга келмаган кунлари маошини сизга қўшиб берамиз деб... Қаёқда дейсиз. Утираверишади ялпайиб... Ҳақиқий мутахассиснинг қадрига етмайди булар...

Равшанки, бундай мулоҳазалардан кейин ҳам одамнинг хўрлиги келиб кетади, ҳам ўзини ўзи ялаворгудай бўлади...

Иш вақти тугаганига ярим соатлар чамаси бўлган эди. Маза қилиб, суяқларини қисирлатиб керишиб олган опа столида уюлиб кетган газета-журналларни йиғиштиргач, ёнимга келди-да, столига тўртта жизза нонга етгулик пул қўйди.

– Касаба қўмитасидан жанжаллаша-жанжаллаша базўр ундирдим. Эртагами-индингами қизимиздан бир хабар олиб қўярсиз. Сизнинг навбатингиз.

Жон-поним чиқиб кетди.

– Яна қанақа навбат?

Опа пинак бузмади.

– График тузиб қўйганман. Бир марта мен бораман, бир марта сиз. Манавини бемалол ишлатаверинг, керак бўлса, яна оламиз.

Кескин бош чайқадим.

– Сира вақтим йўқ, опахон.

Мудирамиз менга ёвқараш қилди.

– Шу-унча бирга ишлаб, шуми меҳр-оқибат. Мен бориб келдим-ку, ўлиб қолганим йўқ. Эртага ишга чиқса, ўзингиз уялиб қоласиз.

Бўш келмадим:

– Ахир бордир хабар олиб турадиганлари! Дугонаси, Посбонтой...

Опа пинак бузмади.

– Ишхонанинг ўрни бошқа. Раис ҳам ёзиб қўйди ҳисоботига.

– Нимани ёзиб қўйди?

– Сизни касал кўргани бориб келди деб.

Анграйиб қолдим.

– Шунақаси ҳам чиққанми?

Мудирамиз ҳамма нарсани, айниқса, бунақанги икир-чикирларни мукамал биладиган раҳбардек виқор ила бош ирғади.

– Давлатнинг пули кўчада қолгани йўқ. Ҳар бир сўмига ҳисобот берамиз.

Рости, сира оёғим тортмаётганди. Шунинг учун тайсалладим:

– Ўзингиз бора қолсангиз-чи, барибир бу ерда қиладиган ишингиз йўқ.

– Айтдим-ку бориб келдим деб! Ишимга келсак, худога шукр, ўзимга етарли.

Яна тўнини тесқари кияётган опага охириги дастакни ваз қилишга уриндим:

– Мени... қўйишмас у ерга.

– Қўрқманг, чақириб беришади. Беш минут гаплашиб, қайтаверасиз.

– Қанча гаплашганимниям ҳисоботга қўшишим керакми?

Опа ўқрайди.

– Менга қаранг, иш, иш деб одамгарчиликни унутиб юборманг. Ҳаммамиз иссиқ жонмиз, бир кун касал бўларимиз бор. Ана шунда биласиз...

Кўл кўтариб, мудирамизни бир амаллаб гапдан тўхтатдим.

– Майли, опахон, бораман. Фақат индинга, жума куни. Ишга келиш олдидан. Фақат, опахон, бир нарсани бирон жойга ёзиб қистириб қўйсангиз: мен мабодо касалхонага тушиб қолсам, ўлар аҳволда бўлсам ҳам, илтимос қиламан, ишхонадан ҳеч ким мени сўраб бормасин. Яна бир илтимосим, касаба кўмитасидан пул сўраб, раиснинг бошини оғритиб юрманг! Ўлма-сам қайтиб келарман, мабодо ўлиб қолсам... мурда моддий ёрдамни бошига урадимми?

Опа бўш келмади.

– Ёрдам ўликларга эмас, тирикларга керак. Ундан кейин, сиз биласиз-да, бу ишхонангиздан боришмаса, бошқасидан боришади. Шунга кўнглингиз тўқ-да.

Йўқ, бу аёл билан ўзбек тилида гаплашиб бўлмайди. Яхшиси, айтганини қилиб қўя қолган маъқул.

– Хўп, майли, адресини беринг-чи.
– Фалон жойдаги психбалниса, тўртинчи палата.
Мен ручка олаётган жойимда тўхтаб, яна анграйиб қолдим.

– Қачондан буён бунақанги шифохоналарда...

Ўз навбатида опа менга ҳайрон бўлиб қаради.

– Айтмабмидим?

– Йўқ.

– Қизимиз сал дармонсизроқ экан... йиқилиб тушиб...

Опа лабларини қимтиганча муносиброқ сўз излай бошлади.

– Йиқилиб тушса хирургга бормайдими, терапевтга бормайдими, психбалнисада нима бор?

Мудирамиз шуниям тушунмайсанми дегандай менга беписанд қараркан, йўғон қўлини бўйнининг орқа тарафига қўйди.

– Мана бу ери билан, орқа мияси билан столнинг қиррасига йиқилиб тушибди. Шунга сал мияси чайқалган экан...

Шубҳам ортди.

– Бунақа эмасдир-ов... Агар дармонсизларнинг бариси орқа мияси билан йиқилаверса, дунёда соғ одам қолмасди...

Безовталаниб қолган опа ўрнидан қўзғалишга уринди.

– Хайр. Салом деб қўйинг. Мен душанба ё сешанба борарман...

XII

Опа тўғри айтган экан: кир босиб кетган баланд кул ранг бетон деворга тақаб қурилган кичкинагина хужра учрашув хонаси экан.

Мунисани шу ерга чақириб беришди.

Эскириб кетган, ғижим, ўзига анчагина катта, елкалари осилиб турган сариқ халатда янада кичрайиб кўринаётган, нимаси биландир номаъқул қилиғи учун жазога тортилган мактаб ўқувчисига ўхшаб қолган

Мунисани кўриб беихтиёр юрагим орзиқиб кетди. Озиб, чўп бўлиб қолган қизнинг чуқур-чуқур ажинлари кўпайган кенг пешонасига, гоҳ-гоҳ диққат билан, баайни "Айбим не?" деб сўрамоқчидай ёлвориб боқаётган кўзларига, қуруқшаб-ёрилиб кетган, бир чеккасида қон қотиб қолган лабларига, майхўрни ки янглиғ тинмай титраётган ингичка, узун-узун, қонсиз бармоқларига қарарканман, айниқса, қизнинг орқага силлиқ таралган сочларида бирдан кўпайиб қолган оқ толаларни илғаганим чоғ мана шу рўдапо лисбосга чулғанган кичкинагина вужуднинг нақадар абгор, иложсиз аҳволда эканини ҳис қилгандай бўлдим...

Анчагина безовталанаётгани сезилиб турса-да, бошини эгиб олган қиз мен билан рисоладагидай, фақат жуда паст овозда сўрашди, ишхонадагиларни, опани сўради. Мен уларнинг саломини етказган бўлдим, ҳатто гапни чўзиш учунми кейинги пайтларда кўринмай кетган Калоний домлани ҳам рўйхатга кўшиб кетдим. Қиз:

– Раҳмат, саломат бўлишсин, – деди. Сўнг, менинг жим тураверганимни ўзича тушундим, узр сўраётгандай оҳангда шивирлади: – Сизниям кўп қийнаб қўйдик...

Ҳар қалай, мени кўп қийнаётганини билган экан, қизнинг ақли жойидага ўхшайди. Ушбу мурожаз таъсиридами, кичик мусаҳҳиҳамизга недир бир илиқроқ гап айтмоқ қасдида бир неча бор оғиз жуфтладим-у, аммо сира жўяли бир фикр тилимга келвермагач – жим туриш эса тобора ўнғайсиз бўлиб борарди – ўзим ҳам мутлақо кутмаганда:

– Хўш, совқотсангиз нима қиласиз? – деб сўраб юбордим.

Айтишга айтдим, уят-номусдан донг қотиб қолдим. Қиз-ку, шифохонада бўлгани билан дуппа-дурстгина гапларни айтиб турибди, эркинликда юрган мени нима жин чалди? Нима, ўринларимизни алмаштиришимиз керакми энди?

Афтидан, қиз ҳам бунақа томдан тараша тушгандай бемаъни саволни кутмаган бўлса керак, менга бир лаҳзага доврираб кўз ташладию, аммо шу заҳоти қачонлардир орамизда бўлиб ўтган суҳбатни эслади шекилли, қувониб-ҳаяжонланиб:

– Курпа уртаймиз-да, – дея жавоб қайтарди.

Рости, хурсанд бўлиб кетдим: ҳам ноқулай вазиятдан қутулганимдан, ҳам қизнинг хотираси қандайлигини текшириб кўргандай бўлганимдан. Аммо, билмадим, негадир шу оддий сўзлар Мунисага бошқачароқ таъсир қилди: киприклари пирпираб кетган қиз менга қўшилиб жилмаймоқчи бўлди чоғи, лаблари титраб, анчили тарзда буришдию... пиқиллаб йиғлаб юборди. Кайфиятдаги бундай кескин ўзгаришни англаб олгунимча бўлмай Мунисанинг йиғиси кучайди ва энди қиз ора-сира “уртаймиз... уртаймиз...” дерди. Мен ўрнимдан туриб кетдим. Бахтимга шу маҳал нариги эшикдан иккита оқ халатли қорувли санитар эркак кириб келдию, энди баралла ҳўнграб йиғлаётган Мунисага ташланишди. Аммо... мана шу миттигина жон... мана шу синчалакдай мўъжаз вужуд уларга буй бермасди – қиз санитарлар қўлидан сирғалиб чиқиб кетар, улкан темир столга ёпишар, изиллаб йиғлар, “уртаймиз...” деб бўзлар, ўзларига келган эркаклар унга қайтатдан ташланишиб, орқага тортганларида ҳам қиз чангакдек ёпишган қўлларини қўйиб юбормас, натижада баҳайбат стол қиз билан қўшилиб нарига сурилар, жаҳллари чиқиб, терлаб кетган санитарлар ёмон сўкинганларича қизни бир қоп пахтадай силташар, тортқилашар, бармоқларини столдан ажратиб олишга уриниб аёвсиз қайиришар, жон-жаҳллари билан оғзига кафтларини босишар, лекин қиз ҳамон бўзлаб йиғлар, столни қўйиб юбормас, “уртаймиз... уртаймиз...” деб чинқирар, типирчилаб санитарларни тепар, кафтларини тишлар ва бир зум бўлса-да мени кўздан йўқотмас, фақат менга қарагани-қараган, менга талпингани-талпинган эди... Баногоҳ қиз аниқ-тиниқ менинг исмимни айтиб чақирди ва сўз-

ларни бўлиб-ямлаганча хирқираб фарёд урди: “Ўшанда... ўшанда тимсоҳ... йиғлаётганди... йиғлаётганди... Мени еб қўйиб йиғлаётганди...”

Билмадим, шўрпешона телба қиз менинг тимсолимда кимни излади экан...

Ниҳоят санитарлардан бири қизни азот кўтариб олишга муваффақ бўлди. Бир газча юқорига кўтарилган стол қайтиб полга гумбирлаб тушди...

Орадан бирон соатлар чамаси ўтгачгина ишхонага етиб келдим.

Опанинг саволомуз қараб турганига жавобан:

– Ёзиб қўйинг, иккита нон билан бир кило олма обордим, – дедим-да, шоша-пиша иш жойимга ўтирдим.

Шусиз ҳам анча вақтимни йўқотган эдим. Фақат кечга яқингина озгина дам олишга фурсат топилиб қолди ва вақтни беҳуда кетказмасдан, дарҳол опадан Муниса ҳақида сўраб-суриштиришга тушдим. Мудирамиз аввалига гапни айлантиришга роса уриниб кўрди, ҳатто орага қандайдир башоратномани ҳам тикмоқчи бўлди. Бироқ бекорчи валақлашларга менинг вақтим йўқ эди ва ҳар қанча ҳафтафаҳмлигига қарамай, опа ҳам буни кўриб-билиб турарди. Бунинг устига шифохонага ҳали бирон марта қадамини босмаган, айни чоғда на турар-жойини, на ҳақиқий исмини айтган Посбондан анча хафа бўлиб ўтиргани таъсир қилдими, ишқилиб, опа парданинг бир учини салгина очди. Қисқаси, операция анча оғир кечибди... “Икки соат тиф остида ётишнинг ўзи бўлдими”... Ҳомила тўрт ойликка яқинлашиб қолган экан, уч ойдан кейин мумкин эмас экан ўзи... қайта-қайта берилган наркозлар ҳам мияга ўз таъсирини кўрсатган бўлиши мумкин экан... Ахийри тугабди... Уйга машинада олиб келишибди... Уч кундан кейин, қиз сал ўзига келганда Посбон пайдо бўлибди. Аввал яхши муомалада бўлибди, ваъдаларини эслабди... Кейин... Қовушмоқчи бўлганми, ишқилиб, ораларида жанжал чиқибди. Асаблари бузилиб турган қиз сал қаттиқроқ гап қилган бўлиши ҳам мумкин.

Посбоннинг эса қўли югурик... Хуллас, йиқилиб тушаётган қиз орқа миясини стол қиррасига уриб олади... Узидан кетади... Бирон соатлардан сўнг ҳушига келса, Посбон йўқ... Эртаси куни иссиғи чиқиб, алаҳлаб ётган қиз аҳволдан хавотирга тушган дугонаси уни ёнларидаги поликлиникага олиб чиқади. У ерда дарҳол йўлланма беришади... Дарвоқе, опанинг айтишига қараганда, якшанба куни бозорда тасодифан Посбонни учратиб қолибди. “Анча ўзини олдириб қўйган” йигит қизни “бу аҳволда кўрмайинам, куймайинам” дебди. Сўнг “Ўзи бўларим бўлган... Ичим эзилиб кетган...” деб қўшиб қўйибдида, паришон тарзда, хайрлашишни ҳам унутганча, йўлида давом этаверибди. Посбон мавзусини шу билан тугатган опа бошқа нарсага урғу берди: душанба куни мақола кўтариб келган, қариб қуюлмаган домла Калоний гап орасида қизнинг қўлини сўраган эмиш. Гўё домланинг ўн олти яшар кичик ўғли тутқаноқ экану, шу болага қараб туришга одам керак экан. Уй-жой, кичкинагина тўйча харажатларининг ҳаммасини бўйнига олибди чоли тушмагур. Шунга опа энди ўйлаяпти эканки, ҳов ўша сафар, шаҳзода кутилаётган маҳал Калоний домла остона ҳаттаб ўтганмиди-йўқми... Агар мабодо ўшанда ўнг оёғини ичкарига босган бўлсам...

Опага роса таъна қилишга имконият туғилганди, бироқ, афсуски, вақтим йўқ эди – бир олам иш кутиб турарди мени. Шу сабабли бу ўзим учун анчамунча ёқимли тадбирни кейинга қолдирдим-да, яна ишга шўнғидим.

ХIII

Чоршанба куни ишга келсам хонада... Муниса ўтирибди.

Рости, қувониб кетдим. Жавоб беришиптими – демак, соғлиғи яхши, демак, бемалол менга ёрдам бера олади, демак, ишим озгина бўлса-да енгиллашади.

Муниса эшикка тескари ўгирилиб опанинг қаршисида ўтирар ва қаддини тик тутишими, янги либосими, ишқилиб нимаси биландир озгина ўзгариб ҳам қолгандек эди... Икковлон суҳбатга берилиб кетишган шекилли, ҳатто менинг кириб келганимни ҳам пайқашмади. Сўнгги пайтларда опа билан бош ирғаб, сўзсиз саломлашига ўтиб олганим боис бугун ҳам мудирамизга қиёмат қарзимни тўлаган бўлдим-да:

– Яхшимисиз, Муниса, – дея кичик мусаҳҳиҳамизнинг ўзига салом бердим.

Қиз ўтирилди.

Бироқ бу Муниса эмасди.

Бошқа қиз эди. Тўғри, қарашлари, ҳатто юз қиёфаси билан Мунисага озроқ ўхшаб ҳам кетарди, бироқ бу қиз Мунисага нисбатан бир-икки ёш кичикроқ ва айна пайтда сал сулувроқ (ҳолбуки, истараси иссиқлик борасида Муниса сал кўзга яқинроқ эди назаримда) туюлди менга.

Нотаниш қиз шоша-пиша салом берди.

Ўйилиб илжайиб ўтирган мудирамиз тушунтирган бўлди:

– Бу киши Мунираҳон, янги корректоримиз бўладилар. Бу йил университетни битирибдилар. Худо хоҳласа, ишлашиб кетамиз... Ҳозир сиз ҳақингизда айтиб бўлиб, энди вазифаларини тушунтираётгандим. – Опа жонланиб қолиб, столида турган каттагина торт ва турли пишириқларга ишора қилди: – Мунираҳон ўз қўллари билан тайёрлаб келибдилар. Қўллари гул экан...

– Қизимиз-чи?

Худо ҳаққи, бу савол беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди.

Лаб қимтиб қўйганидан билдимки, бу мавзу мудирамизга унчалик ёқинқирамай турибди. Шунга қарамай опа саволимга жавоб қайтарди:

– Кеча боргандим. Жавоб бериб юборишибди.

– Тузалибдимми?

– Шунақа деса ҳам бўлади. – Опа баайни минг йил илгари тасодифан кўриб қолган таниши хусусида гап бораётгандай бепарво эди. – Биласиз, пропискаси йўқ эди. Шунинг учун қизимизни ўз вилоятига юборишибди. Уша ерда уч ой ётса кейин инвалидлик беришаркан. – Шу ерга келганда мудирамиз пихиллаб кулиб юбориб, янги қизга ўтирилди. – Кеча телевизорда кўргандирсиз, Мунираҳон, биттаси айтди-ку “Иккинчи гуруҳ нигорониман”, деб... Ана ўшанақа...

– Погиронлигига... қанча беришаркин?

Овозим бўғилиброқ чиққанига эътибор ҳам бермаган опа яна қувноқ оҳангда жавоб қайтарди:

– От билан туя бўлармиди, укаҳон?! Қаттиқ нонга етиб туради-да.

– Унда... ота-онасига ким қарайди?

Бирдан хуш кайфияти йўқолган Саломат опа энди менга ўқрайиб қаради.

– Бировнинг ғамини еганча, укаҳон...

Индамай бориб жойимга ўтирдим.

Хонани пишириқларнинг ёқимли иси тутганди.

Яна кўтаринки оҳангга ўтиб олган мудирамиз янги корректорга мурожаат қилди:

– Биласизми, Мунираҳон, энди мен сиз билан тушлар ҳақида гаплашмоқчийдим. Сиз ҳеч тушингизда тимсоҳ кўрганмисиз?

Сакраб ўрнимдан туриб кетдим. Стулим тарақлаб йиқилди, ҳамхоналарим мен томонга ялт этиб қарашди.

– Ў, қариб қуюлмаган телба банда, бир бечоранинг бошига етганинг озмиди, энди бунгаям ўтдингми?! Инсоф борми ўзи сенда! Мунисани, унинг ота-онасини не аҳволга солганингни мундоқ бир ўйлаб кўр аввал! Ахир тириклайин сўйдинг-ку қиз бечорани!.. Энди унинг кўрадиган кунни кунми?!.

Мен бу гапларни айтолмадим. Ҳатто ичимда ҳам.

Икки жуфт кўз ўзингга бақрайиб тикилиб турганда сал шошиб қоларкансан. Тўғрироғи, ҳар томонни ўйларкансан... Бирга ишласак... Анови собиқ хо-

димамиз масаласида эса, ким билади дейсиз, балки мен ҳали тушуниб етмаган ўзига хос айрим нозик жиҳатлар бордирки, уларни билиб-билмай хулоса чиқариб ташлаш мени бировнинг ҳаётига бурнини суқиб юрган одамга ўхшатиб қўяр... Умуман, бунақа масалаларда шошилмаслик керак. Вақт кўрсатади кимнинг кимлигини. Омон бўлсак...

Опа билан янги мусаҳҳиҳамиз менга ҳамон ҳайрон бўлиб қараб туришарди. Сал беўхшовроқ бўлсада, амаллаб илжайишнинг уддасидан чиқолдим ва столдаги егуликлардан кўз узмаган ҳолда минғирладим:

– Ҳа... тимсоҳ... яхши ҳайвон... Яхши...

Шундан кейин стулни тўғрилаб, қайтиб жойимга ўтирдим ва мени кутиб турган бир олам юмушларимга шўнғидим...

2000 йил, апрель-декабрь